

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

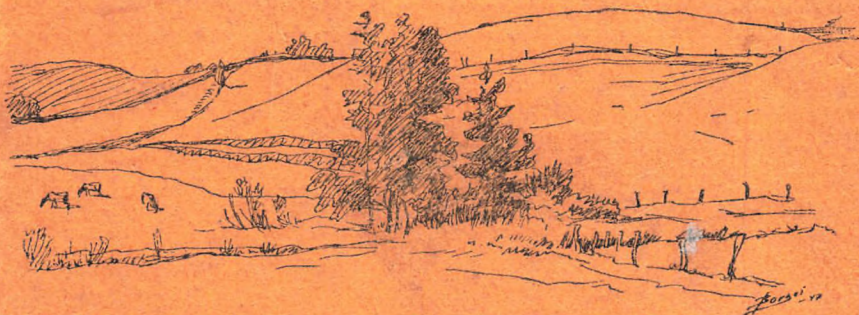
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjydsk Hjemstavn

1947

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI . HOLGER C. BRIX

Andelsbanken

udfører Bankforretninger af enhver Art.

Andelsbanken

betjener Kunder fra alle Erhverv. Enhver — Andelshaver som Ikke-Andelshaver — kan nyde godt af Bankens sunde Forretningsgang.

Andelsbanken

er alene oprettet for at tjene Kundernes Interesser.

Andelsbankens

Andelskapital og Reserver, ialt **28 Millioner Kroner**, tjener til Sikkerhed for Indskyderne.

Andelsbankens

Afdeling i **Skanderborg** har Kontorer i **Hørning, Ry** og **Stilling**.

Spare- og Laanekassen

for Skanderborg
By og Omegn

Byens ældste
Pengeinstitut

Stiftet 1856
Telefon 37

Kontortid:

10¹/₂—12¹/₂ og 14—15¹/₂

Landbosparekassen i Horsens

Telefon 1112
2 Linier

Postkonto 16890

Kontortid:

9¹/₂—12¹/₂ og 14¹/₂—16¹/₂

Kontor i Hovedgaard

Tirsdag og Fredag Kl. 14—18
Telefon 55

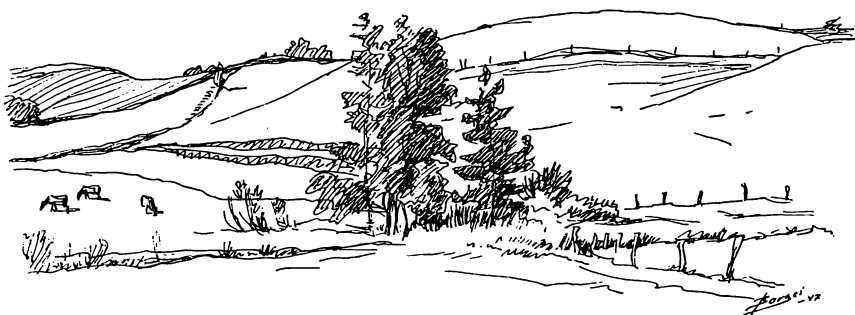
ØSTJYDSK HJEMSTAVN
1947

Østjydsk Hjemstavn

REDIGERET AF
N. P. ØSTERGAARD

UNDER MEDVIRKNING AF
RS. NIELSEN OG SIGFRED KNUDSEN

12. AARGANG

1947

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HOLGER C. BRIX

Glimt fra Hjemstavnen.

Gammel Elm ved Ringkloster i Hylke Sogn.

Tegning af H. E. Jensen.

Fra Frijsenborg Park ved Vintertid.

Foto: J. Albrechtsen.

Fra Thorsager.

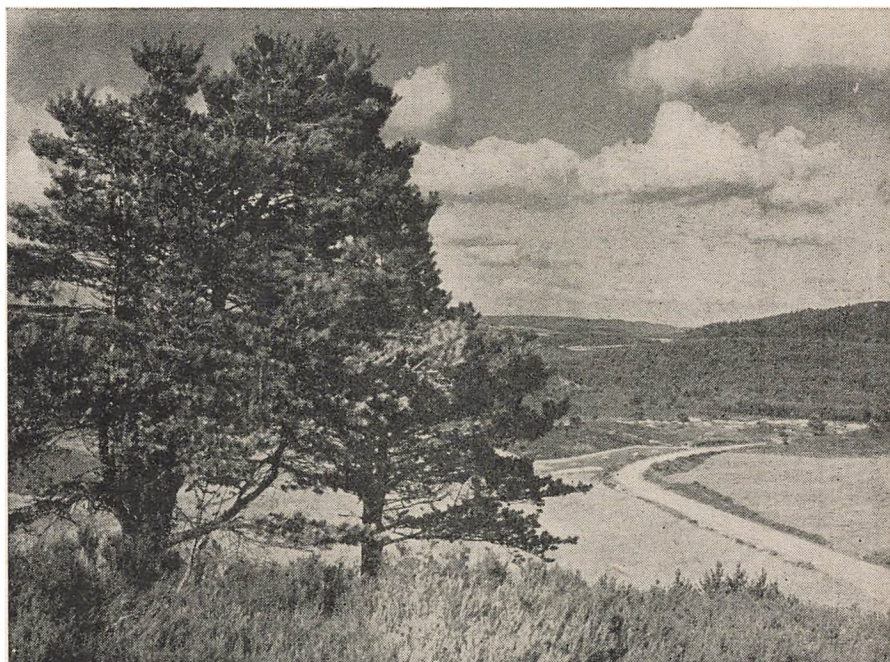
Silkeborg, set fra Højderne ved Balle.

Foto: H. Pors.

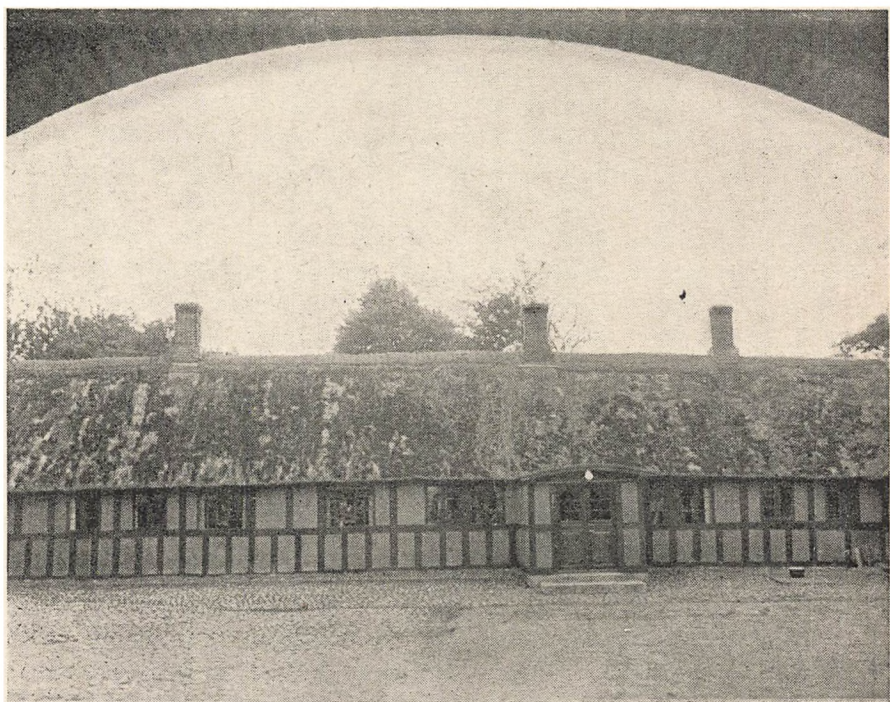

7

Udsigt over Mossø fra Galgebakkerne ved Rye.

Flede og Bakker i Uvads.

Gammel Bindingsværksgaard i Lyngby ved Hammel.

Grev C. E. Frijs til Frijsenborg.

Af Frode Aagaard.

GREVERNE paa Frijsenborg har spillet en betydelig Rolle i dansk Politik. Vi møder Navnet Frijs-Frijsenborg, da den første spæde Spire til Folkestyret lægges, idet Grev J. C. Frijs, der var født paa Juellinge 1779, og 1815—60 var Besidder af Frijsenborg, i 1832 var blandt de 35 »oplyste Mænd«, som Frederik VI udnævnte til at drøfte Stænderforordningen. Jylland blev forøvrigt kun repræsenteret ved 7 Mand, skønt Landsdelen skulde have sin egen Stænderforsamling. Greven hørte til det Højre, der kun ønskede at give Offentligheden den nødvendige Oplysning om Møderne, men han var dog saa frisindet, at han gik ind for Fæstebøndernes Valgbarhed. 1836 udnævntes han til kongevalgt Medlem af den jydsk Stænderforsamling i Viborg, men han gjorde sig ikke i særlig Grad gældende under Forhandlingerne.

Derimod ophjalp han det i lang Tid slet bestyrede og forgældede Gods, der før Salget af Fæstegaardene var paa 8 Kvadratmil. Bøndernes Krav om det byrdefulde og nedværdigende Hoveris Afskaffelse billigede han, naar det kunde ske gennem fri Forhandling. I et Brev til Godsejer Carlsen, Gl. Køgegaard, skriver han 16. Febr. 1842: »Bønderne her er stærkt opsatte paa at blive hoverifri, de kan og blive det, naar de vil give, hvad jeg vil have, men efterhaanden, thi det er mig umuligt paa een Gang at ophæve Hoveriet, dels kræves der nemlig en stor Kapital dertil, dels er, naar alt Arbejde skal besørges fra Hovedgaarden, en Udvidelse af Bygningerne nødvendig; Onkel fra Stensballe siger, at han gør dem ikke hoverifri, om Kanonerne stod for Døren«. —

Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs fødtes paa Frijsenborg den 8. Decbr. 1817. Han blev 1835 Student fra Sorø og tog 1842 juridisk Embedseksamen. 1849 overtog han Styrelsen af den nordre Del af Grevskabet Frijsenborg og blev Lensgreve 1860, i 1867 arvede han Stamhuset Stensballegaard. Greven vandt snart Ry som en dygtig Leder af de store Besiddelser. Bønderne paa det vidtstrakte Gods omfattede han med varm Interesse. Bondevennernes Krav om Fæstevæsenets Tvangs afløsning var han en bestemt Modstander af, men han var lige saa stor en Ven af en frivillig Afløsning, og i Løbet af forholdsvis faa Aar afhændede han de mange Bøndergaarde paa meget lempe- lige Vilkaar.

For Deltagelse i det politiske Liv nærede han tidligt Interesse. Ved Valget til den grundlovgivende Rigsforsamling den 5. Oktober 1848 var han Kandidat i Sdr. Vinge-Kredsen, hvor han opnaaede 237 Stemmer, men Proprietær, cand. pharm. H. W. Jacobæus, Borupgaard, der ligesom Greven var konservativ, valgtes med 354 St.; der faldt 47 St. paa Lærer P. Hansen, Sdr. Vinge, og Gaardbruger L. Bøggild, Moesgaard, opnaaede hele 4 St.

C. E. Frijs begyndte sin egentlige politiske Løbebane som Formand for den højkonservative Grundejerforening, der stiftedes i December 1850

efter Indbydelse af en Kreds af Godsejere, Blixen-Finecke, Frijs, W. Haffner, Holstein-Holsteinborg, I. Neergaard og C. Plessen. Blixen-Finecke blev Formand, men Frijs afløste ham snart. Foreningen vilde respektere Grundloven, værne om »Ejendomsrettens Ukrænkelighed« og »Rigets Udelelighed«. Det var konservative Helstatsmænd, der vendte Front mod de Nationalliberales Ejderprogram. »Københavnsposten« blev Foreningens Organ i den københavnske Presse. 1853—54 støttede Frijs som Grundejerforeningens Formand Ministeriet Ørsted. Paa Generalforsamlingen 1834 sagde han, at det var en Illusion, naar man troede at kunne »sætte Helstaten og en sand og stærk Fællesforfatning som Maal« og samtidig »værne om Grundloven i alle dens Dele som et absolut og ubetinget Gode.« Særlig ønskede han Ændringer i Valgloven, og han satte sin Lid til »en stærk og konsekvent Optræden fra oven«. — Der kaldtes paa Frijs fra flere Sider. Han blev saaledes Medlem af Amtsraadet og valgtes 1858 ind i Rigsraadet. Her sluttede han sig til den konservative Helstatsgruppe, hvor han maatte regnes for en af de Nationalliberales bitre Fjender, selv om han ansaa dem for det eneste mulige Regeringsparti endnu i en Menneskealder. Efterhaanden løsnedes hans Forhold til den konservative Helstatsgruppe, og skønt han nok kunde kritisere de Nationalliberale, stemte han dog for Novemberforfatningen 1863, der betød et afgjort Brud med Helstatspolitikken, idet den omfattede Kongeriget og Sønderjylland.

Efter Tabet af Sønderjylland i 1864 var det meningsløst at bevare to Forfatninger, der gjaldt for samme Omraade. Bondevennerne eller Venstre hævdede, at Novemberforfatningen nu maatte falde bort af sig selv. De Nationalliberale og Godsejerpatriet var bleven betænkelige ved den almindelige Valgret og ønskede en Sammensmeltning af de to Forfatninger, saa Novemberforfatningens konservative Landsting kunde bevares. Efter Ministeriet Monrads Fald svækkedes de Nationalliberales Indflydelse. »De nationale Godsejere« i Rigsraadets Landsting med Grev Frijs i Spidsen indtog en Mellemstilling mellem de gamle Helstatsmænd og de Nationalliberale. Frijs var utilfreds med Ministeriet Bluhmes Hældning mod de Nationalliberale i Forfatningssagen. Det lykkedes ikke Bluhme at løse Forfatningssagen, og i November 1865 traadte han tilbage og gav Plads for et Ministerium Frijs-Frijsenborg. Men allerede da var et Grundlovsforlig bleven forberedt.

Det var Alliancen mellem »små og store Bønder«, der banede Vejen for et Forlig. Drømmen om et Samarbejde mellem alle Jorddyrkere havde i flere Aar ligget i Luften. A. W. Moltke og Blixen havde nogle Gange udtalt Tanken, men det fik ingen Betydning. 1861 formedes Tanken paa en noget anden Maade af Sophus Høgsbro, den første egentlige grundtvigske Politiker. Han vilde et Folkeparti paa hjemmegroet dansk Kultur og saa den blev til et Centrumsparti af grundtvigske Bønder og Godsejere som Carlsen og Blixen-Finecke.

Den 29. Juni 1861 skriver han til Professor C. Flor: »Jeg vilde ønske, at en Del brave danske Godsejere vilde stifte et Selskab til Folkeoplysningens Fremme, der for det kommende Aarhundrede kunde blive, hvad Landhus-holdningsselskabet har været for det svundne Kongen var naturligvis let at bevæge til at træde i Spidsen derfor. Uden at give sig af med Politik, vilde det i Virkeligheden blive det mest politiske Selskab i Landet og mere end noget andet kunne knytte Bønder og Godsejere sammen.

Det vilde jo faa en mægtig Støtte i hele den grundtvigske Gejstlighed og alle fra Folkehøjskolen udgaede Elever Professorpartiet og hele det doktrinære Væsen burde holdes udenfor. Carlsen var vist af flere Grunde en Mand, der burde træde i Spidsen derfor. Blixen gik vist ogsaa gerne

Grev C. E. Frijs til Frijsenborg. — Efter Maleri af J. V. Gertner 1866.

med . . . Godsejerne maa tage sig af folkelig og sund Oplysning, hvis de vil forstaa og lede deres Folk og Tid«

Meget skilte Venstre og Godsejerne, men de kunde mødes i Uviljen mod de Nationalliberale, hvis doktrinære Politik syntes at have ført til Sønderjyllands Tab. Den 16. Februar 1865 skriver Høgsbro til C. Appel: »Vi sidder her i fuld Kamp. Der er Ministerkrise. Godsejerne med Frijs-Frijsenborg i Spidsen synes at ville slutte sig til Venstre for at knække Professorpartiets Magt«. — I Foraaret 1865 gjordes der ogsaa et Forsøg paa at faa dannet et Ministerium Frijs, men det mislykkedes.

Med Joseph Michaelsen, den daværende politiske Journalist, senere Postembedsmand, som Mellemed indledes en Tilnærmelse mellem Frijs og den kendte Venstrepolitiker J. A. Hansen. De mødtes flere Gange i Grevens Bolig, Toldbodvej 34. Greven sad som altid, naar han overvejede en Sag, med Albuerne støttet paa Bordet og Hænderne foldet fladt over Issen. Paa den anden Side Bordet sad J. A. Hansen i en ufri, underdanig Stilling paa Kanten af Stolen, holdende Hatten mellem sine Knæ! Det havde ikke været let at faa Mødet i Stand. Grev Frijs nærede alt andet end Sympati for J. A. Hansen, og da han endelig gik ind paa at træde i Forhandling med ham, sagde han til Michaelsen: »Naa, i Guds Navn, saa kom med ham da!« Forhandlingerne førte dog ikke til noget Resultat. De enedes godt nok om et Landsting, hvor Halvdelen af Medlemmerne skulde vælges af Godsejerne og andre højst-beskattede, medens den anden Halvdel valgtes af Gaardejere og lignende. Uenigheden opstod om Kravet af kongevalgte. »Den Kamel maa De sluge«, sagde Frijs, men J. A. Hansen mente ikke, at han kunde faa sit Parti med sig saa langt.

I en Beretning om Forhandlingerne skriver J. A. Hansen, at han ønskede at holde paa Juni-Grundloven »saa længe der endnu var noget Haab om at redde den«. Partiets Sammenhold var saa rystet, saa han frygtede, at Grundloven ikke lod sig holde uforandret. I saa Fald »enig i den Tanke, at Landstinget, naar det maatte omdannes, burde sammensættes saaledes, at det doktrinære Parti dér kom i afgjort Mindretal«. Det Parti havde behandlet den Del af Folket, der ikke havde klassisk Dannelse »paa en hovmodig og haanlig Maade« og havde bestandig ligget paa Udkig efter at kunne beskære Bondestandens politiske Friheder og Ligeberettigelse, ligesom det havde drevet en Udenrigspolitik, der havde ført til Fædrelandets Søndersplittelse og nære Undergang. Dette Partis overmægtige Indflydelse paa Landets Styrelse maatte derfor indskrænkes.

Den 15. September indbød Jacob Scavenius og Zytphen-Adeler en Del af Venstres Rigsdagsmænd til en Middag, som disse besvarede ved den 10. Okt. at foranstalte en Fest paa Hotel Phønix for Godsejere og Bønder. Af de indbudte mødte bl. a. Frijs, Estrup, Blixen og Grüner; Værter var J. A. Hansen, Gaardejer H. Hansen-Menstrup og Dr. Geert Winther. Festen formede sig som et Haandslag mellem Godsejere og Bønder. Profetisk hed det i en af Sangene:

Saa vil vi Glasset tømme for hele Danmarks Folk,
ja, baade for de smaa og store Bønder,
thi først naar disse tvende kan mødes uden Tolk,
For Danmark en bedre Tid begynder.

Talerne formede et helt Program. J. A. Hansen fastslog tre Hovedpunkter, der skulde arbejdes for: Agtelse for Kongen, Sparsommelighed og Begrænsning af Embedsmændenes Magt. Zytphen-Adeler talte i poetiske Vendinger: Man bør betragte alt, hvad der kan være de forskellige Led af Landbostanden imellem, som Familiesager, der ved gensidig Imødekommenhed baade kan og bør ordnes. »Gid Historiens Aarbøger engang maa kunne udtale, at i Efteraaret 1865 blev Landbostanden enig og frelste derved Danmark for yderligere Opløsning og Fordærvelse«.

Dr. Geert Winther sagde, at »de hidtilværende Magthavere, de meget regerende, de, for hvem Regeringen er Levebrød, har fulgt en Politik, der har ført til Rigets Opløsning. »Om den forestaaende Grundlovsrevision udtalte

han, at den almindelige Valgret skulde bevares, og der skulde sikres et Antal af store Skatteydere Plads i Repræsentationen. J. A. Hansen fastslog, at der var Enighed om, at Landets Embedsmænd, Statens Tjenere, ikke bør være Statens Herrer.

Grev Frijs udbragte Værternes Skaal og udtalte sig for en Tilmærkelse mellem de forskellige Fraktioner af Landbostanden, de tre af J. A. Hansen opstillede Punkter gav han Tilslutning, og han sluttede med de saa ofte citerede Ord: »Jeg vil med mit Hus og med alt, hvad jeg ejer, tjene gamle Danmark, mit elskede, men sønderrevne Fædreland«. Disse Ord opfattedes som et Tilsagn om, at Greven nu var villig til at træde i Spidsen for en Regering, der skulde bringe Grundlovskampen til Afslutning og føre »de store og de smaa Bønder«s Politik ud i Livet.

Først i November fik Grundlovsforslaget sin endelige Form, og den 6. November 1865 dannedes Ministeriet Frijs-Frijsenborg. Herremændene afløste nu Embedsmændene som Landets Styrere, idet Ministeriets fire vigtigste Poster beklædtes af Godsejere. Frijs overtog selv Udenrigsministeriet, Estrup blev Indenrigsminister, Fønnesbech Finansminister og Rosenørn-Teilmann Kultusminister. Der optoges en enkelt Nationalliberal, men Venstre blev ikke repræsenteret, hvad der naturligvis var en stor Skuffelse for J. A. Hansen. Godsejerne vilde nok have Venstres Støtte til, at Landstinget fik Skikkelse af et Landbrugering, men de vilde intet yde til Gengæld. Efter Datidens Opfattelse vilde det have været socialt umuligt at byde Kongen og Landet J. A. Hansen eller nogen af de egentlige Bønder som Ministre. Meget i dansk Politik vilde have formet sig anderledes, hvis Alliancen mellem store og smaa Bønder havde ført til en Regeringsdannelse med Repræsentanter for begge Partier, hvorved et virkeligt Samarbejde havde kunnet komme i Stand. — Den 21. November dannedes godt nok »Tiende Oktober-Foreningen« af Godsejere og Bønder. Den fik dog kun ringe Tilslutning, Fyns, og Øst- og Midtjyllands Bønder holdt sig helt udenfor. Den var ikke Udtryk for nogen politisk Enighed, saa »Fædrelandet« havde ikke helt Uret. naar det skrev, at det eneste Baand, der bandt store og smaa Bønder sammen, var Hadet til de Nationalliberale.

Som et Fata Morgana, siger Michaelsen, steg de store og de smaa Bønders Alliance et Øjeblik over Horisonten, løfterig og lokkende, for at dale igen. Ikke des mindre, siger Historikeren Povl Engelstoft, er Oktoberforeningstanken den største konstruktive politisk-soziale Ide i det 19. Aarhundredes Danmark.

Ministeriet blev ikke hilst med Begejstring fra nogen Side. J. A. Hansen udtalte i et Selskab, at han vilde have fraraadet Frijs at tage de fleste af Mændene, hvis han var bleven raadspurgt. Forøvrigt følte han sig sparket af Frijs og sine egne Venner. Noget lignende skrev han til Frijs, og her tilføjede han, om bare en af hans Parti var bleven udnævnt til kongevalgt Landstingsmand, havde det dog været en Indrømmelse til Oktoberforeningen.

I »Dagbladet« skrev Bille, at Ministeriet udmærkede sig ikke ved store Talenter, dyb politisk Indsigt eller almindelig parlamentarisk Begavelse, men det var alle jævnt dygtige Mænd. De store Bønder har taget alt selv uden at tænke paa deres smaa Kolleger.

»Fædrelandet« hilste med store Forventninger det første virkelige parlamentariske Ministerium, som det lidt flot kaldte Regeringen. »Grev Frijs er kendt som en omhyggelig Bestyrer af sine jyske Besiddelser. De andre Ministre er Mænd, som alle medbringer en agtværdig Karakter og en agtværdig Dygtighed, men ingen af dem er dog inde i Administrationen, og den af dem,

der har de bedste Anlæg til at blive en politisk Personlighed (Estrup), har deltaget for kort i det politiske Liv til at være det«.

Bluhme, den afgaaede Konsejlspræsident, skal i fuldt Alvor have sagt, at saadanne Mænd, der savnede al administrativ Erfaring og Forretningsdygtighed, skulde af deres egen Lomme betale »dygtige Direktører« (!) til at gøre Arbejdet. Venstrebladet »Morgenposten« var naturligvis skuffet. Tilside-sættelsen af Venstre, et af Landets indflydelsesrige Partier, er ikke skikket til at indgyde Tillid, skrev det. »Dagbladet« skrev ondskabsfuldt: »Det har altsaa vist sig, at Hartkorn kan opveje baade Dannelse og Talent«.

Konsejlspræsident C. Emil Frijs nød Agtelse og Tillid indenfor alle Kredse. Hvordan var da den Mand, der her stillede i Spidsen for Landets Regering? Paa Frederiksborgmusæet findes et Maleri af ham fra 1868, der er malet af Hans Chr. Jensen. Det er en kraftig og mandig Skikkelse med et fintformet Hoved ræd en høj Pande, kønne, tungsindige Øjne, et gammel-dags hyggeligt og velplejet »Frederik VII's Skæg«. Han stod som et Styrkens Taarn ved Ministerbordet og gjorde ikke blot Indtrykket af at være den Mand, der kørte fire Heste under en Tømme som ingenting og ikke brød sig om at staa en hel Dag i en Mose for nogle Ænder, skriver V. Topsøe. Han tog paa de politiske Spørgsmaal med en fast og solid Haand. Det var en selvstændig, praktisk Mand med Evne og Vilje til at tage et Ansvar. Hans fornemme Væsens iøjnefaldende Karakter var en Ro og Beherskethed, der indgød baade Tillid og Agtelse. Man havde Følelsen af at staa over for en Mand, der stod bag Ordene. Af mange i Samtiden omtales han som en jævn og velvillig Mand, der indbød til utvungen Aabenhed. Der er sagt om ham, at han var en overordentlig kongeligssindet Mand, men hans Loyalitet var dog uden »nogen næseknusende ydmyg Karakter«. Oprindeligt var han Helstatsmand, skønt han nærede en meget uvenlig Stemning over for alt, hvad der var tysk.

Det var ingenlunde saadan, at han befandt sig i Politik som Fisken i Vandet. Det var kun med Ulyst, han overtog Embedet, og denne Lede fulgte ham hele hans Ministertid igennem. Højt hævet over alt stod hans Pligtfølelse for Land og Folk. Det indre Forhold i Ministeriet skal have været usædvanlig godt, og hans brede Vennesælhed vandt ham Hjerterne. Han gik ind i Arbejdet som Godsejernes Enhedsmærke paa en Tid, der af N. Neergaard kaldes »Godsejernes Lykketime«, da de Nationalliberale maatte undgælde som Nederlagets Offerlam. I sin S sammensætning var Ministeriet stærkt præget af Lederen. Han overtog selv Udenrigsministeriet, der under de givne Forhold var af overordentlig Betydning. Her gjorde han i de følgende Aar et Arbejde for sit Land, der baade i Datiden og senere er blevet værdsat højt. Der er Grund til at fremhæve det fortrinlige Samarbejde, der fra første Dag kom i Stand mellem Frijs og P. Vedel, Udenrigsministeriets fremragende Direktør. Sjældent har en Minister og en Departementschef udfyldt hinanden saa godt som de to. Professor Aage Friis skriver derom, at deres indbyrdes Forhold er et lysende Eksempel paa loyalt og frugtbart Samarbejde mellem to meget forskelligartede Mænd, der føres sammen af levende Interesse for deres Fædreland og ensartet Opfattelse af, hvad der tjener dets Tarv.

Grev Frijs var ikke nogen stor Taler, men hans Ord havde Vægt og blev fremsat med en ikke ringe Skarpsindighed. Han var tung og uflyttelig, og han kæmpede, som D. G. Monrad sagde, hellere med Kanonen end med Pistol. Hans Taler var altid kortfattede og velovervejede. Han plejede at sige, han betænkte sig paa, om han vilde betænke sig paa en Ting. Ingen tvivlede om hans personlige Retlinethed, hans uselviske Arbejde og hans levende Ære-

kærhed. I Ordets bedste Forstand var han en dansk adelig Jorddrot, der havde en stærk Følelse af sit Folks Ret og med videre social Horisont end de allerfleste af hans Standsfæller. Det var en Mand uden personlig Stræb af nogen Art. Han var vant til at raade, som han vilde, og kun modstræbende gav han Afkald paa sit frie Liv for at lænke sig til en uvant ministeriel Tilværelse med dertil hørende politiske Vanskeligheder. Da han traadte til, ønskede han »en Samarbejden og Forsoning af Landbostandens forskellige Elementer« og et Ophør af den Uskik, at »Oppositionen støttes og bæres af Regeringens underordnede Embedsmænd«. Han ønskede ikke nogen større Kraftudfoldning indadtil, da han ikke havde Midler til at udfolde en saadan, men en bestemt og sejt Vilje, saa længe han havde Ansvaret, til at bestræbe sig for at genindføre Disciplin og Orden i den hele Styrelse.

Til Quaae, Danmarks Gesandt i Berlin, skrev han den 20. Novbr. 1865: »Det er en besynderlig Forandring for mig personlig, der har nydt siden min Skolegang den fuldstændigste Frihed, nu at skulle gaa med Lænke om Benet; naar det endda kunde føre til nogen Gevinst for Konge og Fædreland, skulde jeg ikke fortryde det, men endnu befinder hele Udviklingen hos os sig i en underlig geleagtig Tilstand, der ikke spaar nogen hurtig Helbredelse; Folket er sygt efter al den Strid og Modgang og efter alle de fejlslagne Forhaabninger, og efter mit Begreb kan Kuren kun bestaa i kølende Pulvere og i en vis Omhyggelighed og Ømfindtlighed med ikke at hindre Saarene i at blive lægte«.

Ministeriet Frijs' halvfemte Aar blev en grødefuld Tid paa Lovgivningsomraadet. Frijs var ikke Manden for en langtskuende Taktik. Han opfattede korrekt nok sin Stilling som mæglende mellem de to Ting, men han lod Afgørelsen af de enkelte Sager være eneste Maal.

Grundloven gennemførtes 1866 med den privilegerede Valgret til Landstinget, hvor ca. 1100 Godsejere og Pengemænd fik lige saa stor Indflydelse som hele det øvrige Folk, gennemførtes ved Hjælp af de Nationalliberale og det J. A. Hansen'ske Venstre. Estrup fik Landets Jernbanevæsen udbygget paa storstilet Vis. Nye Jernbaneanlæg vedtoges: Banen fra Nr. Sundby over Hjørring til Frederikshavn, Skanderborg—Silkeborg, Lunderskov—Esbjerg, Esbjerg—Holstebro, Roskilde—Masnedø o. fl. 1868 fik han gennemført, at der skulde anlægges en Havn ved Esbjerg, der snart skulde blive en af Danmarks største Udførselshavne. En ny Landkommunallov gennemførtes 1867, Købstadkommunalloven 1868. Paa Forslag af C. Berg ombyttedes de grimme Ord Borgerrepræsentationer og Sogneforstanderskaber med de gode danske Ord: Byraad og Sogneraad. Grundtvig havde iøvrigt tidligere brugt disse Navne.

Det lykkedes Krigsminister Raasløff i Samarbejde med C. Berg at gennemføre en Hærlov 1867. Den almindelige Værnepligt bevaredes, Stillingsvæsenet afskaffedes, og adskillige demokratiske Reformers blev gennemført. Vor Hærstyrke kunde nu i Krigstid komme op paa 60.000 Mand. Blixen vilde have Hæren indskrænket til ingenting. »Kan Grev Frijs skaffe Forsvarsforbund til Veje mod militære Ydelser«, skriver han, »velan! saa rust, men kan han ikke det, saa spar Folkets Kræfter. Uden Forsvarsforbund er Rustning fra vor Side afsindig og tjener ikke til andet end at fremme Illusioner, som kan træde i Vejen for forstandig Benyttelse af indtrædende Konjunkturer«. Godsejer Regnar Westenholz, Matrup, vendte sig i et Brev til Blixen i skarpe Ord mod enhver antipreussisk Politik og mod Alliancer og Rustninger. »Ethvert Skridt i denne Retning fører nærmere til Danmarks Grav. Man fantaserer om Alliancer. Jeg tror, at vor Styrke skal ligge i, at vi ingen Alliancer vil, og at ingen, selv ikke Preussen, kan have nogen Nytte af vor Alliance og

altsaa ikke tvinge os til en saadan. Vor Sikkerhed skal derfor ikke bestaa i Rustning. Det er en farlig Stilling for en lille, svag Mand at staa med et draget Sværd i Haanden; han vil, naar Øjeblikket kommer, enten blive tvunget til at anvende det, hvor nødigt han vil, eller blive det fravristet under et eller andet Paaskud paa en ydmygende Maade.

Hørup er altsaa ikke den første, der har spurgt: Hvad skal det nytte? Nederlaget i 1864 havde selv i konservative Kredse fremkaldt modløse Strømninger. David, Andræ og Holstein-Holsteinborg o. a. tabte Troen paa, at Danmark magtede nogen militær Opgave, medens andre ømmede sig over Udgifterne. Frijs skrev da til Quaade i Febr. 1867: »Desværre maa jeg sige, at Forskellen er liden mellem 1660 og 1867, thi ogsaa nu er det de Rige og Mægtige, som har bedst Raad til at yde, som trykker sig stærkest, hvad enten nu Motivet er Kærlighed til Penge eller Kælenskab imod deres Sønner.

Valgmenighedsloven blev en slem Anstødssten for mange af Ministeriets Tilhængere. Sognebaandsløsningen af 1855 tilfredsstillede ikke mere den grundtvigske Retning. I Ryslinge sad som Sognepræst Vilh. Birkedal, der havde mange Sognebaandsløserere. Birkedal var en glødende Fædrelandsven, og en Søndag i September 1864 sluttede han sin sædvanlige Kirkebøn med Ordene: »Gud give Kongen et dansk Hjerte, om det er muligt«. Dermed vilde han ikke sige noget nedsættende om Kongens Karakter, men han hentydede til, at Christian IX var tyskfødt, og nu bad han Gud om, at Kongen maatte faa samme Evne til at leve og aande i det danske som den, der er danskfødt. Næste Aar rettede Birkedal i en Rigsraadstale et voldsomt Angreb paa Kongen, Ministeriet Bluhme og dets Politik og fik kort efter sin Afsked som Sognepræst. Menigheden ønskede at beholde ham som Præst. Sofus Høgsbro fremsatte da i Folketinget Forslag om Valgmenigheder. Med Biskop Martensen i Spidsen gik Kirken med Voldsomhed imod Forslaget. Kultusminister Rosenørn afviste Tanken, før Kirken havde faaet en Forfatning. Landstinget standsede Loven i Foraaret 1867. Alle Rigets Bisper med Undtagelse af P. Chr. Kierkegaard i Aalborg udsendte en Fællesudtalelse, hvori det hed, at en Lovgivning som den paatænkte indeholdt Stof til »efterhaanden at forvanske Kirkelæren, udbrede allehaande Sektvæsen og tilsidst bringe det dertil, at ingen Folkekirke findes i Danmark«. — 800 Præster og 80.000 Lægfolk underskrev en Protestadresse. Som et Eksempel paa den store Forskrækelse, Sagen vakte, kan det nævnes, at en Præst paa Fyn paa Adressen fra sit Sogn havde tilføjet: »Hele Tanderup Sogneraad saavel som alle dets øvrige Familiefædre, Enker og øvrige Kvinder med egen Husstand har, paa enkelte faa nær, underskrevet omstaaende Adresse med et dybt bevæget og ængstelig bekymret Sind«.

I Juli gik Rosenørn som Minister. Frijs skrev da, at Ministeriet derved fik sit første Grundskud i sin indre S sammensætning, da han var en fast og tro Støtte til alle Tider. Jeg har »tabt en fast Støtte, som jeg i meget høj Grad savner og hvilket Savn for mig bliver uerstatteligt«.

Biskop P. Chr. Kierkegaard, en dyb og grublende Natur, glimrende Taler, men uden Kendskab til det politiske Arbejde, blev Kultusminister. Frijs var uden stærk kirkelig Sympati, men stod bl. a. gennem Svogeren Carlsen, Gl. Køgegaard, i Forbindelse med grundtvigske Kredse. Til Quaade skriver han: »Jeg skal personlig ikke have noget imod, at Bisperne sejrer i Striden mod vor Bispekollega, men det vil efter min fulde og faste Overbevisning hverken gavne Kirken eller Gejstligheden og endnu mindre Landet selv i politisk Forstand, hvorfor det selvfølgelig for mig er en komplet Umulighed at slaa ind paa denne Vej«. Provst Aleth Hansen afløste Kierkegaard. Da Regeringens

Forslag stadig mødte Modstand i Landstinget, gjorde Grev Frijs dets Vedtagelse til et Kabinetsspørgsmaal, og Loven gennemføres da og stadfæstedes 15. Maj 1868. Det var ikke egentlig kirkelig Interesse, som havde faaet Frijs til at gaa i Breschen for denne Lov, det var snarere politisk Beregning i Forbindelse med Paavirkning fra Svogeren. Trods nogen Vaklen, havde Frijs her tilsidst staaet fast og skabt en værdifuld Ventil, der hindrede en Sprængning af Folkekirken og brød Vej for Livet.

1869 tog J. A. Hansen Fæstespørgsmaalet op. Vod Hjælp af Hall, der gerne vilde »ryge Oktoberræven ud«, lykkedes det at faa Forslaget op i Landstinget, der standsede det ved en Dagsorden. Det fik til Følge, at Oktoberforeningen ophævedes.

I 1865 havde U.S.A. udtalt Ønsket om af vore vestindiske Besiddelser at købe S. Thomas og St. Jan. De to Regeringer blev enige om en Salgssum af 7½ Mill. Dollars. Øernes Befolkning gav med meget stort Flertal deres Minde til Afstaaelsen. Folketing og Landsting vedtog enstemmigt Salget, men det strandede paa Modstand i det amerikanske Senat. Raasløff gik da i Foraaret 1870 af som Minister. Frijs var træt og gjorde Vedtagelsen af nogle i sig selv ubetydelige militære Bevillinger til Kabinetsspørgsmaal. Den nationalliberale A. F. Krieger noterer i sin Dagbog 18. Maj 1870: »Vilde Frijs give mindste Udsigt til, at han vilde blive, saa sejrede han, men nu? Det er unægtelig en gunstig Lejlighed for det forenede Venstre. B. Christensen vrinsker som en gammel Stridshingst, med ham Høgsbro, G. Winther, Frederiksen og fremfor alle J. A. Hansen, der grædende tilstaar, at han tog fejl, da han i sin Tid troede paa Godsejerne og gik ind paa Forandringer i Grundloven af 5. Juni 1849. Nu skal hele Venstre samle sig under det Program: den uforandrede Juni-Grundlov. Meget vil her, hvis Ministeriet falder, komme an paa Kongen, thi Venstre kan byde Popularitet a la Frederik VII«. Hall glædede sig umiskendeligt over den Nemesis, der ramte Frijs, som havde givet Folketinget en Magtfulde, det aldrig havde haft tidligere.

I Vinteren 1870 sendte Frijs til Quaade et sørgmuntret Brev om syge og trætte Ministre. Det hedder heri: »Jeg kommer i denne Tid til at le af mig selv, der tykkes mig at være som en Menageriejer, der gaar i Frygt for, at de Dyr, der skal gøre Kunster, enten skal blive syge eller dø, thi jeg gaar fra Krigs- og Marineministeren, der lider af nervøse Hovedpiner og derfor er daarlig efter hvert Møde af nogen Betydning, til Finansministeren, der af og til har stor Vanskelighed med at stalde, derfra til Indenrigsministeren, der af og til lider stærkt af Gigt i Øjne, og endelig til Kultusministeren, som af Podagra kan blive bundet til sin Seng, og . . . jeg selv kan knap hænge sammen, da kan jeg ikke unnlade levende at fornemme den nuværende Bygningens Skrøbelighed«.

Den 28. Maj 1870 afløstes Ministeriet Frijs af Ministeriet Holstein-Holsteinborg, der bestod af fire Konservative og tre Nationalliberale. Frijs valgte at lade sig fælde af Folketinget, og han fik en for et Godsejrerministerium skøn parlamentarisk Død, siger Povl Engelstoft, der tilføjer, at Ministeriet havde gjort et trofast og ærligt Arbejde.

De tre Venstregrupper var gaaet sammen i det forenede Venstre. Det er mærkeligt at se, hvor ængstelig Frijs var for Venstre. »Hovedopgaven over for det samlede Venstre er at forene Godsejere og Doktrinære«, skrev han til Baron Rosenørn-Lehn. Det nye Ministerium vil ikke tiltale Venstre, »men dette var lidet ønskeligt efter min Formening«. Dog haaber han paa Mulighed for Forsonlighed eller Kompromis.

Grev Frijs følte en uhyre Lettelse ved at blive fritaget for Regeringspligterne. Under hele hans Ministertid kommer der i hans Breve Gang paa Gang stærke Udtryk for, at han er ked af det politiske Arbejde, som han af Pligtfølelse dog fortsætter til 1870. Til Quaade skrev han saaledes 29. Decbr. 1866, at han haaber i det nye Aar at kunne trække sig tilbage og nyde Privatmandens fuldstændige Ro, »thi jeg føler hverken Kald eller Tilbøjelighed for denne Gerning«, men det er »enhver Statsborgers Pligt at opofre egen Bekvemmelighed, naar man kan være Kongen og Fædrelandet til nogen Nytte«. Afskedsdagen vil »komme til at staa omgivet med det stærkeste Rosenskær«. Nogle Dage før havde han skrevet, at »de fleste Ministre og ikke mindst jeg er stærkt medtagne og taaler ikke det stillesiddende Liv, ligesom det er en egen Sag, naar man er kommet til Skelsaar og Alder at skulle staa Skoleret for en Rigsdag. Man maatte da føle et særegent Kald til at styre og lede Menneskene, og denne Passion har jeg aldeles ikke, da jeg foretrækker at lyde for at byde«. Efter Nytaar er han ikke synderlig oplivet ved Tanken om at skulle tærskve Langhalm med Rigsdagen. Han gentager, at han ikke har Lyst til at styre, hvad der er »en Svaghed, Mangel paa Mandighed og en Fejl«. Han glæder sig til næste Aar ved denne Tid at kunne varme sig i Egypten, for hans Helbred kræver engang imellem at blive ordentlig gennemvarmet. Flere Gange nævner han denne Tanke, men i 1870 taler han ogsaa om, at han glæder sig til Jagt og Bevægelse i fri Luft, Urfuglejagt i Smaaland og Rypejagt i Norge. En anden Gang klager han over, at han er træt, legemlig svækket, »baade aandelig og legemlig befinder jeg mig i en Tilstand som et Stykke mørbanket Kød, som al Saft og Kraft er ude af«.

Det politiske Liv tog paa hans Helbred. Han formaade ikke at skaffe sig tilstrækkelig Bevægelse og udendørs Adspredelse under det opslidende Liv i København. 1870 var han da ogsaa ganske forandret og gjorde Indtryk af at være legemlig nedbrudt.

Tabet af Sønderjylland berørte Grev Frijs smerteligt, og han levede i Haabet om, at en Genforening maatte finde Sted. Da det i 1866 trak op til Krig mellem Preussen og Østrig, tilraadede Napoleon Danmark at træde i Allianceforhandling med Preussen. I April tilbød Frijs Preussen en Alliance, saaledes at Danmark besatte Sønderjylland til Syd for Flensborg og lod sin Flaade virke sammen med den preussiske; til Gengæld skulde Danmark efter Krigen have de Dele af Sønderjylland, det havde holdt besat. Bismarck afviste imidlertid Tilbudet, der iøvrigt var givet uden Forhandling med Rigsdagen og med de politiske Førere.

Ved Freden i Prag fik Napoleon indsat den berømte § 5, hvori det hed, at »Befolkningen i de nordlige Distrikter i Slesvig skulde afstaas til Danmark, hvis den ved fri Afstemning udtalte Ønske derom«. I 1867 veksledes adskillige Noter mellem Berlin og København om Opfyldelsen af § 5. Preussens Betingelser var dog uantagelige. Man vilde kun lade Afstemning foretaget i Haderslev Amt og krævede saadanne Garantier, at Preussen til enhver Tid kunde blande sig i Danmarks indre Forhold. Forhandlingerne blev derfor afbrudt. Under den fransk-tyske Krise i Foraaret 1867 skrev Frijs: »Endskønt jeg godt kan forudse de ubehagelige Situationer, der kan komme for os, vilde jeg dog intet bidrage, om jeg kunde dette, til at forhindre en slig Krigs Udbrud«, selv om Danmark ikke fik megen Fordel deraf, vilde det dog »være en stor Lise i det mindste for en føje Tid at være forskaanet for Preussernes utaalelige Over- og Hovmod«.

Man kan undres over hans Alliantetilbud saa kort efter Dybbøl, men det var hans faste Overbevisning, at Danmarks Interesser krævede et godt For-

hold til den store Nabo mod Syd, trods bitre Følelser mod Bismarcks Politik. I hans Breve forekommer stærke Stemningsudbrud som »Preussens Hovmod, Falskhed og Hykleri«, om Bismarcks »Løgne« og »uædle Sind«, ligesom han udtaler Haabet om, at »Enden er ikke endda« og »at Gengældelsens Time snart maatte slaa«. Han finder det uhøfligt, naar Bismarck i en Note til sin Gesandt havde kaldt ham simpelthen »Mr. de Frijs« (det var nok iøvrigt »Hr. Minister von Frijs«), »da min Familie vel alle Dage har haft Grevetitel i Aarhundreder inden Bismarcks«. Personlig brød han sig ikke om sligt, »thi kan han, den store Matador og Statsmand, finde Fornøjelse i den Slags Drengestreger, saa er den Fornøjelse ham vel undt«.

Bismarck var ham en Pestilens. Han ønsker, det vil træde endnu klarere frem for hele Verden, hvorledes Hs. Excellence misbrugte alt, hvad han traf paa sin Vej, naar det blot kunde tjene hans Sag. »Bismarck synes nu at springe som Fisken i Vandet, producerende Skældsord og Forhaanelser imod alt, hvad der ikke har Masser af Bajonetter til sin Disposition«.

Sommeren 1869 besøgte Frijs Bismarck. Det var »ikke for at smigre Storheden«, skriver han til P. Vedel. »Den Vandring til Bismarck var mig ikke alene som officiel Person i høj Grad tung, dog dette kunde overvindes, da jeg ansaa den for paabudt af Fornuften og de stedfindende Forhold, men den var mig tillige meget pinlig som Privatperson, fordi jeg ved tidligere Lejlighed, da jeg har truffet sammen med Bismarck, har saa tydelig som det vel var muligt uden just at være grov, vist ham, at jeg gav ham en god Dag; dette skete i sin Tid ikke af nogen personlig Uvillie, men fordi jeg var i højeste Grad forbitret« over, at Blixen-Finecke havde indbudt til en Jagtudflugt sammen med Bismarck og Prins Frederik af Hessen, uden at Greven havde nogen Anelse om, at de to Herrer skulde deltage.

Det hedder videre i Brevet, at Frijs var »fast bestemt paa om jeg ogsaa skulde have siddet der til næste Morgen, ikke at begynde at lukke min Mund op om Nordlesvig. Bismarck fører da Spørgsmaalet paa Tale, men »Samtalen var højst ubehagelig for mig. Mit personlige Indtryk af Samtalen med ham er, at han ikke længe vil kunne holde dette Liv ud; hans Legeme vil ikke kunne bære aandelig Modgang«. Og det er Grevens Indtryk, at der ikke findes noget religiøst Styrkemoment hos ham, som kan supplere denne Mangel.

Samtalen har været Frijs en ulidelig Pine. »Da jeg kom ud der fra, saa jeg ud som en kogt Krebs«, skriver han. Sandsynligvis er det ud fra Indtryk af den Slags Samtaler med den hovne, tyske Junker, at han kan skrive de Ord, som sikkert en og anden af en senere Tids Udenrigsministre har kunnet underskrive: »Der findes ingen Post bedre skikket til at lære Mennesket Ydmyghed end at være dansk Udenrigsminister«.

Midt i Juli 1870 udbrød den fransk-tyske Krig. Frijs skrlver til Regensburg: »Sejrer Preussen, da sejrer Barbari — for os bliver det Trældom«. — Herhjemme ventede de fleste, at Tiden nu var inde til Oprejsning for Nederlaget i 1864. Gengældelsens Time var kommen. Kendte Mænd talte ved store Møder derom, Demonstrationer for Frankrig fandt Sted, Hovedstadspressen var stemt for, at Danmark gik i Krig paa Frankrigs Side. Der lød vel advarende Røster fra en Lars Bjørnbak i Aarhus Amtstidende, men han blev vist tilbage med Fynd og Klem.

Den 1. August kom Hertugen af Cadore, Napoleon II's Udsending, til København for at forhandle med den danske Regering om Alliance. Regeringen anmodede Grev Frijs om at føre Forhandlingen med den franske Udsending, og det indrømmes fra alle Sider, at han røgtede sit Hverv med den største Takt og Besindighed, dygtigt bistaet af P. Vedel. Frijs var tilbage-

holdende. »Naar vi ser paa Kortet«, skrev han den 4. August til Vedel, »da ligger den hele store tydske Krop imellem os og Frankrige, og vi sidde som Flue ovenpaa denne væmmelige Krop, men have beriget af gjentagen Erfaring fra dette Aarhundredes Begyndelse al fuld Anledning til at være varsom og ikke forhaste os, hvor stor end Lysten kan være«. Allerede paa Forhandlingens første Dag udtalte han, at en Alliance kunde blive i høj Grad skæbnesvanger for Danmark, thi selv om Frankrig sejrer, »saa forudser vi dog med Sikkerhed, at hvis Danmark ved at have sluttet Alliance med Frankrig maatte siges at have bidraget til sine tyske Naboers Ydmygelse, saa vilde det ikke blive det danske Monarki forundt i Fred at nyde Frugterne af vor mægtige Bundsforvantes Sejr. Under den antagne Forudsætning vil Frankrig være bleven rigere paa Berømmelse, mægtigere og sikrere paa sin Fremtid end nogen Sinde, men Danmarks geografiske Beliggenhed, den store Afstand, som altid vil skille Kejserriget fra vor lille Stat, vil hindre den franske Regering i til enhver Tid at kunne yde os en virksom Støtte mod de tyske Lidenskabers, der efter Nederlaget vil vise sig paany — lige over for Danmark — med desto større Skarphed jo mere Andel det havde haft i at fremkalde dette Nederlag«.

Cadore tilbød rent ud Alliance; han lovede 28.000 Mand til Nordslesvig. Danmark maatte selv afgøre, om det vilde have hele Sønderjylland eller en Del af det. Men den 6. om Aftenen og i Løbet af den 7. Aug. kom Meddelelserne om de første store Nederlag for den franske Hær. Dermed faldt Afgørelsen i København. Danmarks Svar blev en Tak for Forslaget, men saa hed det videre: »Den kongelige Regering tror imidlertid ikke allerede nu nærmere at burde udtale sig om disse Forslags Indhold; thi de hviler paa en Forudsætning, hvis Virkeliggørelse de seneste uforudsete Begivenheder af, hvor forbigaaende Natur de end forhaabentlig maatte vise sig at være, dog ikke kan andet end maatte udskyde til en ubestemt Fremtid. Under disse Omstændigheder tror den kongelige Regering, at den franske Kejser selv vil finde det hensigtsmæssigt, at Danmark ikke udsætter sig for de overhængende Farer, som en Overenskomst af den paatænkte Natur ikke vilde tøve med straks at paadrage Landet«.

Mange haabede dog paa, at Krigslykken kunde vende, saa Danmark ved Frankrigs Side kunde kæmpe og vinde det tabte Sønderjylland tilbage, selv Frijs synes ikke at have været fremmed for den Tanke, idet han den 14. Aug. skrev til Vedel: »Jeg har ikke opgivet Haabet om, at der vil tilbyde sig en Chance for os i denne Krig, især hvis den kunde vare i nogle Aar«. Og i et Julebrev til samme skriver han, at denne Jul er endnu alvorligere end Julen 1863, thi den Gang »stillede Horoskopet for Europas fremtidige Udvikling sig dog ikke saa mørkt som nu, hvor det næsten er lige galt, hvilket Princip, der sejrer, dog vil det selvfølgelig for os blive værst, om Preusserne gaar af med Sejren, thi disses Hovmod vil da ingen Grænser kende«.

Frankrigs Nederlag følte knugende i Danmark, men der er god Grund til at mindes den Indsats, der blev ydet af Grev Frijs. Han friede Danmark for at blive kastet ud i en skæbnesvanger Eventyrpolitik.

Fra 1866 til 1880 var Grev Frijs Medlem af Landstinget, hvor han bevarer en ledende Stilling, selv om han kun enkelte Gange traadte aktivt op, f. Eks. som Formand for Fællesudvalg angaaende Finansloven. Da Holstein-Holsteinborgs Regering frattraadte 1874, opfordredes Frijs til at danne det nye Ministerium, men han afslog. — Situationen tilspidsedes under Estrup. D. G. Monrad skrev da 1876: »Der er næppe mere end eneste Mand i Landet, der vilde have været i Stand til at tumle de stridige Elementer: Grev Frijs til Frijsenborg«.

1880 nægtede han at modtage Genvalg til Landstinget, og Vælgerne i 10. Kreds valgte da Sønnen, den unge Grev Mogens Frijs, til hans Efterfølger. Denne traadte politisk i den beundrede Faders Fodspor og kom ved flere Lejligheder til at spille en fremtrædende Rolle, indtil han 1918 trak sig tilbage.

Den gamle Greve paa Frijsenborg staar som et af vort politiske Livs ridderlige Skikkelser, der ved et Par vigtige Begivenheder greb afgørende ind i vor politiske Udvikling. Den store Jorddrot faar fra alle Sider det bedste Lov. »Han var Elskeligheden selv«, siger Rigsdagens tidligere Bureauchef Lauesgaard. Departementschef P. Vedel var meget bedrøvet, da Frijs gik af som Minister, thi Frijs »vilde vistnok i hans Liv staa som den bedste og hæderligste Chef«, som »en Mand af ædelt Metal«.

Ulve og Ulvejagter.

Af Edv. Egeberg.

KILDEN til mine efterfølgende Smaameddelelser om Ulve har jeg i Tingbøger, Slotsregnskaber, Justitsprotokoller o. s. v., stærkt spredte, meget tørre Oplysninger; men de giver dog nogen Besked. Jeg har her sporet Ulvene fra 1665 og kunnet forfølge dem op til Midten af det attende Aarhundrede, og deres Hovedsæde har været »Hovedlandet«, Jylland, med dets megen Ur, Hede og Krat. Ved Udskiftningstiden i den sidste Del af det nævnte Aarhundrede, da Jorden toges i Brug i langt større Omfang end før, er Ulvenes Kaar selvfølgelig blevet trangt. Jeg vil antage, at de da er blevet efterstræbt saa stærkt, navnlig for Fæmonets Skyld, at de inden saa længe er optraadt kun enkeltvis; og fra forskellige Egne hører man da ogsaa en tilfreds Melding om, at nu er den sidste Ulv her undlivet. Men hvornaar den sidste Graaben overhovedet er skudt, kan ikke fastslaas.

Jeg begynder med at notere, at den i 1665 nedlagte Ulv øjensynlig havde sit Hjemsted i Hammelegnen, da den blev skudt ved Voldby af en Mand, der hed Christen Skødt, og som vist var Skytte, vel sagtens paa en eller anden Herregaard, sandsynligvis Jernit. Vi skal om et Øjeblik vende tilbage til samme Mand.

1687 berettes om Ulve ovre i Sinding-Eggen. De har derovre bidt to Faar ihjel. Byhyrden Anders Jensen Vallebech, anklages i den Anledning for Tinget (Lysgaard-Hids) af de Sinding Bymænd. Han skal have været forsømmelig her, ligesom han i det hele »vanrøgter deres Queg och lader nogen skiødesløse børn gaa med Queget«. At Sagen er naaet til Herredstinget, skyldes sagtens den Omstændighed, at Christen Vallebech har nægtet at erstatte de ihjelbidte Faar.

1693 er der i Stenholt blevet skudt — af Skovrider Jens Madsen — tre Ulve.

1703 skød Jens Andersen Høg i Haarup »en gammel Ulv«. Det har rimeligvis været en, som Kulden og Sulten har drevet med, før den blev nedlagt i Jens Høgs Gaard »ved Julehelligt«.

1705 berettes, at Christen Jensen Snedker i Sjelle gjorde det af med en »Uldvalp« (Ulvhvalp).

I Aarene 1738—1742 optræder Ulvene ret hyppigt i Egnen her. Der kan ikke være Tale om at notere hver Forekomst; jeg gør blot et Par Udpluk af den Forfølgelse, de var udsat for.

1738 fanges 7 Hvalpe i Ry. Der nævnes ikke af hvem.

1739 har Hans Jensen i Sorring overkommet nogle Stykker.

1740 fanger Niels Jensen Hedegaard i Ry 2 Hvalpe, og Skovrider Christen Jørgensen i Them — en meget omtalt Mand i de Aar — skyder i Ry Skov en gammel Ulv.

I 1741 har ovennævnte Niels Jønsens Hustru Held til at fange 4 Hvalpe. Den Jagt var sikkert ikke farlig, da de vel nok er blevet taget i Lejet, mens Moderen har været fraværende. Det kan her indskydes, at Hvalpenes Skind var blødt og lækkert og blev ofte brugt til Foer i Kapper. Der sattes da ogsaa Pris paa det, selv paa de højeste Steder. Kong Christian IV rekvirerede saaledes af og til Ulveskind til Hoffets Brug.

I Aarene 1742 og 43 fanger Skovfoged Hess eller Hertz i Skanderup 15 Ulvehvalpe — hvoraf de 8 paa Holmstol Hede — Skovfoged Peder Galten i Salten overkommer 7 i Ry Skov og Skovrider Soetmann i Jaungyde andre 7.

Naar Bæsterne blev for mange og for paagaende, blev der naturligvis grebet lidt kraftigt ind mod dem. Man lod det da ikke blive ved, at hver enkelt Bonde værgede for sig selv og sit Fæmon. Da Christen Skødt, som ovenfor omtalt, i 1665 havde nedlagt en Ulv paa Voldby Mark, fremviste han dens Bælg i Gjern Herreds Ting og foreslog da »Herreds-Mændene« (Tingets Medlemmer), »at der maatte bevilges ham en ringe Penge af hver Mand for sin Umage, saa vilde han gjøre sin største Flid at skyde saadan skadelig Dyr saa mange, han kunde overkomme paa hans Husbonds Gods«. Der fortælles da videre i Tingbogen, »at da fremstod en Del Mænd, blandt dem Olluff Guyer i Leno (Linaa), (tidligere Borger i Aarhus og Svoger til Præsten i Byen, Hr. Jakob Fog), Peder Svendsen ibid (i Linaa), Christen Degn i Leno, Niels Andersen i Mollerup, og vedtog saavel som menige Herredsmænd, at hver Helgaardsmænd skulde give Christen Skødt for sin Umage 4 Skilling (en Gang for alle vel sagtens), hver Halvgaardsmænd 2 Skilling og en Inderste (Husmand) 1 Skilling, paa det at han kunde dis (des) bedere och flittigere været om at ødelægge saadan skadelige dyr«.

Senere synes det at være blevet almindeligt, at enhver, der skød en Ulv, bar den — eller i al Fald Bælgen af den — til Tinget, hvor den blev ophængt, og hvorfra saa senere udbetaltes den heldige Skytte en Betaling. Og for at ikke andre — uvedkommende — skulde møde frem og kræve Honorar, afhuggede Skytten det ene Ben af Dyret at fremvise som en Adkomst til Belønningen. Man har dog ogsaa set, at Bælgen opbevaredes i Tinget og Kroppen i Galgen. Saaledes i Hinge 1689. Tingets Beretning herom lyder saaledes:

»Peder Jensen i Hinge møder for Tinge paa Skovrider Ifver Jensens Vegne med en gammel Ulf, som bemeldte Ifver Jensen har skødt, huoraf Bælgen her for Retten Bleff fremstillidt, och Kroppen er ophængt paa en Banke. I en gallie Noget fra Tinget imellem frausing och Hinge, huilchen Ulf er skødt Imellem Juul och Nytaardag, Huorfor Herredsmændene saa mange som tilstede war Erbød sig hannem effter loven Restituere«.

I 1677 — da Graabenene rimeligvis har formeret sig lidt rigeligt og gjort særlig stor Skade — ansattes for Jyllands og Slesvigs Vedkommende en overordnet Ulvejæger, som skulde have Tilsyn med alt Ulvene vedrørende. Han hed Johan Teutzer, og hans Instruks lød saaledes og synes at være særdeles

favorabel for ham: »1) Att hand skal dependere af vores Jægermester samstedes, 2) Hannem skal være tilladt at skiude och fange alle ulfver med sit eget Jagt-tøjg, som hand self paa sin egen omkostning skal forskaffe oc pengene dertil forskiude. 3) Dersom nogen af vore Undersaatter være sig af adel eller andre proprietærer af hannem begierer at hand effter ulfve paa deres eygendom ved deres tieneres hielp skulle Jage, da maa det være hannem frit tilladt, dog at det skeer med Jægermestrenes Videnskab (Tilladelse). 4) Vore Amtsmænd och Amtsbetiende hvor han bemeldte Jylland oc Slesvig vilde effter Ulfve Jage, skal assistere hannem med Folk oc wogen Jagttøyg at føre (køre for ham). 5) Skoufriderne oc skouf Fogederne skal ved samme Jagt i Person (personlig) være tilstede. 6) Hannem bevilges for hver Ulf hand endten self skyder eller ved hans Jagt af andre skudt blifuer udj det herret, som det sker at maa niude (nyde) af hver gaard udj samme herret Toe (2) skilling Danske. 7) Han maa oc selv beholde alle ulfve skind. 8) Maa hand oc herfor haffue fri waaning paa Jæger Gaarden ved Skanderborg oc niude fri Ildebrand (Brændsel) som andre vore Skoufridere«.

At denne og andre Ulvejægere undertiden har foranstaltet store Ulvejagter, vides. Ved disse har Bønderne naturligvis især gjort Tjeneste som Klappere, Skovridere — eller Dyrvogtere — og Skovfogeder som Skytter. — 1705 fortælles saaledes, at Skovfoged Peder Jakobsen er forhindret fra at møde i Tinget, fordi han samme Dag var paa Ulvejagt ad Viborg.

At store Udryddelsestogter mod Graabenene har hjulpet godt til at faa disse udryddet, er vel nok sandsynligt, men den fremadskridende Jord-Kultur har dog sikkert, som ovenfor omtalt, været den væsentligste Aarsag til deres Forsvinden.

Østjydske Folkeminder.

Skanderborg Ladegaards Brand 1770.

Skanderborg Ladegaard blev den 6te Juli om Morgenen imellem Klokken 2 a 3 i kortere Tid end en Time lagt i Aske. Anledningen til denne Ildebrand veed ingen, men det vides, at saa gode Bønderbygninger, da de mestendeels vare grundmurede, vare ej i det hele Land. Beboerne i samme Bye vare forrige Regimentsskriver, Kammerraad Moldrup og 5 andre, hvilke mistede ved samme antændte Ild deres der værende Ejendele af Guld, Sølv, Kobber, Tin, Sengeklæder, Linnet, Træboskab, baade inde og ude, Gangklæder, rede Penge, Bancosedler og Qvæg, Køer 25 Stykker, Faar 100 Stykker, de fleste af det store Slags, samt en Del Svin.

Hr. Kammerraaden fik ikke engang sine Papirer reddede. Et Menneske blev og indebrændt, og de andre med Nød reddede fra Ildens Lue. Den der ved tilføjede Skade kan sikkert, Bygningerne undtagen, regnes over 20,000 Rigsdalers Værdi: (Kiøbenhavns Adresse-Contoires Efterretninger, Nr. 102, 13. Juli 1770).

Fra gamle Papirer.

Af Sognepræst R. Glarman, Skødstrup.

VED Gennemgang af gamle Papirer, Breve, Protokoller, Kirkebøger eller lignende støder man af og til paa noget, som kan være af Interesse for Nutidslæsere. Dels kaster det Lys over vor Egn eller vort Folks Historie, og dels viser det os, at der intet nyt er under Solen; Historien gentager sig, og dog faar de enkelte Begivenheder eller Oplevelser et bestemt Tidspræg eller en særlig Kolorit, idet de laaner Farve af hver Tids særlige Kultur.

De gamle Godsprotokoller indeholder meget af det Stof, som nu hører hjemme i Dommernes og Politimestrenes Annaler. Godserne udgjorde nemlig en Slags Rets- eller Politikredse for deres Tid, og Godsejerne fik adskillige Hverv, som nu vilde tilfalde Dommere eller Politimestre.

Den øverste Myndighed var lige fra Enevældens Indførelse i 1660 til Folkefrihedens Sejr i 1849 hos den enevældige Konge. I 1660 ophævede man Lenene og omdannede dem til Amter. Disse Amter har dog ofte skiftet Navne og Omraader, saa at de ikke helt svarer til de nuværende.

Vore Dages Ministerialfunktioner udøvedes omkring nævnte Tid af det danske og tyske Kancelli, som ved Siden af sig havde en Række Kollegier med forskellige Navne, alt efter deres specielle Omraader, f. Eks. Skatkammerkollegiet, der tog sig af Rigets Financer, og Krigskollegiet, der varetog militære Anliggender. Ordrene udgik fra Kancelliet eller Kollegierne til Amtmændene og fra disse til Godsejerne. Kancelliet var en højfornem Institution. Det gamle Ord siger da ogsaa, »at det ikke er for Svin at komme i Kancelliet«.

I Kopibøgerne kan man finde indført alle de gamle Skrivelser til Godserne. Det gælder saaledes ogsaa Vosnæsgaards Gods i Skødstrup Sogn. Langt det meste Stof er præget af Kancellistilen samt af megen Grundighed og Kedsommelighed. Kontorius bredte sig i de Tider endnu langt mere end i vor Tid. De gamle havde ogsaa mere Tid end vi. Skriverkarlene brugte deres Gaasefjer med Lyst og Energi, skønt mange af dem sikkert ogsaa havde Lysten andetsteds. Digteren Ambrosius Stub var saaledes næppe nogen interesseret Skriver hos Kammerherren paa Valdemarslot paa Taasinge, selv om han alle Dage skrev den nydeligste Skønskrift.

Den senere saa kendte Skagensmaler Michael Ancher, som ellers var Bornholmer, havde som sekstenaarig ung Mand Plads paa Kalø Gods som Skriver, indtil hans Trang til at male drev ham bort fra Skriverstolen. I Kaløtiden studerede og tegnede han allerhelst Godssets Heste og røbede allerede da en forbløffende Evne til at gengive Dyrene og deres Bevægelser. Man tvivler om, at han viste sig lige saa talentfuld paa Skriverstuen.

I Skildringer af jydsk Almueliv findes en Beretning om en morsom Episode fra Vosnæsgaards Godskontor i gamle Dage, da en Skriversvend kom meget

uheldigt af Sted. Efterretningen stammer fra J. Holst Rasmussen, Tirstrup, og Begivenheden har formentlig fundet Sted engang i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Det fortælles saaledes: »Mens Bedstefar var Gartner paa Vosnæsgaard, og det var i den Tid, de havde Skriversdrengene paa Godskontoret, saa kommer han en Dag ned paa Kontoret til Forvalteren, og da skulde Forvalteren netop til at diktere Drengen noget. »Nu skriver du, hvad jeg dikterer«. — »Jo«. Saa gik han og Bedstefader op og ned ad Gulvet og talte baade om det ene og det andet, og imidlertid indskyder Forvalteren, hvad Drengen skal skrive, og da han er færdig, gaar han hen og ser, om Drengen har skrevet det ordentligt. Da han har kastet et Øje paa det, udbryder han: »Ih, da er du da en Satans Dreng!« Drengen havde nemlig skrevet hvert eneste Ord, Forvalteren havde sagt. Han farer saa ud for at faa fat i en Strikke at banke Drengen i. Imidlertid faar Bedstefader Drengen ud af et Vindue, inden Forvalteren kom tilbage. Han var aldeles ude af sig selv; for han havde nemlig sagt en hel Del om Gaardens Frue, og Protokollen var pagineret og autoriseret som Godsets Hovedprotokol. Bedstefader raadede ham til at rive Bladet ud; det turde han ikke vel, men bestemte sig dog til det, og det opdagedes heller ikke«.

Men hvorom alting er, skrive kunde mange af disse Karle. Man maa endnu beundre deres sirlige Haandskrift med de pragtfulde og fantasirige Sving. Det gamle Danske eller den gotiske Skrift, som det jo egentlig er, kan være overordentlig nydelig og bærer tilmed ofte Præget af sin Ophavsmands Personlighed.

Mellem de gamle Blade har jeg flere Gange fundet de afskaarne Ender af Gaasefjeren, efterladt der, fra Skriversen spidsede sin »Pen«. De gulnede Sider skinner ogsaa hyppigt af de fine Sandskorn, som man overdryssede Skriften med, for at Blækket kunde tørre.

Af Kopibøgernes Skrivelser skal her anføres enkelte fra Tiden omkr. 1800.

Tiden mellem Bondereformerne omkring 1788 og Aarhundredskiftet var for Danmark en Opgangsperiode, og under Frihedens Kaar blev der Plads for energiske Mænds Indsats. Landbruget havde faaet sin Opvækst, nu kom Turen til Handel og Søfart. Der blev fri Handel med Korn, og der blev god Fortjeneste for dem, som vilde sejle paa Norge og Island. Ogsaa Handel paa Ostindien blev tilladt og mulig, og Ostindiefarerne kom til stor Velstand. — Ved Toldrullen af 1797 blev en Mængde Forbud mod Import af Varer fra Udlandet ophævet. Som Følge deraf fik Handelen et betydeligt Opsving; hertil bidrog ogsaa de gode Tider for Landbruget og Krigsurolighederne i Europa, som gav Danmark en privilegeret Stilling med Hensyn til Vareleverancer.

Udenrigspolitisk set var det en urolig Tid. Napoleon var den store Urovækker i Europa, og flere og flere Lande inddroges i hans Krige. A. P. Bernstorff havde ført Danmark frelst gennem mange Farer, men døde 21. Juni 1797. Snart hvirvledes Danmark ind i de store krigeriske Begivenheder. Det væbnede Neutralitetsforbund af 1780 mellem Rusland, Sverige, Danmark og Prøjsen bragte os i Strid med England. Allerede 1800 tog Englænderne i Kanalen den danske Fregat »Freja«, som beskyttede en Handelsflaade. 1801 beslaglagdes danske Skibe i engelske Havne, og den 30. Marts samme Aar stod en engelsk Flaade ned gennem Sundet paa Vej mod København. Kongedybets Kanoner indvarslede ved det kendte Slag 1801 en ny Tid for Danmark.

Kopibøgernes Skrivelser fører os lige ind i denne Periode. Saaledes indførtes den 13. April 1801, at Generalen havde meddelt Stiftamtmand Guldencrone, at der den 9. April(!) blev sluttet en ærefuld Vaabenstilstand med den

engelske Admiral Parker. Fjendtlighederne skulde straks ophøre, og Bestemmelserne skulde gælde baade for Sjælland og de øvrige Provinser.

De følgende Ydmygelsens Aar blev trods alt rige for dansk Aandsliv. 1800 var Grundtvig blevet Student fra Aarhus gamle Latinskole, og han stævnedes derefter til København tillige med mange andre Danske, hvis Navne vil leve for stedse, fordi der ved disse Mænd skete kendelige Nybrud i vort Aandsliv. Vi behøver blot foruden Grundtvig at nævne Oehlenschläger og Ingemann.

Vaabentilstanden førte ikke til varig Fred. 1807—14 kom Danmark i Krig med England. Anledningen var en engelsk Statsraadsbeslutning af 1807, efter hvilken neutral Skibsfart mellem krigsførende Magters Havne blev forbudt. Danmark blev af Frankrig presset til at træde ud af Neutraliteten, og da England frygtede for, at det var for svagt til at modstaa Presset, sendtes der en stor engelsk Flaade til København. Byen blev belejret og den 7. September bombarderet. Englænderne tog vor Flaade med, og 4. November fulgte Krigserklæringen til Danmark.

Om denne Periode fortæller de gamle Protokoller adskilligt. Bl. a. er der en Bestemmelse om Mørklægning. Den angik dog kun Skippere, som fik Paabud om at dække for Lyset fra deres Koøjer, for at man ikke skulde se dem fra de fjendtlige Skibe.

Det blev i mange Maader en streng Tid for det danske Folk. Man maatte tage til Reserverne. Sparsommelighed og Flid blev Tidens strenge Lære.

Efter 1805 havde Danmark faaet en national Hær, som kaldte mange af Landboerne bort fra Hjem og Gerning. Kvinderne maatte overtage Styret derhjemme, og deres Evner voksede med Ansvaret. Den 15. August 1808 opfordrede Kancelliet Kvinderne til at anstrenge sig hjemme med at skaffe Brød m. v., medens Mændene var i Krigen. Som Eksempel anføres, at Kvinderne godt kan bruge Plov, Plejl og Le samt gøre andet Karlearbejde. Der opstod saaledes allerede dengang en Slags Kvindernes Arbejdstjeneste. Mange Aar tidligere havde man dog forsøgt at faa Kvinderne til at udføre Arbejde, som direkte kunde komme Samfundet til Gode. Allerede 1760 havde General- og Kommercekollegiet opmuntret Kvinderne til at spinde og væve og udsat Præmier for den Slags Sysler, men det lod dog ikke til, at Opmuntringen fik det forønskede Resultat, idet Regeringen i Oktober 1762 bad Godsejerne om at »meddele deres gode Tanker« om, hvad de mente, Aarsagen kunde være til den ringe Interesse for Præmierne. Man spurgte dem ligefrem om, hvad de mente, der skulde til for at vække Landboernes Interesse for de førnævnte Arbejder.

Paa Rundskrivelsen til Godsejerne skrev Edel Skeel fra Aarhus: »Forevist og skal ieg med allerførste insende mine reqvirerte underdanige Ringe Tanker«. Saa beskedent kunde man dengang udtrykke sig. Overdreven Høflighed og Omstændelighed prægede de gamle Skrivelser.

Den nævnte Skrivelse fra 4. Oktober 1762 afgiver et godt Eksempel herpaa. Amtmand Gersdorff fra Hjortshøjlund undertegnede sin Skrivelse til Godsejerne saaledes: »Forblivende Dhrr. Proprietaires tjenstskyldige og tjenstberedvillige tiener samt tjenstvilligst. Gersdorff«.

Krigens Tid blev lang og trang. Men mange Danske øjnede længe ikke de store Farer. Man dansede sorgløst paa Afgrundens Rand.

Paa Langeland blev den unge Grundtvig Vidne til megen Letsindighed og Sorgløshed. Saaledes samledes Herskaberne derovre til Baller, Maskerader og lignende, og det var endda efter Englændernes Bombardement af København 1807. Harmdirrende skrev Grundtvig da 1808 et lille Skrift »Maske-

radeballet i Danmark«, hvori han hudflettede sine ubetimeligt lystige Landsmænd.

Men der var dog ogsaa en vaagnende Danskhed, som gav sig Udslag i Forsvarsvilje og militært Initiativ. Indførelserne i Kopibøgerne handler i denne Periode om Indkvarteringer og andre militære Foranstaltninger. 12. September 1807 tales om Indkvartering paa Hornsleteggen. Paa Rosenholm skulde man modtage Oberstløjtnant Folsach, hans Betjente (Oppassere) og 4 Dragoner. Hos Præsten i Hornslet indkvarteredes Ritmester Wildemath og hos Pastor Clausen i Mørke Kaptajn von Gersdorff. I Mørke By skulde være en Vagtstue, ligesaa i Thorsager Sogn, hvor Kaptajn Poulsen, 1 Løjtnant, 4 Tamburer, 10 Underofficerer og 120 menige skulde have Ophold. Kaptajnen fik Kvarter i Thorsager Præstegaard.

Til Kysternes Forsvar anbragtes der mange Steder bevægelige Kanoner med een Forspandshest til hver. Saaledes var der ved Gjerrild Strand 2 Kanoner og 1 Kærre til Krudt og Kugler, og det samme Antal Kanoner og Kærre var der ogsaa ved Katholm, Hyllested og Rugaard samt Boeslund (vistnok Boeslum ved Ebeltoft).

8. September 1807 ønskede den kommanderende General at vide, hvor mange af Herregaardsskytterne der kunde blive ved Dannelsen af et Korps til Hest og til Fods. Samme Aar kom der forøvrigt Ordre angaaende et meget stort Antal Indkaldelser.

Der kom nu en Nedgangstid for Danmark. Enevældens Glansperiode var forbi. Dens Styreform havde vel ogsaa overlevet sig selv.

Men Krigen gik sin Gang, og der blev taget adskillige engelske Fanger. Man kom da, som man gør under alle Krige, til at staa overfor det Problem, hvordan man kunde beskæftige disse Fanger. Man satte dem bl. a. til at udføre Vejarbejde og Kanalgravning. Vejene var dengang yderst slette i Forhold til Nutidens, og dog var der i Enevældens Glansperiode gjort adskilligt for at forbedre Vejene i Danmark. 12. Maj 1764 gav Rentekammerkollegiet Amtmændene Ordre til at sætte Vejarbejder i Gang, og der fremkom meget detaljerede Bestemmelser om hele dette Arbejde, der hovedsagelig skulde udføres som Pligtarbejde. Det var et nyttigt Arbejde, men det kom ganske sikkert til at tynde haardt paa de danske Bønder, der skulde stille Heste og Vogne til Raadighed og selv yde deres Arbejdsindsats.

Vejarbejdet var langtfra blevet fuldført. I Nedgangstiden gik det i Staa, bl. a. fordi Landbefolkningen fik saa meget andet at tage sig af; saaledes var der nu i Krigens Tid de militære Forpligtelser. Regeringens Lyst til Arbejdets Fortsættelse var imidlertid ingenlunde tabt. Nu havde man Krigsfangerne og hvad var da naturligere end at lade dem komme paa Vejarbejde? Man søgte baade ad offentlig og privat Vej at faa udnyttet den forhaandenværende fremmede Arbejdskraft.

Meget oplysende i saa Henseende er en Skrivelse, som Amtmand Fønss i Randers den 1. April 1808 udsendte til alle Amtets Godsejere, der i den Tids Skrivelser omtales som »Propriétaires« eller Jordegodsejere.

Skrivelsen lød saadan: »Det kongelige Rentekammer har under 26. f. M. tilskrevet mig saaledes: Under 6te denne Maaned har det allernaadigst behaget Hans kongelige Maiestet at resolve, at de Krigsfanger, som hendside i Aalborg eller Randers, skulle bruges til Vejarbejde, Kanalers Gravning eller andet slikt nyttigt Arbejde, samt at disse Krigsfanger i Tilfælde af at intet offentligt Arbejde var at foretage, maatte bruges til slikt nyttigt Arbejde for private Mænd, mod at disse betale dem Dagløn, da den Lønning, Krigsfangerne nu nyder, i saa Fald ophører. — Hvilken Høykongelig Resolution her-

ved kommuniseres Hr. Kammerherren til behagelig Efterretning, ligesom vi og tjenstligen maa anmode Dem om, at De i Tilfælde at det maatte være Dem bekendt, at private Mænd i det Dem allernaadigst anbettede Amt skulde have noget betydeligt Arbeide i Værk vilde behage, saa hastigt mueligt at indhente og hertil indsende disses Erklæringer, om de af den arbeidsvante Klasse af ommeldte Krigsfanger ønske at holde nogle og i saa Fald hvor mange og til hvilket Arbeide samt naar med Arbeidet kan begyndes. Hvad angaar Guden Aaes Gravning da have vi i Dag tilskrevet Kammerherre og Stiftamtmand Guldencrone om at indhente Over Krigskommissair Ingerslevs Erklæring om han attraaer til dette Arbeide at faae nogle af bemeldte Krigsfanger.

Som jeg melder Dhrr. Proprietairer for om nogle af Dem skulde attraae engelske Fanger til Arbeide, i hvilket Fald jeg derom beder mig underrettet snarest mueligt.

Om militære Anliggender skal endnu blot anføres en Skrivelse fra Aarhus Amtstue 10. April 1810, som fastsætter, at Vosnæsgaards Hovedgaard fra 1. April samme Aar skulde udrede Militærkørsel, ialt $8\frac{1}{4}$ Vognlægder, og Skødstrup Præstegaard $1\frac{1}{2}$ Vognlægder i Omgang med de øvrige Vognlægder i Skødstrup Sogn. Dette Sogn havde $45\frac{7}{8}$ Vognlægder ialt.

Ved en sammenhængende fortsat Gennemgang af de gamle Protokoller faar man et noget kalejdoskopisk Indtryk af Tidens Forhold, da alle Emner indføres mellem hverandre, eftersom Sagerne indløb. Men maaske faar man netop derved et Indtryk af Livets brogede Mangfoldighed, som fortæller noget om, at Samfundslivet allerede i hine Dage var ved at blive kompliceret nok for jævne Mennesker.

Her vil vi dog samle de Indførelser, som angaar samme Emner, og vi vil allerførst se paa det, som vedrører Sygdom og Hygiejne. Omkring 1800 var de hygiejniske Forhold ikke gode, men man var dog fra Myndighedernes Side begyndt at interessere sig for disse Ting. I en Skrivelse fra det kongelige danske Kancelli af 26. Maj 1810 beklagede man sig over, at Folk ude i Provinsen endnu nærede Fordom mod at spise Hestekød. Denne Fordom var derimod ganske overvundet i København, hvor man endogsaa havde indrettet et offentligt Hesteflagteri.

Det betegnes som Hans Majestæts udtrykkelige Ønske, at Øvrighedspersoner i Samtale med Almuen paa passende Maader vilde bidrage til at udrydde de indgroede Fordomme.

Professor Wiborg ved Veterinærskolen paa Christianshavn havde affattet et lille Skrift om Fordommen imod at spise Hestekød, og han startede selv det førnævnte Hesteflagteri i København, det første i sin Slags. Samme Wiborg havde begyndt sin Løbebane med at studere Teologi, men endte som en fremragende Veterinær. Han havde særlig Interesse for de sundhedsmæssige Forhold, f. Eks. fik han Guldmedaille for en Afhandling om Luftens Renhed og Sundhed. Han bekæmpede Hundeplagen ved at virke for Indførelse af Hundeskat og han fik Natmandsinstitutionen afskaffet. Han kunde ikke udstaa disse Natmænd eller Rakkere.

I den omtalte Skrivelse opfordres man til at oprette Hesteflagterier i Amtet paa samme Vilkaar, som var fastsatte for Hesteflagteriet i København. Enhver Hest, som blev bestemt til Slagtning, skulde forud synes af en eksamineret Dyrlæge og have et Mærke indebrændt i Hovene til Tegn paa, at Kødet var sundt. Endvidere skulde Hovedet blive hængende ved Kroppen, til alt Kødet var solgt.

Om en hygiejnisk Foranstaltning bærer ogsaa en Skrivelse fra 25. No-

vember 1800 Vidne. Deri hedder det, at det paa Grund af smitsomme Sygdomme i Spanien og Portugal henstilles til Modtagere af Breve derfra at dyppe dem i Eddike. Men hvordan gik det saa med Skriften?

Selv gamle Kirkebøger giver adskillige værdifulde Oplysninger om Sundhedstilstandene i Fortiden. Ud fra Skødstrup Sogns Kirkebøger kan man saaledes konstatere, at der i Aarene 1814—18 af 25 konfirmerede Drengene var 12, der havde haft naturlige Kopper. Af 24 Piger var der i samme Tidsrum 6. Af 60 Brudepar fra 1814—18 havde de 54 haft Kopper og desuden 1 Brudgom og 1 Brud. Saadanne Koppetilfælde noteredes i Kirkebøgerne helt op til 1861, idet der dog blev stedse færre Tilfælde.

Indtil 1869 noteredes her omhyggeligt alle Vaccinationer, ogsaa hvem der foretog dem. Det var gerne Distriktslægen, Jordmoderen, Præsten eller i enkelte Tilfælde Degnen, der gav sig af med at vaccinere.

Koleraen krævede i Koleraaaret 1853 to Ofre i Skødstrup Sogn. En Skarlagensfeberepidemi bortrev i samme Sogn 1848 11 Drengene og 9 Piger i Alderen fra 7 Uger til 11 Aar.

Kopiprotokollerne røber en Del om Tidens praktiske Gøremaal. 9. Maj 1810 bestemtes, at hvis Pløjningen ikke var tilendebragt inden 21. Maj, kunde det hjemvendte Mandskab forblive hjemme til den 5. Juni. Pløjning efter 21. Maj var unægtelig noget sent.

Et Cirkulære fra 10. Oktober 1800 angik det saakaldte St. Olufs Marked i Aarhus (»Wolsmarkedet«), som tillodes flyttet fra den 22. Juli hvert Aar til sidste Tirsdag i Juli Maaned, medens »Heste- og Fæmarkedet, som hidtil har været holdt den 4. Februar, maa udsættes til Onsdagen før Midfaste«.

Om Hjælp til de fattige paa Grund af de høje Kornpriser fortæller en anden Skrivelse, hvis Tone er meget velvillig og hjertelig. Godsejerne og Præsterne skulde træde sammen paa Randers Amts »Contoir« 14. Januar 1801.

I Skrivelse af 2. August 1805 forordner selve Christian den Syvende Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift at sørge for, at der af hver Kirke i Stiftet betaales 1 Rbdr. til Hjælp for Pastor Johan Hansen Sundorff, Sognepræst til Houlbjerg og Grans'ev Menigheder, i Anledning af Præstegaardens Brand. Man havde jo endnu ikke Brandforsikringselskaber. Det var forøvrigt en gammel Form for Hjælp til brandlidte Præster, hvilket ses af Skrivelsens Henvisning til Reskript af 12. Juli 1690.

De sociale Forhold var prægede af Mangel paa Orden. Man havde saaledes ingen Folkeregistre og derfor ikke megen Kontrol med Tiggere og Løsgængere. Der var umaadelig mange fattige, og de var gerne henvist til at klare sig ved Hjælp af Tiggeri. Dette tog ofte Overhaand. 1764 kom saaledes en saakaldt »Placat angaaende betleres opbringelse og bortførelse i Callø Amt med videre«. Amtmand Gersdorff, Hjortshøjlund, udsendte Placaten til alle Proprietærer med følgende Indledning: »Til en allerunderdanigst Følge af Hans kongelige Maysts. Høypriselige allernaadigste Forordninger og befalinger, at afskaffe den her i Svang gaaende og for almuen høyst skadelige Tryglen og betlerie haver de fleste af Iordegodseierne udi mit allernaadigst anbetroede Amt tillige med mig besluttet at i værk sætte hos følgende Placats Indhold . . .«

Placaten omfattede 6 Paragraffer og gav en detailleret Anvisning paa, hvordan man skulde gaa frem mod Tiggerne. I hvert Sogn skulde den største Lodsejer beskikke en Fattigfoged. Var Sognet stort, skulde der beskikkes een for hver By. De skulde være »friske og stærke af lemmer« og have Indseende med, at Sognets egne Tiggere ikke gik andre Steder hen paa Tiggeri, og at fremmede Betlere ikke kom ind i Sognet.

Paa lignende Maade beskikkedes i hvert Sogn en Oldermænd eller en Budfoged, som skulde sørge for, at opbragte Tiggere blev forhørt og hjemsendt. Hver Budfoged lod dem køre til nærmeste Budfoged og saaledes videre til Tiggerne var hjemme igen. De hjemsendte Tiggere advaredes imod at komme igen og truedes da med at komme 4 Timer i Gabestokken ved Kirkedøren den følgende Søndag, naar Menigheden kom til Kirke og gik derfra igen. Budfogeder og Fattigfogeder kunde anmode hvem som helst om Hjælp mod Tiggere, hvis disse satte sig til Modværge. Enhver kunde paalægges at give en Tigger Mad eller at huse ham om Natten, hvis Hjemsendelsen først kunde paabegyndes næste Dag. Der dannedes ogsaa Vagthold paa Omgang mellem Byens Folk. Ellers maatte ingen i Sognet give omløbende Betlere nogen Almisse, langt mindre huse eller hæle dem.

Disse Bestemmelser maa ses som Baggrund for Fønss' Skrivelse af 9. Januar 1815 om Husundersøgelse efter Betlere og omflakkende mistænkelige Personer: »Efter allerhøyeste Befaling paalægges det Sognefogden, at han den 23., 24. og 25. Januar dette Aar til sig tager 2de paalidelige Mænd og med dem gennemsøger det hele Sogn fra hver Mands Bolig, og saafremt i nogen befindes Reisender med mistænkelige Passer, Kræmmere eller omvandrende Personer af alle Slags, Kjedelikkere, Glarmestre, Løsgjængere, Betlere eller saadanne ulovlig omvandrende, eller til Huuse eller Tienestefolk af begge Køn i enhver Alder, som er kommet til Sognet uden Skudsmaal eller Følgeseddel, da samme at anholde og ufortøvet henføre til Stedets Herredfoged eller Birkedommer under vedbørlig Vagt«. Derefter gentages en Del af Bestemmelserne fra 1764.

Slutningen viser, at det nu var Alvor: »Om denne Undersøgelsses Udfald og Maaden paa hvilken den er foretaget haver hver Sognefoged at give mig en skriftlig Rapport. Alle, som med Ligegyldighed eller Forsømmelse behandle denne Sag, kan forvente alvorlig og følelig at blive revset«.

Et Par Notater i Kirkebogen fra 1815 kaster Strejflys over visse løse Familieforhold. Det ene omhandler en lille Piges Fødsel og Afstamning. Hun blev hjemmedøbt og fik Navnet Kirsten uden Efternavn. Til Barnefader blev udlagt Bødkeren i Sangstrup By i Karlby Sogn; »men hans Navn vilde Qvinden paa ingen Maade sige«.

Moderen var en omløbende Kvinde ved Navn Gertrud Bendtsdatter, før i Esby paa Helgenæs; hun paastod at være 30 Aar gammel.

Præsten noterede: Ingen Faddere, da Qvinden løb bort. At Indberetningen om denne Qvinde og hendes Barn er indsendt til Wedkommende den 30. August 1815 derom haves Hr. Amtmand Fønsses, Hr. Justitsraad Stadfeldts og Hr. Provst Bybergs Tilstaaelse.

At der ingen Forhør blev holdt over Qvinden, og at hun er løbet bort: Dette vedkommer ikke mig som Præst.«

Det andet Notat findes blandt konfirmerede Piger 1825. Det fortæller om en Pige, der var hæmmet i Starten, men som vilde arbejde sig frem og havde Betingelser for at komme i Gang. Hun hed Christiane og var Tjenestepige hos Gaardkonen Mette i Studstrup.

»Hendes Forældre vides ikke, da hun mistede dem i hendes spæde Alder og kan desaarsag ikke erindre deres Navne. Efter Rygtet skal et norskt Fruentimmer en Deel Aar gaet om med hende. Da dette Fruentimmer ogsaa døde, har hun flakket om fra et Sted til et andet. Anses for 17 Aar gammel; da Fødestedet er ubekjendt, kan Døbeattest ikke skaffes. Ved flittig Skolegang afvigte Vinter og ved egen Stræbsomhed forenet med en god naturlig Forstand har hun foruden Catekismen temmelig godt lært Lærebogen undtagen

Anmærkningerne«. — Her er Stof for Fantasien, men det kan desværre ikke oplyses, hvad Christiane drev det til i Livet.

I Kopiprotokollerne støder man meget hyppigt paa Efterlysninger af forskellige Personer: undvegne Arrestanter, Tyve, Kæltringer, udenlandske Platenslagere, Lægprædikanter o. l. Der undveg saa mange fra Arresthusene, at man fristes til at spørge, om Fængslerne ikke var solide nok, eller om det var Fangevogternes Paalidelighed eller Ædruelighed, det var galt med.

Efterlysningerne her var den Tids Form for Politiefterretninger. Beskrivelserne af de paagældendes Klædedragt m. v. giver gode Tidsbilleder, og andre Oplysninger yder Bidrag til Forstaaelse af de sociale Tilstande.

De saakaldte Natmandsfolk gav Øvrigheden adskilligt at bestille. Det var omstrefjende Folk med forskellige mere eller mindre pæne, lovlige eller ulovlige Haandteringer. Navnet stammer fra Christian den Andens Tid, da det forordnedes, at der i Købstæderne skulde ansættes Rakkere. De skulde rense de saakaldte »Nathuse«, fjerne døde Dyr, flaa selvdøde Kreaturer og undertiden gøre Tjeneste som Bødler.

Natmændene forekom navnlig i Jylland, hvor de strejfede om enkelt- eller familievis. De var Kedelfikkere og Glarmestre, eller de optraadte paa Markeder, hvor de spaaede og tiggede. De stjal og kvaksalverede og fandt paa alskens Skarnsstreger. De blev forægtede og afskyede af Folk, og Øvrigheden opsnappede dem og sendte dem til Viborg Tugthus, som vel nok er den Arrest, der har rummet de fleste Natmænd, Tatere, Kæltringer, Rakkere — eller hvad man nu kalder disse Samfundets Udskud.

Her skal citeres et Par Efterlysninger, som angaar denne Slags Folk, og som godt kunde være taget lige ud af en Blichers eller Aakjærs Billedgallerier.

»Efter Anmeldelse af S. T. Hr. Kammerherre og Stiftamtmand V. Sehestedt ere Arrestanterne Jens Jensen Overland, Holsteneren Christen Clausen og Kone, der dels for Tyverie og dels for Medviiden vare hæftede udbrudt af Viborg Byes Arresthuus Natten imellem 19. og 20. ds. Ved undvigelsen vare de ikklædte saasom Jens Jensen Overland en blaaegraae Kiøle blaa Vest guule Skindboxer hviide Strømper og Støvler eller Træskoe paa Fødderne. Han er ellers liden af Statur skummel af udseende og gaær icke godt paa sine Been, er koparret, har sort Haar og er omtr. 30 Aar gl. Christen Clausen en kort grøn Trøie, en rød Brøstdug, guule Skindbuxer, Støvler paa Beenene og en Rund Hat paa Hovedet. Han er undersætsig, glat af Ansigt, noget skuulende, har lysagtig kort Haar, taler Holsteensk og er henved 36 Aar gl. Christen Clausens Hustru en Bruunagtig Trøje et sribet Skiørt, Kappe og Korsklæde paa Hovedet og Skoe paa Fødderne. Hendes Udseende og Statur er icke anmeldt, men hun skal have et Barn hos sig, som er ongefæhr 20 Uger gl. og Arrestantinden skal tale Holsteensk. I anledning heraf skulde ieg tienstl. have Dhrrr. Proprietairer og Iordegodseiere anmodet behagelig at ville lade fornævnte Arrestanter efterlyse overalt paa Deres Godser og om de der anreffedes anholde og mig saadant tilmelde til videre føiende Foranstaltning. Dette Cirkulær bedes omsendt efter Touren og fra sidste Sted remitteret. Randers den 23. Februarij 1802. Iens Bentzon«.

Oktober 1814 var det galt med en Glarmester. Denne Glarmester har ikke været uden en vis Fantasi. Han kaldes Jacob Pedersen Glarmester og var undveget fra Ebeltoft Bys Arrest 23. Oktober 1814. »Hans Signalement var følgende: middelmaadig af Vækst 64½ tomme høj vel bygt har bruune Haar blaae Øjne. Paa hans Bryst er afridset Kristus paa Korset, indvendig paa den højre Arm et Æbletræ med 7 Røde Æbler, indvendig paa den venstre Arm Bogstaverne A. K. S. T. P. D. I. P. H. paa den venstre Haands Pege-

finger et kiendeligt Ar. Han havde paa sig hviide uldne Strømper lange bruune Buxer en hviid Vest. Skiorte og Hat paa Hovedet. Han er flere Gange undveget af Arresten og maa antages at være straffet som Tyv 2 Gange forhen. Han vanker omkring som Glarmester og Kiedelflikker. Han taler Dansk og Holsteensk. Han er fræk, trodsig o. s. v.«.

1808 efterlystes Lentz, forhenværende Officer i engelsk Tjeneste. Han talte Fransk og var mistænkt for Spionage.

2. Juni samme Aar lyste Fønss efter en Person ved Navn Bram, der rejste som Underinspektør ved den franske Arme. Han var kommet ind i de danske Stater ved Hjælp af et Pas fra den kgl. Resident v. Jessen i Lübeck. Han var af den jødiske Nation, liden af Væxt, omtr. 30 Aar gl., taler slet Fransk, og hans Adfærd skal røbe en Mand af de ringere Klasser.

Under 6. November 1804 finder man en for os opsigtsvækkende Efterlysning. Den gjaldt ingen anden end den siden saa kendte norske Vækkelsesprædikant Hans Nielsen Hauge, som var paa Rejse her i Landet og holdt en Del Møder. Det ses bl. a., at han omkring den nævnte Tid havde talt ved Møder paa Vejleegnen. I vor Tid forbavses man over, at nogen kunde anse en saadan Mand for farlig for den offentlige Ro og Orden og finde det fornødent at efterlyse og fængsle ham og endda holde ham i Arrest gennem flere Aar. Hans Fængsling maa ses i Forhold til den kgl. Forordning af 13. Januar 1741, som forbød gudelige Møder i Hjemmene. Dette var forøvrigt en Bestemmelse, som adskillige Danske kom til at kolliderede med.

En kendt Lægprædikant Johan Nielsen fra Skaarupøre ved Svendborg blev saaledes adskillige Aar senere fængslet under Henviisning til samme Forordning, og flere fynske og jyske Lægprædikanter maatte dele hans Skæbne.

Vi gengiver Hauges Efterlysning, fordi den røber en Del om den Tankegang, der laa til Grund for hans langvarige Indespærring. Samtidig kan den staa som Eksempel paa Tidens vilkaarlige Retskrivning. Man skrev bl. a. stort eller lille Begyndelsesbogstav, som man fandt for godt. De store Bogstaver benyttedes ofte blot som en Pynt i Sammenhængen.

Overskriften er den ret almindelige: Pro-Memoria (d. v. s. Erindringskrivelse), og Indholdet var følgende: »Det kongelige Danske Cancellie har under 30. f. m. tilskrevet Amtet saaledes: En Person fra Norge navnlig Hans Nielsen Hauge der kalder sig Kiøbmand i Bergen, har i adskillige trykte Skrifter, men især i et nyelig i Christianssand udgaaet under Navn »De Enfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke« tilladt sig høystforførmelige Udtryk imod Geistligheden i Almindelighed og desuden søgt at biebringe Almuen Grundsætninger, der er lige saa skadelige for ethvert Individ som for Staten og det almindelige Vel.

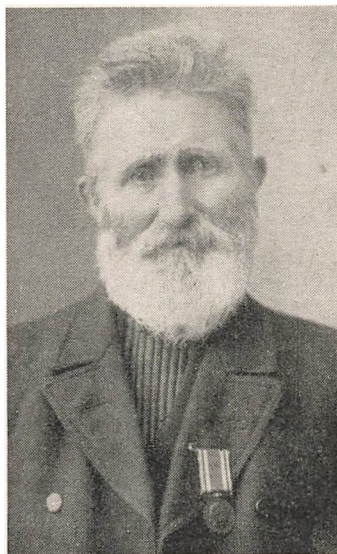
Med Hensyn hertil og til flere af ham forøvede og for Cancelliet anmeldte lovstridige Handlinger skulle man tjenstlig anmode Hr. Amtmand, at ville lade bemelte Hauge som efter de offentlige Tidender for nærværende Tid skal opholde sig i Nørrejylland, paa det allernøieste eftersøge i det dem betroede Distrikt, og hvis han der skulde findes da lade ham anholde og nøye bevogte, samt bemægtige sig de Papirer og Bøger som han maatte antræffes med, naar han er paagreben, ville De behage at indberette saadant Cancelliet til nærmere føyende Foranstaltning«.

Væver Laust Thomsens Optegnelser.

Barndom og Ungdom paa Horsenseggen i 1840'erne og 1850'erne.
Deltagelse i Krigen 1864.

Ved H. P. B.

SOM 10 AARS DRENG kom jeg ud at tjene i Hjortsvang Præstegaard, hvor jeg var i 2 Somre og 2 Vintre. Om Sommeren passede jeg Gæs, Høns og Ænder, som vi havde en Masse af. Om Vinteraftenene ribbede jeg Fjer. Jeg blev hundset baade af Præsten og Madammen. Gæssene vilde flyve fra mig og hen i Kornet, og derfra kunde jeg ikke drive dem tilbage, for jeg var saa lille af Vækst. Saa vankede der Klø af Præsten: Blev der en Høne eller en And borte, skulde jeg bringe den tilveje, ellers vankede der Klø af Madammen. Men det allerværste var om Vinteren, naar Karlene og Pigerne sad sammen, saa blev man proppet med Hekse- og Troldehistorier, saa jeg syntes, at jeg kunde se Hekse og Trolde alle Vegne. Jeg turde næppe gaa ud ved Aftenstid. Jeg kom ikke længere end i Yderdøren. Men det var galt, for jeg skulde ligge ovre i Karlekammeret, og Karlene kom sjældent hjem i Seng førend Midnat, og jeg turde ikke gaa derover, for saa mødte jeg jo Trolde og Hekse. Men der kom Pigerne mig til Hjælp. Jeg fik Lov til at ligge i Fodenden af deres Seng. Kokkepigen svøbte mig ind i sit uldne Underskørt. Saa var jeg hyt. Der laa jeg varmt og godt. Der var hverken Hekse eller Troldmænd. Den Pige var en Søster til Forpagter Jensen i Uldum Præstegaard, hun har friet mig for mange Klø og stjaalet mange gode Mellemmader til mig, for Madammen vilde sulte os, især Drengene. Vi havde en stor Dreng til at passe Køerne og en lille Pige til at passe Faarene. Pigen skulde være ansvarlig for Faarenes Tøjr, at de ikke blev borte. Saa traf det sig engang, at der blev et Tøjr borte. Pigen kunde ikke finde det, og saa fik hun naturligvis Klø. Men saa narrede Karlene og

Laust Thomsen (i Kirkebogen Lauritz Thomasen) er født udenfor Ægte-skab paa Petersbjerg i Aale d. 20. Maj 1837. Moderen, der var Datter af Ejeren af Petersbjerg, Erhardt Norup, blev c. 1 Aars Tid efter gift med Christen Hjortsvang. De fik en Gaard paa Hjortsvang Mk., Linnerup Sogn, hvor Laust fik sit Barndomshjem, men hvorfra han ingen gode Minder har. Den Tids haarde og ensidige Børneopdragelse, som Stedfaderen synes at have praktiseret i fuldt Maal, gav ikke den lille Dreng noget af det, han ubevidst tørstede mest efter, og som han først fandt, da han i sin Ungdom kom med i Mødet mellem den gudelige Bevægelse og Grundtvig. 10 Aar gammel kom han ud at tjene og havde flere Pladser i Horsens Vestereg, og sidst 3 Aar hos Jens Kjør i Vrøding. Lærte saa Væverfaget hos Jens Andersen i Hammer, Soldat 1862-64, og nedsatte sig derpaa som Væver, først i Plougstrup ved Tørring og senere i Uldum. Laust Thomsen døde d. 2. Maj 1928 hos en Datter i Aarhus, næsten 91 Aar gl. I sin høje Alderdom nedskrev han sine Livserindringer, hvoraf der her gives et Uddrag.

Pigerne Madammen. De gemte Pigen paa Høloftet i 3 Dage. Da Madammen om Aftenen savnede Pigen, forsikrede de, at hun nok var druknet, for hun havde sagt, at Madammen ikke skulde faa hende levende at se mere. Saa gav Madammen Karlene lidt for at undersøge nogle store Mergelgrave, som laa udenfor Gaarden, med en Brandhage. Jeg var med at holde en Lygte. Jeg troede hvert Øjeblik, at nu halede de Trine op. Tredje Dagen kom Trine til Syne og foregav, at hun var løben hjem til sine Forældre. I disse tre Dage gik Madammen i en dødelig Angst, og vi fik ikke Klø i flere Maaneder efter den Tur.

Saa en Aften hen i Foraaret kommer Drengen løbende ind og raabte paa Madammen, at det var galt fat nede i Kostalden: »Der er en af Køerne, der er gaaet op paa Høloftet, og de andre staar galt vendt i Baasene og brøler. Det er det bare Hekseri! Det er ikke til at være her i Præstegaarden«. Madammen troede, at det var sandt, og jeg ikke mindre. — Bagefter fik jeg at vide, at det var Karlene, der havde spillet det Puds.

Efter at have været hjemme om Vinteren maatte jeg den 1. April ud at tjene igen. Da var jeg 12 Aar og kom ud paa en Gaard, som laa ude paa den nøgne Hede. Jeg skulde her passe 8 Køer, 2 Stude, 2 Kvier og 10 Faar med Lam og var eneste Tjener. Der sultede jeg som en Ravn og fik Klø til, saadan at jeg tit tænkte paa at tage mig selv af Dage. Da jeg havde været der i 3 Maaneder løb jeg derfra og fik saa Plads i en Gaard i Linnerup, hvor deres Dreng var kommen derfra paa Grund af Sygdom. Der tjente jeg Resten af Sommeren. Saa var jeg hjemme til Marts, da jeg kom der igen. Der havde jeg det forresten godt, fik nok at spise og drikke, men der var for meget for mig at bestille. Jeg kunde ikke overkomme det alene, de maatte holde en lille Pige til at passe paa Faarene, for dem havde vi mange af. Derfra flyttede jeg op paa Hjortsvang Mark, hvor jeg tjente 2 Aar, før jeg blev konfirmeret, og 3 Aar efter. Der havde jeg det godt, for saa vidt som jeg fik Mad nok, men jeg maatte arbejde som et Helmis. Det hjalp, at jeg ikke kendte til at have det godt. Det var et daarligt Sted for et ungt Menneske at være, for man hverken saa eller hørte noget godt. Saa flyttede jeg op til Hammer paa en lille Gaard, der hed Myllerup. Der tjente jeg i 2 Aar og havde det godt. Vi fik en udmærket Kost og kun lidt at bestille. De havde en Søn paa 15 og en Datter paa 17 Aar. Om Vinteren, naar der var Sne, var det vor største Fornøjelse at køre i Slæde. Tæt ved Gaarden var der en vældig stor Bakke, der var højere end Taarnet paa Linnerup Kirke. Vor Slæde bestod af en Klyntørv med Lyng paa. D. v. s. en Tørv, som var gravet ude paa Lyngheden, 5—6 Tommer tyk og 1 Alen lang. Det var saa godt at holde fast paa disse Lyng, saa gled man saa dejligt det lange Stykke Vej.

Vi skulde ellers karte Uld hver Aften med Undtagelse af Lørdag Aften, saa var vi fri. Vi legede til Kl. 9, da skulde vi i Seng. Datteren og jeg skulde karte 1 Pund Uld hver Aften, men naar der var Sne paa, kneb det for os at faa det gjort. Vi fik Grød hver Aften, saa snart vi kom ind og havde indrøgtet, og Kl. 8 fik vi Fedtebrød og et stort Stykke Kød til, og naar det frøs, fik vi varmt Øl til. Vi slagtede en Masse Faar. Om Søndagen fik vi røget Faarelaar og Kaffe til Davre. De søgne Dage fik vi Mælk og Grød og et Stykke Ostbrød til, hvem der vilde have det. Jeg har aldrig haft saa god en Madmoder.

Gaarden laa saa kønt mellem vældige, store Lyngbakker, og ud af disse rislede et Væld med det klareste Vand, der løb forbi Stuehuset og ned til Gudena, som laa lige Syd for Gaarden. Og der var den frodigste Eng, som gik lige op til Kostalden, saa de første Læs Hø behøvede vi ikke at læsse paa en Vogn; de blev forket lige ind paa Høloftet.

Aandelig Vækkelse i Tamdrup Sogn.

Saa flyttede jeg, der nu var i 19 Aars Alderen, fra Myllerup til Gdr. Jens Kjær i Vrønding, Tamdrup Sogn. Der tjente jeg i 3 Aar. Det var en streng Plads med Arbejde, og Kosten var ikke saa god som i Myllerup. Men det var alligevel et godt Sted at komme for et ungt Menneske. Man blev vænnet til at arbejde og bruge Tiden. Om Vinteren kartede jeg saa længe vi havde Uld, og derfor fik jeg alt mit Tøj syet. Jeg skulde i min Løn have 9 Alen hvidt, stampet Vadmel og 16 Alen Lærred, men jeg fik mindst 20 — til 4 Skjorter, og dem syede Konen til mig. Mit Vadmel blev farvet tillige med Mandens. Vi havde Skrædderen i Huset, Farvelønnen betalte jeg, men Konen betalte Sylønnen; Foer og Traad lagde hun ogsaa til. Der var Blaarlærredsfoer baade i Vest og Bukser. Da jeg var færdig med at karte, snoede jeg Tækkesimer, men det fik jeg betalt. Vi kom til en Masse Gilder, og Konen vilde altid have mig med, skønt jeg var en daarlig Kusk. Jeg var ikke vant til at køre Heste. Det allerværste ved de store Bryllupper var, naar man kom kørende ind i Gaarden, og der saa begyndte 2-3 Hornblæsere at tude op, saa blev Hestene urolige, men jeg kom dog aldrig galt af Sted.

I Tamdrup var der paa den Tid en religiøs Vækkelse. Vi havde en Præst som hed Funder¹⁾. Han var kun Kapellan. Den gamle Præst var der ikke noget ved. Jeg kom saa talt i Kirke hver Søndag. Det var noget, jeg var glad ved. Det at gaa i Kirke passede for Jens Kjær og hans Kone. Vi fulgtes gerne ad. En skulde jo blive hjemme, og det blev gerne Pigen, hun brød sig ikke om at komme i Kirke. Men saa var det især Pastor Funders Bibellæsning i Vrønding Skole hver Tirsdag Aften. Det var særlig Sangen, som var tiltrækkende paa mig. Den lededes af den gamle Kammerherre fra Bisgaard²⁾ og to af hans Døtre, Nanna og Marie. De sang storartet, og det var netop paa den Tid, da Grundtvigs Salmer begyndte at blive kendte, og dem sang de to Frøkeners med Liv og Lyst. Disse Aftener glemmer jeg aldrig. Det kunde ogsaa ske, at Nanna læste en af Grundtvigs Prædikener.

Det skete ikke saa sjældent, at jeg om Vinteraftnerne kom op til Bisgaard. Jens Kjær var nemlig i Sogneraadet, og Kammerherren var Formand. Jeg skulde saa vente og have Svar med tilbage. Saa skulde jeg altid spille Bold med de to Døtre og en Søn, som hed Otto. Vi spillede gerne oppe i Ridder-salen og stod hver i sit Hjørne. Den, som ikke kunde passe paa, at Bolden gik mod Gulvet, skulde give Pant. Det bestod i Æbler. Jeg havde jo ingen, men saa forsynede Fruen mig. Jeg var gerne den, der tabte de fleste. Men jeg havde dog Lommerne fulde, naar jeg gik hjem. Inden jeg gik, vilde Kammerherren have mig med ud i Folkestuen til Aftensang, for han sang altid Aftensang med sine Folk om Vinteren. Der var et dejligt Liv paa den gamle Herregaard. Der passede det gamle Ordsprog: »Som Herren er, saa følger ham Tjenere«.

Jeg var med at høste der en Dag, og det traf sig netop, at det var den Dag, der blev ophøstet. Og det var Stads; vi var 12 Jærn den Dag. Pigerne havde Kranse om deres River eller Krat, som det hedder. Forkarlen og hans Pige foran, og saa kom de andre Karle og Piger, og saa vi fremmede aller-

1) P. F. J. Funder, f. 7/10 1823, personel Kapellan i Tamdrup 1849—60. Senere Sognepræst i Blære, Brejninge-Bjergsted samt Spjellerup Smerup, sidstnævnte Sted 1880—1904, død i København 18/10 1912. Var i sit 2. Ægteskab gift med Cathrine Sofie Vilhelmine Reedtz, Datter af Kammerherre R., Bisgaard. Hun døde 1875, 39 Aar gl.

2) Kammerherre Otto Arenfeld Reedtz, der havde Bisgaard fra 1848—89. Han var Broder til Fru Asta Grundtvigs første Mand, Gehejmemaal H. C. Reedtz. (Østjydske Hjemstavne 1940).

bagerst. Indgangen til Gaarden var pyntet med Aspargestop og alle Slags Kornaks. Saa marcherede vi op foran den store Dør, tog Kasketterne af og hængte dem paa vore Leer og begyndte at stryge for Kaalen. Men saa kom Kammerherreinden og bad for sine Kaal og lovede, at hun nok skulde give en Skænk. Saa traadte Kammerherren frem med sin Salmebog, vi sang en Salme, og saa holdt den gamle Kammerherre en Tale. Først en Tak til Høstens Herre for den rige Velsignelse, han havde ladet gro paa Markerne. Dernæst en Tak til Folkene og Daglejerne. Saa blev vi budt ind i den store Sal, hvor vi blev beværtede med varme Æbleskiver (10 til hver) og Punsch. Den, som ikke kunde spise sine, kunde give dem til Daglejerne, som saa lagde dem i deres Skræppe og tog dem med hjem til deres Familie. Saa gik vi omkring og saa den dejlige Have. Det varede en god Time, og saa spiste vi til Aften, Risengrød, kogt i sød Mælk og med Rosiner i. Det var jo en Herreret den Gang. Da vi havde spist, kom Kammerherren og hans Børn og sang en Salme og bad Bordbønnen. Og saa bad han os til Høstgilde og gav os Lov til at tage en Pige med.

Som Sogneraadshovedmand var der jo mange, som gerne vilde tale med Kammerherren om Søndagen ved Kirken. Men det vilde han ikke. Han sagde altid til Vedkommende: »Jeg bor sandelig paa Bisgaard!« Der kunde de komme ham i Tale de søgne Dage. Saa traf det engang, at Jens Kjær og jeg havde været i Vinten Kjær at rejse Tørv, at vi kom i Nærheden af Kammerherren, der gik ude paa Marken og hjalp Røgteren at flytte Køerne. Kammerherren raaber til Jens Kjær: »Jeg vil gerne tale med Dem! men Jens Kjær blev ved at gaa og raabte tilbage: »A bor i Vrønding!« Og den gamle maatte tage til Vrønding for at tale med Jens Kjær.

En Møllersvend i Brændholm Mølle druknede en Vinteraften, da han gik ud for at trække et Stigbor for Vandet. Han gled og faldt i Aaen. Hans Kone boede i et lille Hus i Trebjerg i Tamdrup Sogn. Der var 7 Børn, hvoraf de 3 var ukonfirmerede. Dem tog Kammerherren til sig og gav dem baade Føde og Klæder til de blev konfirmerede. Kammerherreinden lavede Tøj til dem. Paa Bisgaard gik Herskabet altid i hjemmelavet Tøj til daglig. Om det saa var deres Vintergardiner, saa spandt Kammerherreinden dem selv. Til Jul gav Kammerherren hver af sine Daglejere 4 Skp. Rug, 2 Skp. Byg og et Læs Bøgebrænde. Og saa blev der slagtet en Stud, som blev delt ud til Sognets fattige.

I Væverlære og til gudelige Forsamlinger.

Da jeg havde tjent Jens Kjær i 3 Aar, flyttede jeg derfra for at lære et Haandværk. Jeg havde i de 3 Aar tjent 25 Rigsdaler og gode Klæder. Jeg skulde selv forskaffe mig Haandværkstøj.

Man brugte ikke mange Penge den Gang. Vi var til Legestue 3—4 Gange om Aaret. Det højeste, det kostede, var 1 Skilling, som gik til Spillemand, Mjød og Kaffe. Skaaret Mad gav Værten i den Gaard, hvor Legestuen holdtes. Disse Legestuer gik paa Omgang blandt Gaardmændene.

Saa kom jeg i Væverlære hos Jørgen Andersen, Hammer, i 3½ Aar. Der havde jeg det storartet godt i alle Maader. Vi levede sammen som Søkende, fulgtes altid ad til Vævegilde og til gudelige Forsamlinger og kom sammen med mange gode Mennesker. Her var det især Mads Kristian fra Tinneth, Nykirke Sogn, som siden blev min Svoger. Hans første Kone var fra Jelling, og der tog Mads Kristian mig med hen. Der kom jeg i Berøring med mange gode Mennesker og blev saa Sognebaandsløser til den berømte Seminarieforsøger Pastor Svendsen. Til ham var jeg Sognebaandsløser i 6 Aar. Det var gode Dage. Saa var der Møde den 1. Søndag i hver Maaned paa »Bjerregaard« i Aale. Der kom Birkedal, Svejstrup, Melbye fra Asperup, Leth fra Middel-

fart, Budstikke-Boisen, P. Skræppenborg fra Dons o. s. v. Det var godt Selskab at være iblandt. Man gik altid glad og løftet fra disse Møder, og mærkede aldrig, at Vejen var lang, for vi var altid mange der fulgtes ad. Det var glade og velsignelsesrige Dage, og det er en stor Glæde og Velsignelse at mindes den Tid, nu jeg er en gammel Mand. Min Barndom var fattig paa Glæde. Jeg mindes næsten ikke en Dag, uden at jeg blev hundset og fik Klø med Undtagelse af Juleaften.

Det er godt at komme i godt Selskab. Det har Betydning for ens hele Liv. Venskabet med min Læremester holdt sig til Graven. Ligesaa har Venskabet i Jelling holdt sig i over 50 Aar.

Det var en yndig og velsignelsesrig Tid, da Grundtvigs Navn og Gerning blev kendt ud over Landet. Jeg kom jo sammen med mange af de grundtvigske Folk. Først i Jelling, saa paa Bjerregaard hos Jens Jørgensen, saa hos Dahls i Aale og sidst hos Peder Skræppenborg, Dons. Der blev jeg især godt kendt og har haft mange fornøjelige Timer. Jeg var der med til 4 Bryllupper. Til 2 af hans Pigers, til en Forkarls og sidst til P. Skræppenborgs, da han blev gift 2. Gang. Naar jeg nu som i Aften som gammel Mand sidder og nedskriver Minderne fra den Tid og tænker paa de mange gode Mænd: Birkedal, Svendsen, Svejstrup v. s. v., saa synes jeg, at ingen af vor Tids Præster kan maale sig med dem. Der var en Inderlighed over Samværet med dem. Hvor kunde de ligesom tage en ved Haanden, saa det varmede lige ind til Hjertet. Jeg mindes lige efter, at jeg var kommen hjem fra Krigen og var til et Møde i Askov, og der træffer jeg sammen med Pastor Wagner, en Broder til Fru Schrøder, og vi gik Arm i Arm og talte sammen det meste af Natten. Saadan var Præsterne, og saadan var den menige Befolkning.

Garnisonsliv i Slesvig og Altona.

Jeg blev færdig med min Lære den 1. Maj 1862, og den 30. s. M. skulde jeg trække i Soldatertrøjen. Mit Indkaldelsespas lød paa Slesvig. Den 29. Maj rejste jeg hjemmefra. Min Stedfader kørte for mig og en Del flere til Horsens. Derfra tog vi med Dampskib til Flensborg. Der laa vi saa om Natten, og Dagen efter rejste vi videre til Slesvig, hvor vi kom ved Middagstid. Saa meldte vi os, fik lidt Kluns udleveret, kom til Læge og blev anvist Kvarter. Søndag Morgen skulde vi stille til en Slags Renlighedsparade. Vi blev efterset, om vi havde rene Skjorter og Strømper paa. Saa skulde vi stille fra hvert Kvarter for at modtage Ordre til næste Dag. Kaptajnen bad os om at se os om i den minderige By, og saa ønskede han gerne, at vi gik i Kirke. Vi havde selv en dejlig Kirke ude paa Gottorp Slot og en god Præst, som hed Høyer Møller.

Vi var tre Kammerater, som vilde følges ad i Kirke. Da vi kom ud paa Gaden, møder vi en Officer, og vi var enige om, at ham skulde vi hilse paa. Officeren var selve General Wilster*), men det vidste vi endnu ikke. Vi tog Huerne af og sagde »God Dag«! Han svarede: »Tak, Kammerater«! og gav sig i Snak med os, vilde have at vide, om vi var Haandværkere, eller hvad. Den ene af os var en Snedker fra Aale, den anden en Gaardmandssøn fra Nr. Snede, og jeg var jo Væver, og mig havde Generalen ingen Interesse af. Snedkeren kunde han maaske faa Brug for. Af Gaardmandssønnen vilde han have at vide, om han kunde huske, da de danske Dragoner i 1849 tog Kurhesserne til Fange ved Nr. Snede. Det kunde han fortælle en hel Del om,

*) Ernst Wilster, f. 1808, død 1881. Generalmajor 1863. Ved Krigens Udbrud havde han Kommandoen paa Hærens højre Fløj.

hvilket Generalen kunde lide at høre. Generalen sagde saa Farvel, og vi sagde Tak og tog Huen af. Vi havde jo ikke lært at hilse endnu. Generalen sagde til os: »I er nok af det nye Mandskab«, og vi sagde ja dertil og var bagefter enige om, at hvis alle Officerer var saa rare, saa kunde det sagtens gaa for os.

Men ovre paa den anden Side af Gaden stod en Gymnastiklærer, han kaldte os til sig og skældte os Huden fuld og kaldte os jyske Bondebæster, der lige var kommen hjemme fra vor Mor o. s. v. Og saa gav han Ordre til, at vi skulde gaa hjem i vort Kvarter og saa stille hos ham hver anden Time, saa vi kunde lære at hilse ordentlig paa vore Foresatte. Men dette kunde næmt kommet ham dyrt at staa, da det senere kom til en Officers Kundskab; men det skal jeg ikke gaa nærmere ind paa.

Jeg havde det udmærket som Soldat. Vi havde en god Skoleforstander i Kaptajn Stockfleth. Da jeg havde været i Tjenesten i 6 Uger, blev jeg taget til Oppasser for ham. Jeg var fri hver Formiddag til Kl. 10. Saa var jeg igen fri fra Kl. 12 til Kl. 4. Jeg fik 2 Rigsdl. om Maaneden og saa vankede der daglig lidt Mad, og det kunde nok gøres nødigt, for den Dag, jeg meldte mig i Slesvig, ejede jeg kun 3 Rigsdaler, og jeg skulde selv betale Rekvisitter.

Slesvig var en dejlig, gammel, minderig By at bo i. Alle Steder, hvor man færdedes, enten i Byen eller udenfor den, stod man overfor gamle Minder. Der var den gamle Domkirke med den berømte Altertavle. Ved Sliens anden Side den gamle Hedeby Kirke, hvor Ansgar forkyndte den først Kristendom her i Norden. Jeg gik tit derover i Kirke. Endskønt det var tysk Gudstjeneste, var det højtideligt for mig at sidde og tænke paa, at her havde Ansgar staaet og forkyndt det glade Budskab, medens Hedningerne stræbte ham efter Livet. Saa var der Danevirke, hvorfra der var en herlig Udsigt. Man kunde se langt mod Syd, næsten til Rendsborg, da Terrænet er fladt. Paa Isteddagen havde vi fri og gik ud for at pynte de faldnes Grave.

Efter at vi havde været i Slesvig i 4 Maaneder, flyttede vi til Altona. Det var en flottere By; men der var ingen gamle Minder som i Slesvig, og jeg følte mig helt fremmed. Engang havde vi tvungen Kirkegang. Der kom en Præst fra Rendsborg og prædikede for os. Rigtig en Dødbider. For at forslaa Tiden var der nogle af Mandskabet, der tog Kort med og sad og spillede under Prædiken. De talte temmelig højt, og en sagde: »No spiller a Djævelen vælte mæ Tromf«!

Om Aftenen, da jeg var henne at give min Kaptajn Aftensmad spurgte han mig om, hvordan Mandskabet var fornøjet med Gudstjenesten. Jeg sagde naturligvis, som sandt var, at jeg troede ikke, at Præstens Prædiken havde haft nogen god Indflydelse og fortalte Kaptajnen det forefaldne. Han sagde, at der ikke oftere skulde blive tvungen Kirkegang.

Om Julen kunde en Del af os faa Orlov i 10 Dage. Jeg var blandt dem, der fik Tilladelse til at rejse, og tog saa til Jelling for at holde Jul med mine kære Venner og høre Pastor Svendsen forkynde Julebudskabet. Jeg tog med Toget til Flensborg og maatte saa tage de 18 Mil fra Flensborg til Jelling til Fods. De 18 Mil gik jeg paa 24 Timer uden at hvile. Da regnede man ikke at gaa en lang Vej, naar man havde noget godt i Vente.

Den 1. September 1863 marcherede vi fra Altona gennem Holsten til Slesvig for at holde Manøvre ved Danevirke for Frederik d. 7. Det var Liv og glade Dage. Vi stillede hver Morgen, og saa kom Kongen og hilste paa sine Soldater. Han førte selv Overkommandoen og gav Ordre om Hærens Opstilling, fortaltes der. Det gik lystigt til Kl. 11—12, saa blev der blæst Appel, og Mandskabet samlede paa et stort, fladt Terræn med en stor Bakke, Vedelsbakke, i Midten for at spise Frokost. Der opslog Kongen sit Telt, og Garder-

musikken spillede. Naar Kongen og Officererne havde faaet Sulten og Tørsten stillet, kom Kongen gerne og gav sig i Samtale med de menige Soldater og spurgte, hvordan de havde det. Naar Taffelet var forbi, var der noget for vi Oppassere at hale til os, for hvad Officererne levned, maatte vi benytte, som vi vilde. Og der var altid levnet meget. Jeg gjorde mange af mine Kammerater glade med disse Levninger, for der var mange, der manglede Mad.

Den 25. September havde vi Revue for Kongen, og da gav han hver Soldat 2 Rigsdaler og 7 Cigarer. Saa skulde vi drikke Kongens Skaal. Og det maatte jo være en daarlig Soldat, der ikke vilde det. Vi var 17 Mand, der vilde holde Gilde for os selv. Vi lejede et Værelse hos en Farver. Jeg skulde besøge Indkøb af Vin, Sherry og Portvin. Midt paa Gulvet anbragte vi et Bord som Talerstol. For der skulde naturligvis holdes Tale for Kongen. Jeg tror nok, at jeg var oppe at tale to Gange. Tredie Gang kunde jeg ikke gaa derop. Jeg havde tømt for mange Glas Vin; vi skulde drikke ud hver Gang, ellers mente vi det jo ikke. Jeg blev saa drukken, at jeg knap kunde gaa hjem i Kvarter. Det var uheldigt, fordi jeg samme Aften var tilsagt at skulle give Møde ved Kongeteltet for at bære Mad frem. Det havde jeg glædet mig meget til, men jeg var undskyldt.

I Kamp ved Dannevirke 1864.

Den 27. Septbr. marcherede vi til Slesvig for at blive hjemsendt, men det varede kun kort, for en af de første Dage i Novbr. fik jeg Indkaldelsespas og skulde møde uopholdelig i Altona. Faa Dage efter, den 15. November, døde Kongen, som endnu opholdt sig paa Lyksborg Slot efter Manøvrerne. Jeg vaagnede om Natten ved at høre Støj paa Gaden, og der blev raabt paa Tysk: Kongen er død! Kongen er død! Lige ovre paa den anden Side Gaden boede min Kaptajn, Stockfleth, som jeg var Oppasser for. Jeg iførte mig lidt Tøj og gik over til ham. Han sov trygt og havde intet hørt. Nu kom han i en Fart i Klæderne og ilede til Kommandanten for at faa Vished i Sagen. Fra den Dag blev der Uro i Lejren. Vi maatte stille for at aflægge Ed til vor ny Konge. Og fra den Dag kom vi ikke i Seng, men var pakket sammen kompagnivis. Vor Kaptajn laa inde paa et stort Loft. Altona, som ellers, skønt tysk, var fredelig, var i de første Dage efter Kongens Død helt i Oprør. Man kunde især mærke det, naar man var paa Vagt ved Banegaarden. Der kom mange rejsende, især fra Kiel og Rensborg, der søgte ind til Fristaden Hamborg. Der gik mange utrolige Rygter blandt Soldaterne i de Dage.

Den 24. Decbr. Kl. 8 om Morgenen blev vi afløst af Østerrigerne. Vi var udrustet som til Kamp. Det fortaltes, at vi havde ladet med skarpt, men det kan jeg ikke mindes. Da vi ved Middagstid var omtrent midtvejs mellem Altona og Itzehoe holdt vi Hvil og spiste Frokost. En Premierløjtnant samlede Sangerne og sang »Vift stolt paa Kodans Bølge«. Saa fortsattes Marchen til i Nærheden af Itzehoe. Det halve af vort Kompagni indkvarteredes i en Lade, deriblandt Kaptajnen og to Officerer. Vore Julenadver bestod i Boghvedevælling med et Stykke Sigtebrød til. Det var en trist Juleaften. Tankerne dvælede ved Hjemmet, og mine især i Jelling, hvor jeg Aaret før havde oplevet saadan en god Jul. Jeg og nogle Kammerater gik et godt Stykke udenfor Byen for i Ro at kunne synge vore Julesalmer.

Saa fortsatte vi vor March i 3 Dage. Den fjerde Dag holdt vi Rast i Nærheden af Neumynster. Det halve Kompagni blev indkvarteret i en Bondegaard, hvor der tillige var et stort Ølbryggeri. Der havde vi det godt og levede højt. Vi fik Ærter kogt paa tysk Maner. De var kogte, ligesom naar vi hos os koger Grød. Kødets i Midten og saa et stort Stykke Flæsk til. Det var noget, en sulten

Soldat kunde bruge. Dagen efter, femte Juledag, marcherede vi fra Neumynster, og om Aftenen blev vi indkvarterede i en Landsby 1½ Mil Nord for Rendsborg. Der havde vi det daarligt, men vi havde en Del god Mad fra det sidste Kvarter. Næste Dags Formiddag marcherede vi ind i Rendsborg. Der fik vi en kold Modtagelse. Det forekommer mig, at det tyske Flag var stukket ud et Par Steder. Dagen efter marcherede vi ind i Slesvig. Nu syntes vi, at vi var hjemme, og Haabet levede op paa ny. Nu kunde man da komme af Klæderne og faa en ren Skjorte paa, som nok kunde gøres nødvendig, da de fleste af os var bleven temmelig godt befængt med Utøj. Der gik i disse Dage de utroligste Rygter, snart om Krig, snart om Fred. Vi gik i en vældig Spænding. Saa fortæltes det, at det første Skud var faldet ved Rendsborg, og det skulde saa være en Krigserklæring.

Den 28. Jan. 1864 marcherede 20. Regiment ud af Slesvig og havde Ordre til at besætte Terrænet ved Hadeby Kro. Natten mellem d. 1. og 2. Februar stod jeg og en anden Vagt Øst for Danevirke ved et stort, levende Hegn. Det var en bælgmørk Nat. Det hverken frøs eller tøede. Vinden var i Syd, og det sneede lige i Ansigtet paa os. Saa syntes vi begge to, at der kom en fjendtlig Patrouille lige op mod os. Vi raabte den an, men fik intet Svar. Den kom nærmere ind paa os, og vi blev saa enige om at affyre et Skud. Jeg skulde skyde, hvad jeg saa gjorde. Patrouillen trak sig ogsaa tilbage, men straks efter kom selve General Wilster, og han spurgte, om vi ogsaa var klare over, det var en fjendtlig Patrouille, vi havde skudt paa. Det sagde vi ja til, endskønt vi var i Tvivl. Om Morgenen havde vi Generalen igen, og da det blev lyst, viste det sig, at det var en Flok Faar, der gik og græssede paa en Rugmark. Et af dem laa skudt, kun godt 150 Alen fra Hegnet, hvor vi stod paa Post.

Op paa Formiddagen begyndte Fjenden at gaa paa, og Forposterne trak sig tilbage bag Danevirke. Der var en Tid, da vort Kompagni var haardt i Ilden. Det gik til Haandgemæng; men Kaptajn Stockfleth med sine 200 Mand klarede sig godt den Dag. Kl. 11 Nat faldt det sidste Skud i Fjendens Kæde, saa rykkede Kaptajnen efter Ordre ind i Landsbyen Bustrup (Bustorf) i en Bondegaard, og Mandskabet kom i travl Virksomhed med at slagte Høns. Nogle skoldede, nogle pillede og andre fyrede under to Gruekedler. Før den sidste Høne var gjort i Stand til at komme i Kedlen, var de første næsten kogte. Vi reddede et Par Skæpper Kartoffler — for Soldater stjæler ikke. Pigen gav os Anvisning paa Suppeurter ude i Haven. Men vi maatte først skovle Sneen væk. Vi kogte Suppe paa ca. 30 Høns. Kaptajnen gav Ejeren 15 Rdl. for Hønsene. Dagen efter fik vi vor Plads anvist i Dannevirkestillingen. Den Dag morede vi os godt. Paa Pladsen var en Del Tømmer, Fjæl og Bjælker. Saa byggede vi en stor Galge og udstoppede en Mand, som skulde forestille Prøjserkongen, og han blev saa hængt. Men der var en Københavner, som ikke syntes, at det var nok. Derfor blev Prøjserkongen taget ned igen og halshugget og kastet i Slien. Nogle Officerer stod og saa paa og morede sig over Løjerne.

Om Aftenen maatte vi ud i Kæden igen. Hovedvagten var i Hadeby Kro. Den Nat foregik der ikke noget særligt.

Næste Dag blev der uddelt ekstra Forplejning: Spegepølser og Kiks. Det var den 4. Februar. Sidst paa Eftermiddagen kom der en Parlamentær, der skulde over til den tyske Overkommando for at underhandle. Det fortæltes, at de danske vilde have Vaabenstilstand et Par Dage, men det vilde Tyskerne ikke gaa med til.

Tilbageetoget fra Dannevirke.

Vi maatte jo forlade Dannevirke. Da Kaptajn Stockfleth fik det at vide, fik han Taarer i Øjnene. Jeg var Ordonnans og fik Ordre til at gaa med Melding til Kommandersergenten, at han maatte sørge for, at Mandskabet havde deres Fødder i Orden med Tælleklude, og ligeledes sørge for, at det havde noget i Feltflasken og Brødposen, for der forestod en længere Marchtur.

Der kom Liv i Folkene, Vi var sikre paa, at vi skulde til Mysunde. Kl. 9 traadte vi lydløse an i to Geledder. Ordrene blev kun hviskede. Der var faldet et tyndt Lag Sne. At vi skulde forlade Dannevirke fik vi først at vide, da vi kom ind til Frederiksberg. Vor Kaptajn var helt rasende og vidste slet ikke, hvad han gjorde. Han spændte sin Sabel af og kastede den for Foden af General Gerlachs Hest. Han mente, at Kongen var en Forræder. Nu var det sket, som vi ikke havde ventet. Nu var Haabet og Modet brudt paa os Soldater. Vi marcherede fra Slesvig Kl. 9½ Aften, og naaede først Oversø næste Formiddag Kl. 9. Det var en rædsom March i den kolde Vinternat. Der var faldet lidt Sne, og det frøs lidt, saa Vejene var saa glatte, at det næsten ikke var til at staa fast. Og søvnige og udmattede var vi. Vi gik saadan 4—5 med hverandre under Armen. Geværret lagde vi bag paa Tornystret. Jeg gik og sov og drømte, at jeg var hjemme og drak Øl af min Mors Ølkrukke. Det lyder utroligt, men sandt er det.

Da vi kom til Oversø, fik vi lidt Hvil og nød den Smule Mad, vi havde, og drak vor sidste Brændevin. Saa pakkede vi os lidt sammen og faldt straks i Søvn. Men jeg skal love for, at vi snart blev lysvaagne. En Officer kom med Melding, at nu havde vi Østerrigerne. Der blev straks kommanderet: »Formér Kæde til højre og venstre«! Der var en stor Bæk, vi skulde over. Den, som ikke kunde springe over den, maatte springe i den. Jeg var blandt dem, der sprang i den. Der var nok en Bro, men den kunde Østerrigerne beskyde med deres Kanoner, som de allerede havde stillet op paa en Bakke. Da vi var kommen over, samlede Kaptajnen os i en Grusgrav. Men det opdagede Fjenden og begyndte at rette Kanonen efter Grusgraven. Det saa Kaptajnen i sin Kikkert, og vi kom saa betids derfra, at da den sidste Mand forlod Grusgraven, sprang der to Bomber midt i den, saa det regnede med Grus efter os.

Da vi kom ovenfor paa Bakkeskrænten, kom der 15 fjendtlige Dragoner i strakt Trav lige ind imellem os. De havde opdaget os for sent og kunde ikke standse ned ad Skrænten, der var stejl og glat. De blev naturligvis taget til Fange og ført til Flensborg. Vi formerede Kæde og besatte Bakkekammen paa den anden Side Bækken, for nu begyndte Fjenden at gaa paa. Vi optog den første Fægtning, men blev afløste af 1. og 11. Bataillon under Max Müller. 20. Regiment dækkede Retræten til Oversø.

Vi fortsatte Marchen til Flensborg, hvor vi kom om Aftenen Kl. 8 i forkommen Tilstand. Trætte og sultne. I Flensborg fik vi en kærlig Modtagelse. Den ene vilde hellere vise os Gæstfrihed end den anden. Langt ud paa Aftenen fik jeg sammen med Kaptajnen, som jeg var Oppasser for, Logi hos et Par ældre Folk, som opvartede os med Sødsuppe og Frikadeller. Jeg kom i en god Seng og sov i 5 Timer. Saa fik jeg en god Frokost og Kaffe, og da vi rejste, gav de mig en god Skjorte og et Par Støvler. Jeg trængte haardt til begge Dele. Mine gode Støvler havde jeg maattet efterlade i Slesvig.

Gruelig udaset kom vi til Sønderborg hen sidst paa Eftermiddagen. Det kneb med at komme under Tag og faa noget at spise. Endelig kom vi i Kvarter i et stort Ølbryggeri. Ejeren havde mange Køer paa Stald, og der var godt med Mælk, men han vilde ikke lade os faa noget. De sagde, at han var Tysker. Kaptajnen bad ham om at lade os faa Mælk for Betaling, men han

nægtede at have Mælk. Da Pigen havde sagt os, hvor Mælken opbevaredes, lod Kaptajnen Døren sprænge og gav os Lov til at tage det, vi vilde. Han betalte Mælken og sørgede for Brød og Kage til os.

I Sønderborg mødte Kongen for at hilse paa sine Soldater. Han holdt en Tale for os, som vi ikke brød os noget om. Han takkede os, fordi vi i saa god Orden havde gjort Turen fra Dannevirke. Vi var i Sønderborg i 2 Dage og kom saa med en Damper til Fredericia. Der havde vi det forresten godt, men af Klæderne kunde vi ikke komme. Kaptajn Stockfleth med 35 Mand blev indkvarteret hos en gammel Mand. Vi laa mange inde paa et Loft. Der stod et stort Klædeskab, i hvis Bund jeg indrettede mig et godt Natteleje med nogle gamle Sække under mig og med Kappen over mig. Vi mærkede ikke stort til Fjenden før den 8. Marts, da vi havde en lille Forpostfægtning. Vi havde nogle døde og saarede, deriblandt vor Divisionsgeneral Wilster. Hans Hest blev skudt af en Granatstump, og selv blev han saaret i det ene Laar. Da han blev baaret bort raabte han: »Lad mig se, Kammerater, at I slaar godt til. Jeg kommer snart igen«. Han kom ogsaa igen, men jeg tror ikke, at han førte nogen Kommando senere. Hans Saar var mere alvorligt end først antaget.

Den 19. Marts blev Fæstningen for Alvor beskudt i 3 Dage med Bomber og Granater. Det voldte stor Ødelæggelse. En stor Del af Byen stod i lys Lue, og det kneb at blive Herre over Ilden. For at klare os for Bomberne gravede vi store Huler ind i Voldene, og der fik vi lidt Halm slæbt ind. Der laa vi udmærket baade ved Nat og Dag.

Jeg var fast Ordonnans og maatte hen med Melding til vor Feltpræst*), naar der skulde kastes Jord paa de døde. Den 19. Marts hjalp jeg Præsten Kjole og Krave paa. Da kom der en Granat igennem Huset, hvor han boede, og gik over og rev et stort Stykke af en Hjørneejendom, som laa paa den anden Side af Gaden. Paa Gadehjørnet stod 14. Regiment, som kastede sig fladt ned paa Gaden, og ingen blev ramt. Præsten gik ud og holdt en gripende Tale og paaviste, at hvem Gud vil bevare, han er uden Fare. Om Eftermiddagen var der en Militærbegravelse. Ved Graven blev der ikke sagt noget, kun sunget en Salme. Men saa tog Præsten os med ind i Kirken og talte der hjertelig til os. Vor Feltpræst var den kendte Peder Rørdam. Han var en Mand, der var til megen Glæde og Velsignelse.

Den 22., da Bombardementet var forbi, gik jeg ud for at opsøge ham. Han havde søgt Skjul for Natten i en Baggaard og havde svøbt sig ind i nogle Tæpper. Han kom mig i Møde i bare Underbukser og saa meget forfrossen ud. Jeg var ikke sen til at faa ham bragt Kaffe og Smørrebrød. Han kom snart til Hægterne, og en Time efter saa jeg ham til Hest ride ud for at se Byens Tilstand.

Kaptajn Stockfleth havde Tilladelse til at gaa ud som Spion. Han saa pudsigt ud, naar han var klædt paa, f. Eks. som gammel Fiskerkone med Sjal, Kyse, Brillen, Stok i Haanden og Træsko paa Fødderne. Han gik gerne ud om Aftenen Kl. 7—8 og kom hjem ved 1—2 Tiden. Da han en Aften var kommen hjem og i Seng efter en saadan Tur, gik jeg ind til ham med Øl, som jeg havde varmet i en Buddingform. Det var lavet til med Sukker og Rom. »Det varmer mig lige ud til min store Taa«, sagde han.

*) Det var den kendte Peder Rørdam, senere Mern og Lyngby. Til ham kom Laust Thomsen i et nært Forhold. Det har L. T. skildret i Artikler i »Veje Amts Folkeblad« og i Grundtvigs Højskoles Aarskrift 1919.

Kampene om Dybbøl.

Fra Dybbøl hørte vi mange utrolige Rygter. Jeg fik dem paa første Haand, fordi jeg ret tit kom op hos Kommandanten, General Lunding, for at hjælpe med at bære Maden ind. Pastor Rørdam fik ikke saa sjældent sendt Fødemidler fra Enkedronning Carolfine Amalie. Og disse skulde gerne spises hos Kommandanten. Jeg var da med ved Anretningen, og saa hørte jeg mange Ting. Man skulde bare passe paa, at de ikke mærkede, at man lyttede. Man skulde gaa og spille dum.

Den 10. April kom der Ordre til, at vort og 9. Regiment straks skulde afgaa til Als. Samme Aften afgik vi med Damper, og d. 11. var vi indkvarteret paa en Bondegaard paa Als. Den 12. om Morgenen lod Kaptajnen Kompagniet stille op i en stor Gaard paa Als og fortalte, at han havde været ovre at bese Dybbølstillingen, og at der var varmt, mere end tempereret Varme. »Men«, sagde han, »nu vil vi med hverandre mindes det gamle Ord: „Med Gud for Konge og Fædreland“, og saa gaa trøstig frem og huske paa, at det er en retfærdig Sag vi kæmper for. Vi kæmper ikke for at tage en Fodsbred af Fjendens Jord, men kun for at beholde vort eget, og saa haaber jeg, at I vil følge mig«. Saa slog vi Kreds om ham og lovede, at det skulde vi nok.

Den 12. April om Aftenen marcherede 20. Regiment op paa Dybbøl. Vi skulde blive der 6 Dage og skulde have været afløst den 18., men det blev en sørgelig Afløsning. Da jeg den 18. om Morgenen kom med Brevene til Mandskabet, sad Kaptajn Stockfleth i en Løbegrav. Han vinkede efter mig og sagde: »Kan du ikke mærke, at Vinden har vendt sig?« Da jeg ikke forstod, hvad han mente, fortsatte han: »Vi faar en varm Dag i Dag«. Han kunde høre det paa Lyden af Kuglerne. Saa sendte han mig ind til Sønderborg for at hente Smør og Franskbrød. Da jeg kort Tid efter kom tilbage, var Slaget i fuld Gang. Det var, som om Fjenden var vokset op af Jorden i Tusindtal. Da jeg var inde i Sønderborg blev jeg Vidne til et sørgeligt Syn. Bag efter et Kompagni, som marcherede ud af Byen, gik en Soldat med sin Kone og en lille Dreng. Konen havde været inde at besøge sin Mand sammen med deres lille Dreng. Saa sprang der en Granat, og en Granatstump ramte den lille Dreng og slog ham ihjel paa Stedet. Det var et af de sørgeligste Syn, jeg saa under hele Felttoget. Vi havde gensidig forsynet hverandre med vore Adresser for det Tilfælde, at vi blev skudt, at vi da kunde meddele det i Hjemmet. Jeg havde en Masse Adresser, baade fra Officerer og Menige.

Kl. 9—10 begyndte Fægtningen og varede til Kl. 3—4 om Eftermiddagen. Jeg husker det dog ikke saa nøje. Da jeg var færdig som Ordonnans, sluttede jeg mig til en Deling af vort Kompagni paa 65 Mand, som havde Opstilling bag Ruinerne af Dybbøl Mølle. Vor Regimentskommandør, Oberst Scholten, vilde have Kaptajn Stockfleth til at tage Stilling til højre for Møllen, men det vilde Kaptajnen ikke. Obersten gik til højre, men blev ramt af 3 Kugler lige i Brystet og døde paa Stedet. Da Obersten var falden, stormede Fjenden Møllen, og vi blev drevet tilbage, hvorved vi mistede en Del Mænd. Vi indtog igen Møllen, men derved mistede vi mange Mænd, deriblandt vor kære Kaptajn Stockfleth*),

*) Harald Stockfleth ledede Overfaldet paa de preussiske Gardehusarer ved Assendrup i Bjerger Herred d. 28. Marts 1864. Kaptajn I. C. la Cour, der som Løjtnant var med d. 18. April, har fortalt, at da han med sin Deling rykkede frem forbi det Sted, hvor Stockfleth laa dødelig ramt, havde denne endnu Kraft til at pege til Siden og sige: »Denne Vej, la Cour! La Cour fulgte hans Vink og reddede derved vistnok en Del Danske fra at blive fangne. — L. T. har fortalt, at Fjenden om Natten lod Stockfleths Lig bringe over til Als og havde givet det en Palmegren i Haanden.

en gammel Kommandersergent Bugge og en Officersaspirant Rørdam. De faldt saa talt ved hverandres Side og alle med Jesu Navn i Mund. Af de 65 Mænd kom kun 7 derfra. Nu blev der Tilbagegang over det hele, og vi gik som Faar uden Hyrde. Vore Førere var saa omtrent falden fra den største til den mindste. Da vi efter Blodbadet stod opstillede uden for Sønderborg, og General Scharffenberg optalte Mandskabet ved 20. Regiment, var der kun 275 Mand tilbage af 1600. Da jeg om Morgenens var inde i Sønderborg efter Smør og Franskbrød, traf jeg en af mine gode Kammerater, der stak et Brev til mig, som han bad mig bringe paa Posthuset i Sønderborg. Det var til hans Kæreste, som tjente i Tebstrup ved Skanderborg. Han var Underkorporal og hed Anders Laursen. Hans Forældre boede i Koruplund i Hvirring Sogn. Han fortalte mig, at han om Natten havde drømt, at der kom en Kugle og tog hans Hoved. Han var sikker paa, at han ikke levede Dagen til Ende. Det kom ogsaa til at passe. Da vi gik frem for at storme Dybbøl Mølle, blev han ramt af en Kugle lige i Brystet og døde med det samme. Han faldt lige foran mig, og jeg stod et Øjeblik som naglet til Jorden. Det var svært for mig. Men siden blev jeg Vidne til meget lignende. Efter Slaget var jeg med til at føre saarede ned til Hørup Hav. Det var hjerteskrærende at høre paa al den Jammer.

Der kom mange Alsinger, mest Kvinder, med Vin, Saft og Vand for at læske de saarede. Og en Masse Læger var i travl Virksomhed.

(L.T.s Bataillon blev straks overført til Fyn og hen paa Sommeren til Sjælland. L. T. blev Oppasser hos den nye Kompagnichef, Sekondløjtnant Grev Holstein).

Hjemsendelse.

Vi blev indkvarteret i en Landsby tæt ved Roskilde. Grev Holstein tilligemed mig og fem andre Soldater kom til at ligge i Præstegaarden. Det var et meget daarligt Kvarter. Det kneb at faa noget at spise. Men vi gav Præstemadammen en god Dag. Greven tog os med til Roskilde og beværtede os. Han var en hjertensgod Mand. Da Kompagniet tog Afsked med ham, forærede det ham en Æressabel, hvis Haandfang var belagt med Guld, hvori hans grevelige Vaaben var indridset. Han fik ogsaa en Merskumspibe med Sølvbeslag. Sablen var meget dyr. Det forekommer mig, at den kostede 130 Rigsdaler. Han var meget rørt og taknemmelig over Gaven.

Greven havde lovet mig, at hvis vi kom levende gennem Krigen, saa skulde han tage mig med til København, og da vi laa i Kvarter ved Roskilde, sørgede han for, at jeg sammen med ham fik Orlov i to Dage. Vi var i København én Dag, hvor Greven besøgte nogle Venner. Han viste mig ogsaa lidt omkring i Byen. Vi var inde i Tillges Boghandel, og der kom Grundtvig tilfældigvis ind samtidig. Han blev glad ved at træffe Greven, som han kendte.

Om Aftenen tog vi ud til Lyngby, hvor Greven havde en Farbroder. Her var Greven sammen med et stort Selskab, bl. a. Minister Hall med Frue, Carlsens, Gammel Køgegaard, Fru Pastorinde Rørdam og Enkedronning Caroline Amalie med Hofdame. De vilde alle høre om, hvordan Greven havde haft det under Krigen. Han fortalte da bl. a., at han havde sin Oppasser med, og at denne havde været saa udmærket til at lave Mad baade til ham og mange flere, særlig lavede han en udmærket Bøf. Det endte med, at Enkedronningen ønskede, at jeg skulde lave en Bøf til hende, saa hun kunde se, om det virkelig passede, at saadan en Bondekarl kunde lave Mad. Jeg skulde selv bære Bøffen ind til hendes Majestæt. Den fik ogsaa rosende Omtale. Om hun smagte den, ved jeg ikke. Jeg kunde intet sanse i det fine Selskab, hvor jeg følte mig som en Spurv i Tranedans. Jeg var glad, da jeg slap ud igen. Enkedronningen gav mig en 5 eller 10 Rigsdalerseddell.

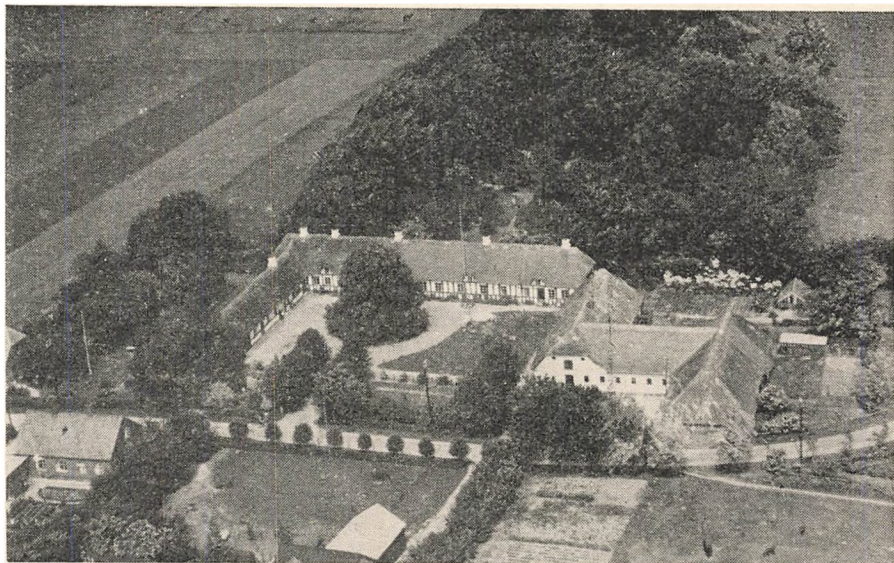
ved Fodenden af hendes Seng. Men saa bekendte hun Troen og bad Fadervor, og Synet var borte, og hun følte sig roligt og sagde: »Hvor er Herren stærk i os svage!« Hun havde ogsaa mange velsignelsesrige Stunder, hvor hun følte Guds Nærværelse. En Dag, jeg sad ved hendes Sygeleje og var meget nedtrykt, kom jeg til at se paa hende. Hun laa da og smilede. Jeg troede, at det var i Søvn, men saa vinkede hun med sin magre Haand og sagde: Sid stille og forstyr mig ikke. Jeg ser Guds Engle flavre over min Dyne, og jeg kan høre Menighedens Lovsang. Nu længes jeg efter at komme hjem.« Og hun, som havde saa svært ved at tale, sang med tydelig Røst: Vor Gud han er saa fast en Borg. Og saa sagde hun: »Dette skal du fortælle mine Børn, mine Forældre og mine Søkende.« Da Lægen kom næste Dag, bekendte han Troen og bad Fadervor sammen med hende. Da han sagde Farvel til hende, sagde han: »Nu tror jeg ikke, vi mødes mere i dette Liv, men vi mødes hisset, hvor der ingen Adskillelse er.« Vi sang ogsaa: Herrens Venner ingen Sinde, mødes skal for sidste Gang.

Lægen havde været hos hende mindst een Gang i hver Uge, og han befordrede sig selv og havde tit noget med til hende. Nu vilde jeg gerne vide, hvad jeg skyldte ham. Jeg havde faaet samlet 26 Daler sammen, men jeg var flov over, at jeg ikke havde flere Penge at byde ham. Men den kære Doktor vilde intet som helst modtage. Han boede paa en Ejendom, som hed »Sofielyst« i Aale. Han hed J. A. Sparrevohn og var gift med en Steddatter af Grundtvig.

Hvad der laa i min Kone paa Sinde til det sidste, var hendes Børn. Det sidste Døgn, hun levede, famlede hun efter dem, de skulde ligge hver paa en Side af hende. Og vi sagde, at det gjorde de ogsaa. Hun døde Søndag Morgen den 11. Maj rolig og stille. Af Venner havde hun ikke mange, for hun var skarp i sine Udtalelser. Men de, som forstod hende, kom til at holde af hende. Der var særlig Doktor Sparrevohn, som under hendes lang Sygdom viste hende saa megen Godhed. Saa var der Marie Dahl i Aale og mange flere. Hun blev begravet i Tørring. Begravelsen kostede mig intet. Alle vore Venner kom med Fødemidler.

Aaret efter hendes Død maatte jeg sælge Ejendommen. Ene kunde jeg ikke klare det. Endskønt Folk var gode imod mig, gik der dog mange Penge for mig hver Dag. De sidste 16 Uger, min Kone levede, kunde jeg ikke bruge mit Haandværk. Hun kunde ikke taale, at jeg bankede i Væven. 7-8 Rigsdaler gik der til Medicin i hver Uge i 22 Uger. Men da Apoteker Friis i Vejle hørte, at jeg havde det saa smaat, sendte han mig 24 Rigsdal. tilbage af, det jeg havde betalt.

Med mine to smaa Børn flyttede jeg saa til Uldum. Det var haardt for mig at forlade mit lille Hjem, men det var en god Flytning for mig. Jeg kan kun sige Vor Herre Tak, fordi han førte mig til Uldum. Men jeg længtes svært i den første Tid. Det varede ogsaa noget, inden jeg blev kendt med Forholdene. Folk var venlige mod mig, snarest for venlige. Jeg var lidt godtroende og følte det som en Ære, at de store vilde tage mig ved Haanden, og jeg var lige ved at blive ført paa Glatis. Men saa kom Højskoleforstander Utoft og Lærer Mortensen og senere ogsaa Højskolelærer Marius Sørensen, senere Seminarielærer i Jelling, mig til Hjælp. —

Hundslund Præstegaard, set fra Luften. Billedet er taget fra Syd. Nord for Vejen, der fører fra Hundslund til Oldrup, ligger først Indkørselen med Anlægene, hvor den gamle Lade laa. Mod Vest den gl. Længe med Forpagterbolig i Hjørnet mod Nordvest. Mod Øst nyere Staldbygning med Stubladen. Midt i Gaarden den store Lind. Nord og Øst for Gaarden Haven.

Af Hundslund Præstegaards Historie.

Af N. Kragh.

1. Gaarden.

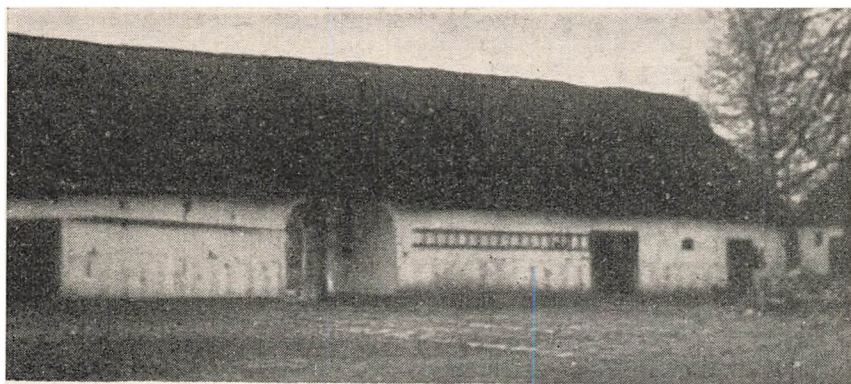
Hads Herred kan med Rette berømmes for sine smukke, gamle Præstegaarde, og selv om Hundslund Præstegaard blandt disse maa nøjes med en mere beskedne Plads, indtager den dog selv den flygtigt besøgende ved sin venlige Hygge. Den har da ogsaa altid formaet med stærke Baand at binde de Præste- og Forpagterfamilier, som gennem kortere eller længere Tid har haft deres Hjem der.

I umindelige Tider har der været Boplads og sagtens ogsaa Præstegaard her. Om Provsten Ugot, højbaarne Kannik ved Aarhus Domkapitel og Sognepræst i Hundslund, der i 1283 en Allehelgensnat blev ihjelslaet af Kirkeværgerne, selv har haft sin Bolig her, er vel tvivlsomt. Han har nok snarere haft en Vikar anbragt her til at besørge Messen og de andre kirkelige Handlinger. Derimod er der megen Sandsynlighed for, at selve den blodige Handling er blevet udspillet i Præstegaarden. Og saa meget kan siges med Sikkerhed, at siden Reformationen har Præsterne stadig haft Hjem her.

Under den fjerde Præst efter Reformationen, Hr. Søren Pedersen Faber (Fabritius), afbrændte Præstegaarden i Aaret 1674. I en Beretning om Embedet og dets Indkomster, afgivet i Aaret 1690 af Præsten Oluf Christensen Friis hedder det: „Præstegaardens Bygning bestaar af tvende Huuse; den Tid ieg kom til den, var der et Lade-Huus og endeel af Stoff-Huuset, for hvilket ieg til de fattiges

Directurer har givet Hundrede Rdl. med sin forfalden Rente, saa længe de stod ubetalt, og er nu indløst; til min Formand Hr. Christian Schønning har ieg givet Hundrede Rdlr.; desforuden har ieg maatt lade opsætte til min Fornødenhed, eftersom Gaarden blev gandske opbrændt i Sal. Hr. Søffrens Tid, et Fæehus, nock Stoffhuset har ieg ladet forbedre, og har min Præstegaards Bygning kost mig offver Sex Hundrede Slidr.“

Endnu et Glimt af den gamle Præstegaard faar vi i en lignende Beretning om Embedet, afgivet 18. Septbr. 1772 af den daværende Præst Mogens Mikkelsen Vogelius. Det hedder her om Præstegaarden: „Dends Bygning bestaar af fire Velbygte Huuse, bestaaende tilhobe af 101 Binding. — Dends Capacite er 68 Alen i Længden og 50 Alen i Breden. Dends Grund omkring Præstegaarden er en liden Hummelhave - en Høsehøve - en Fragthøve og der uden for en Bleeghøve med tvende Fiskedamme. Alle disse Eiendomme ere saaledes Afdeelte og indheinede, at de icke kan forryckes eller forandres“.

Den gamle Lade til Hundslund Præstegaard, nedbrudt 1925.

Det var altsaa en anselig Præstegaard, der nu endelig stod opbyggt efter Branden. Ud mod Bygaden, Nord for denne, laa den store Lade (27 Fag) med Porten i Midten. Den var fuldført af Pastor Vogelius i hans sidste Leveaar og skal være bygget af Egetømmer, som var tilhugget og færdigt til en Studestald ved Aakjær Slot, hvorfra det solgtes ved Auktion, da Slottet ophørte at være Kongens. Den maatte desværre nedrives i 1925, efter at Størstedelen af Præstegaardens Jord var bleven udskiftet. Den vestre Længe (23 Fag) indeholdt Vognport, Karlekammer, Hestestald, Faarehus, Høsehøve, Brænde- og Huggehøve. Den blev af Michael Mogens Vogelius (Søn af ovennævnte Mogens V.), der var født her i Præstegaarden, sammenbygget med Stuehuset, hvorved det opnaede den anselige Længde af 72 Alen (27 Fag). Her i Vestenden af Stuehuset indrettede han sig en Alderdomsbolig, da han i Aaret 1800 maatte tage sin Afsked paa Grund af en Lammelse, der havde ramt ham allerede i hans 48 Aar. En Heks i Sondrup skal have paaført ham den. Han boede her til sin Død (1818). Senere er her bleven indrettet Bolig for Forpagterne. Denne vestlige Længe staar i det ydre

nogenlunde uforandret og er vist den ældste Del af Præstegaarden. Østlængen blev for et halvt Hundrede Aar siden afløst af en grundmuret Bygning med en Stublade østenfor. Den gamle Bindingsværksbygning har nok ogsaa været temmelig forfalden. „Nytaarsmorgen 1856 blæste 6 Fag Spændetræer ned af dette Hus“, meddeles det i Embedsbogen.

Stuehuset ligger endnu Nord for Gaardspladsen, som det har ligget i disse mange Aar. Men i det indre og delvis ogsaa i det ydre er det forandret. I 1862, da Pastor Jespersen overtog Embedet, var Beboelseslejligheden i Præstegaarden „meget maadelig og uhyggelig“. Han lod da foretage en Hovedstandsættelse af Stuehuset; alle Skillerum blev nedrevne, Huset blev rettet, nyt Fodstykke lagt under det, nyt Tømmer indsat, hvor fornødent gjordes, samt nye Vinduer og Døre anbragt og Værelserne gibsede. En god, bekvem og hyggelig Bolig blev saaledes indrettet. Endnu en Hovedstandsættelse blev foretaget i 1924. Da var der endnu Murstensgulv og aaben Skorsten i Køkkenet.

Foran Stuehuset paa den store Gaardsplads staar der en stor Lind. Den blev plantet i 1877 og var da 5 Aar gammel. De, der ser dens mægtige Krone, undrer sig over, at den ikke er ældre. Der hvor Laden tidligere laa, er der nu to smaa Anlæg, og Indkørslen flankeres af seks Linde, der allerede er store. I det ene Anlæg staar der en Genforeningssten, der i 1928 blev slæbt paa Plads fra en Gaard paa Torup Mark, forsynet med Indskrift og afsløret 5. Juni af 2 gamle Veteraner.

Gaardspladsen var brolagt med meget store Sten i Striber og derimellem mindre Stenpikning. Denne Brolægning, der efterhaanden var bleven meget ujævn, blev ved Ombygningen i 1925 optaget. Ca. 100 rm. Sten blev bortsolgt, foruden hvad der brugtes ved Bygningen. Dog blev en Del af de smukkeste Sten rejst rundt om Lindene og ved Indkørselen nogle Sten, der har ligget i Grebningen i Hestestalden og er 3—4 Alen høje, samt en Vildtbanesten, der har staaet i det yderste nordøstlige Hjørne af Præstegaardens Mark nede ved Bækken, hvor den var sunket i, saa kun Spidsen af den ragede frem. Den bærer et nu ulæseligt Monogram.

Pastor Vogelius' Humlehave og Fiskedamme, som han ellers mente „indheinede“, saa de ikke kunde „forryckes eller forandres“, er forlængst borte, men Haven ligger endnu Nord for Gaarden med sine mægtige Elme og Bøge, der vel har flere Hundrede Aar paa Bagen, og hegnet af det gamle Stendige. Desværre er det gamle Valnøddetræ borte. Det væltede i en Storm Søndag den 18. Oktbr. 1936. Pastor Voldum (Præst her 1889—1900) mente, at det kunde ses helt ude fra Kattegat, naar man sejlede fra Aarhus til Kalundborg. Hundslund ligger nemlig meget højt og fra Præstegaardshaven kan man se ud over Havet til Samsø. Vist er det, at det var et mægtigt Træ. Stammen var ca. 7 Alen i Omkreds. I godt og vel Mandshøjde delte det sig i fire Hovedgrene, der hver var ca. 4 Alen i Omkreds. Kronen var regelmæssigt og smukt udviklet, og den naaede 30 Alen op over Jorden. Men efterhaanden var det kommet til at hælde mod Øst og Vestenvinden tvang det længere og længere over, indtil den hin Oktoberdag fældede det. Der gik den Fortælling

om det, at det var plantet samtidig med to andre Valnøddetræer i Gylling og Elbæk af tre Præster til Minde om godt Naboskab. Træet i Gylling er for nogle Aar siden fældet og den haarde Vinter 1942 tog Livet af Broderen i Elbæk. De var dog begge meget mindre.

Mens Præstegaarden altsaa stadig ligger paa sin gamle Plads er Bybilledet helt forandret. De andre Gaarde er flyttet ud paa Marken, og Ildebrand har omtrent ødelagt alle de Huse, der blev tilbage. Saaledes udrød der den 2. Juli 1897 en Ildebrand, hvorved flere

Hundslund Præstegaard. I Hjørnet Forpagterbolig, tidligere (1800—1817) Bolig for Pastor Vogelius

Huse blev lagt i Aske. Der blæste en voldsom Storm, og Ilden var saa hæftig, at omtrent alt Indbo brændte, skønt det var midt om Dagen. Præstegaarden var meget stærkt truet, da den kun var skilt fra den voldsomme Brand ved Bygaden. Efter Sigende var det nok en Række Popler, der stod langs Gaden, der reddede den fra Ødelæggelse.

2. Marken.

Til Præstegaarden hørte inden Udstykningen ca. 80 Tdr. Land, hvoraf omtrent 75 Tdr. Agerland, Resten Eng, Have og Krat. Hartkornet var 7 Tdr. 2 $\frac{1}{2}$ Alb. Denne Mark ligger i et Stykke fra Gaarden mod Nord og Øst, faldende ned mod den Bæk, der gør Skel mellem Hundslund og Oldrup Marker. Saaledes var det efter Udskiftningen. Men inden denne havde Gaarden sine Agre mange Steder. I Præsten Oluf Friis' Indberetning faar vi Besked derom:

„Dends Jord ligger udi fire Marker: en Mark kaldes Lille-Høys Mark udt til Svinballe, og er udi samme Mark efterfølgende Fald: i et Fald ved Præstegaarden 3 Blocker (o: korte Agre), i Flansager Fald 4 Blocker; i Dyr-Hoffwids-Fald 9 Blocker, i Kar-Hols Fald 2 Blocker, i Sanne-Steds Fald 3 Blocker, i Flalands Fald 2 Blocker, i Winkær 2 Blocker, paa Svinballe Mark 1 Block. — Den anden Mark kaldes Kierke-Marken udi hvilken Præsten har sin Jord omkring Kir-

ken, sc : 3 liden Fald, i Stor-toffte Fald 2 Agre og 2 liden Blocker, som støder; i Anckers-Fald 1 liden Block, i Steen-Broes Fald 2 Blocker, paa Bucket 3 Blocker, Tidseltofft 1 Block, Hjortens-Baare 1 Block. — Den tredie Mark kaldes Bønballe Mark, i et Fald ved Hiurde-Huset 8 smaa Blocker, i Tiur-Wollen 2 Blocker, i Brock-ager Fald 5 Blocker, i et Fald øster paa Bønballe 2 Agre, i Warbiergs Fald 1 Block, i Lycke-Fald 3 Blocker. — Den fjerde Mark er Aure-Marken (o: Løsdrift, Overdrev), hvorudi er ingen Fald, er ickun Hede-Jord, og haves lidet Aure“.

Disse gamle Marknavne er nu for Størstedelen glemte, kun de ældre erindrer enkelte af dem. De har jo ellers bidraget meget til at knytte Jord og Mennesker sammen og givet en hyggelig Følelse af Hjemlighed.

Besætningens Størrelse har selvfølgelig været meget forskellig til forskellige Tider. Da Præsten Peder Winter døde i 1816, og der blev holdt Skifte efter ham, var der 6 Heste, 9 Køer og Kvier, 3 Kalve, 12 Faar og et 1 Aar gammelt Svin. Men i Pastor Mules Tid (1871—89) er Besætningen 4 Heste, 10 a 12 Kvier, 6 a 8 Stk. Ungkvæg og 16 Faar; „desuden har her i mange Aar været 6 fremmede Stude til Græsning“.

Pastor Mule meddeler ogsaa, at „i flere Præsters Tid blev en øde Gaard, Elkjærgaarden kaldet, 4 Tdr. gammel Matr.-Hartkorn, dreven tilligemed Præstegaardens Jorder, den havdes først i Fæste fra Seridslevgaard, siden i Eje. For omtrent 50 Aar siden (ca. 1825) blev den solgt og er nu udparcelleret og bebygget med Smaasteder. Ogsaa et andet Stykke Jord, kaldet Elkjærtøft, drives i Forening med Præstegaarden. Dette Jordstykke skal være givet af nogle Bønder som Bøde til en herværende Præst og vedblev at høre under Præstegaarden, indtil den sidste Præst, af den Familie Vogelius, som i flere Generationer havde Embedet, døde 1861. Da blev det solgt efter samme.“

Elkjærgaarden ligger Nord for Præstegaarden ned mod Oldrup Skel, medens Elkjærtøft ligger paa den anden Side Bækken paa Oldrup Mark. Den hører nu til Gaarden Matr. 14 i Oldrup.

Hvad der sigtes til, meddeler Embedsbogen ikke. Det kan vel ikke være Drabet af Provsten Ugot, som en Oldrupbonde har maattet bøde for paa denne Maade, da Oldrup den Gang sammen med Sødrup, Hadrup og Oudrup var et selvstændigt Sogn med egen Kirke (endnu kaldet det „ower Sogn“ i Modsætning til det „næjer Sogn“). De to Sogne blev rimeligvis lagt sammen ved Reformationen og fik fælles Præst. Ca. 1675 blev Kirken i Oldrup nedlagt. Rester af den findes endnu i Jorden paa den Banke, hvor nu et Stenkors minder om den. Den tidligere Præstegaard kaldes endnu Annexgaarden (Matr. 2 i Oldrup). Den nævnes ogsaa i Vogelius Beretning om Embedet: „En liden og ubetydelig Annexgaard har Præsten udi Oldrup, hvoraf hand nyder intet mere end Tienderne, Landgilden og anden Herlighed nyder Herskabet paa Rathlousdal“.

3. Embedet.

Foruden af Præstegaarden fik Præsten i ældre Tid sin Løn af Tienden, samt enkelte andre Ydelser i Naturalier eller Penge. Tienden var en fast aarlig Afgift, der skulde udgøre en Tiendedel af

Jordens Afgrøde: Korn, Kvæg, Honning, samt af Fisk fra Havet, Indsøerne og Aaerne. Deraf skulde Præsten have den ene Trediedel, Kirken og Biskoppen de to andre. Meningen var, at denne Afgift skulde afløse alle Betalinger for kirkelige Handlinger. I det 12te Aarhundrede var den indført overalt i Danmark. Dens Størrelse afhang selvfølgelig dels af Sognets Størrelse og Godhed, dels af Aarets større eller mindre Frugtbarhed. Den havde den Fordel, at Præsten kom til at dele gode og daarlige Aar med sine Sognefolk. Tiendeydernes Antal kunde veksle ret stærkt indenfor samme Sogn. Efter Krige og Uaar eller Pestens Hærgning blev Gaardene ofte øde. Saaledes nævner Oluf Friis (1690): „Udi Sognet er 6 Gaarde gandske øde, og har Præsten hverker niudet Tiende eller Offer af dem en tiid lang“. Han nævner videre, at Tiendeydernes (Decimantes) Tal i Hundslund Sogn er ungefær heele og halve Gaarde 48, Boele 3, Huuse 6, af hvilke endeel ere gandske øde, endeel forarmede, faae, som ere udi Magten“. „Korntiende faar han anvist i Kærven. I Kvægtiende faar han 8 Lam, undertiden 6. Grise slet ingen“.

Vogelius opgiver i 1772 Tiendeydernes Antal til 69 Gaardmænd, 3 Boelsmænd og 20 Huusmænd. Han modtager Tienden baade „i Penge, i Skæppen og paa Agrene“. Kvægtiende beløber sig til henimod 7 Rdl.

Paa de tre store Højtider ydedes der Præsten et Højtidsoffer, hvortil kom enkelte mindre Ydelser. Ogsaa dette kan vi faa Besked om i O. Friis omhyggelige Beretning: „Paa de tre store Højtider bekommes Offer, henved 12 Sldr., icke yderligere derover, af Aarsag, Sognefolkene ere forarmede og giver ickun lidet. St. Hans Rente er en liden Ost af nogle Gaarde. Præste Rente af Gaardene 1 Snes Æg. Ved Mickelsdagstider en mager Gaas af hver Gaard. Juule-Rente giver intet“.

Vogelius anslaa Højtidsofferet til 20 a 21 Rdr. „skønt Offeret i forrige Aaringer har været meget mere“. Osten faar han ogsaa af hver Gaard og ligeledes Gaasen, der stadig er mager. Men foruden 1 Snes Æg af hver Gaard faar han ogsaa „et lidet Stykke Smør, som nu hos mange begynder at ophøre“.

Alle disse Naturalydelser blev efterhaanden afløst af en Penge-sum. Gæssene (53 ialt) betaltes med 3 Mark pr. Stk. 1 Pd. Ost pr. Td. Hartkorn af Gaardene med 6 Skilling pr. Pd., 1 Snes Æg af hver Gaard med 12 Skilling pr. Snes. Endelig blev „al Smaaredsel og Nannest“ ved en Afløsningsforretning 3. og 4. December 1862 afløst af et Vederlag fastsat til Byg efter Kapitelstabel at betale hvert Aar til Mikkelsdag: 15 Tdr. 4 Skp. $4\frac{3}{4}$ Pot. Af Gaardene i Hadrup betaltes desuden i Kvægtiende 1 Pot pr. Td. nyt Hartkorn.

Ogsaa Tienden blev afløst af en Pengedydelse. Denne udgjorde efter Gennemsnit af de 5 Aar 1864—68 1296 Rdl. 11 Skilling. I de samme Aar opgjordes Nettoindtægten af Præstegaardens Avling til 500 Rdl., Smaaredsel 85 Rdr. 1 Mark 13 Skilling, Kornydelse fra Herregaarden Aakjær 33 Rdr. 5 Sk., Højtidsoffer 144 Rdr., Accidentser (kirkelige Handlinger, Konfirmandpenge m. m.) 200 Rdr., andre Indtægter 41 Rdr. 4 Mark 14 Sk. Den samlede Indtægt var opgjort til 2300 Rdr. 1 Mark 11 Sk. — Skatter til Statskassen er opgjort til 85 Rdr. 1 Mk. 10 Sk. (deri ogsaa Skatter til Amtskommunen),

Kommuneafgifter efter Hartkorn 34 Rdr. 3 Mk. 4 Sk. og Kommuneafgifter efter Formue og Lejlighed til 15 Rd. 2 Mark.

Tiende blev betalt ved Kyndelmissetid. Præsten gjorde da et Tiendegilde for Mændene. De kom ved 2—3 Tiden og blev beværtede med Smørrebrød og Brændevin, samt de Kaffepuncher, de ønskede. Der blev ogsaa spillet Kort, og naar Gildet sluttede var mange af Deltagerne i højt Humør. „Det var et rigtigt Sludregilde“, sagde en gammel Mand, der havde været med i sine unge Dage, „der var mange, der maatte køres hjem. Der var en af Mændene, der vilde kysse Præstefruen“. — Da Pastor Voldum kom i 1889 blev det anderledes. Da fik man Kaffe, men ingen Brændevin. Det blev til at begynde med taget ham meget ilde op. „De' ska' blyw godt å kom' hjem å fo en Bid Brø“, erklærede en, da de kom fra Præstens Kaffe bord ud i Gaarden. Men efterhaanden indsa man vel det rigtige i Forandringen.

De Husmænd, der ingen Jord havde at betale Tiende af, samt Indsiderne, skulde forrette Høstdage. Pastor Jespersen erklærer derom i 1860'erne: „Som oftest have de været villige til at møde efter Tilsigelse; de faa Kosten med Gaardens egne Folk. I Betaling faa de 1 Mark i Dagløn“.

Som det fremgaar af den omtalte Opgørelse fra 1864—68 af Embedets Indtægter svarede Aakjær Hovedgaard en ret stor Kornydelse til Embedet. Det er en meget gammel Historie. Af Stiftsbogen 1660 fremgaar det, at Annexgaarden i Oldrup „af kgl. Mayestæt for rum Tid siden er lagt til Aakjær“. Til Gengæld herfor blev der — for Landgilden af samme Gaard — tillagt Præsten 1 Pund Byg og for „Herligheden“ 1 Pund Rug. „Herforuden havde Mayest. naadigst bevilget Præsten aarlig Genant af Aakjær, som Skriveren leverede Præsten, og blev samme godtgjort aarlig udi hans Regnskab i Renteriet Rug 1 Pund, Byg 2 Pund. — Ladegaarden til Aakjær ligger her udi Hundslund Sogn med sin Mark, Skov og Avling og Folkene til Ladegaarden hørendes haver deres Stolestader baade til Qwinder og Karle her udi Hundslund Kirke. Af foreskrevne Ladegaard haver Præsten her udi Hundslund altid af Arrilds Tid haft og bekommen Tiende efter Ordinantzen og Kong Frederich den 2'dens Befaling til Velb. Christen Munck, Slotsherre paa Aakjær, dat. Dronningborg d. 29. Maj 1573, hvilket Brev Bispen haver udi Landskisten lyndes som efterfølger:

„Frederich dend Anden med Guds Naade Danmarks, Norges p. p. Wor Gunst tilforn! Viide at efterdi Sognepræsten til Hundslund Kirke underdanigst lader give os tilkjende, hvorledes andre hans fremfarne Sognepræster der sammesteds altiid haver fanget Tiende af Ladegaarden til vort Slot Aakjær liggendes, til nu paa nogen Tiid derpaa er gjort Forhindring, som han dig selv ydermere berette kan, da haver Wi nu naadigst bevilget og tilladt, at Sognepræsten, den som nu er til fornævnte Hundslund Sogn eller herefter kommandes vorder, maae og skal herefter bekomme Tiende efter ordinantzens Liudelse af Ladegaarden til fornævnte Aakjær liggendes, bedendes dig derfor og ville, at du det saa bestiller, at samme Tiende efter denne Dag bliver dem fornøjet, ey tilstedendes derpaa skeer Hinder eller Forfang udi nogen Maade, dermed gjør du Vor

Villie og Befaling. Skrevet paa vort Slot Dronningborg den 29. Maj 1573 under vort Signet — Frederich“.

Syv Aar efter, da Kongen er paa Jagt ved Søborg, skriver han til sin Lensmand paa Skanderborg (og Aakjær) Claus Glambæk: „Da Kongen ikke længere vil lade Sognepræsten Rasmus til Hundslund faa Tiende af Ladegaarden ved Aakjær i Kiærven, skal han blive enig med ham om nogle Pund Korn i Stedet. Aaret før har han i et aabent Brev tilstaaet Hr. Rasmus Johansen, der i sit Anneks, Oldrup Sogn, har en Præstegaard, hvoraf han aarlig svarer Gæsteri, at han indtil videre maa beholde det Pund Korn, der hidtil aarlig har været svaret i Landgilde af Oldrup Præstegaard til Aarhusgaard.

Hundslund Præstegaard.

Disse Indtægter af Aakjær, der tillids var tillagt Kaldet „for dets Ringheds Skyld“ svandt dog senere ind. I Stedet for Tiende skulde Sognepræsten senere have 2 Ørter Rug og 2 Ørter Byg. Den Afgift paa 1 Pund Rug og 1 Pund Byg, som Præsten skulde have, fordi hans Annexgaard blev ham frataget, nød han kun saa længe

Kronen ejede Aakjær. Saa blev den ham frataget og i Stedet blev der tillagt ham „Kvægtienderne udi Hundslund, Gosmer, Halling, Ørting, Randløff, Nøloff, Tvenstrup og udi Hvilsted Sogne, som kan bedrage sig til aarligen ved 10 Sld., hvilke Tiender ere Præsten frakomne, en deel den tiid Lauritz Brorson paa Dybvad fik Jura Patronatus til Halling, Gosmer, Hundslund, Randløf, de andre ere fratagne af Just Hansson Kongl. Mayest. Amts-Skriver af Skanderborg Kaldet for fire Aar siden, og nyder Præsten ikke det ringeste deraf“. (Oluf Friis Indberetn. 1690).

Ikke bedre gik det med 4 a 6 Læs Træ, der aarlig blev udvist i Skabelund Skov fra Stamhuset Stensballegaard i Stedet for Tiendevederlag af omtrent 1 Td. Hartkorn, som fra en af Fæstegaardene var taget ind til Fredskov. Det ophørte i 1862, og i Stedet indgik den daværende Stamhusbesidder paa at svare aarlig efter Kapitel-takst 4 Skp. 1 Fjk. Rug, 4 Skp. 1 Fjk. Byg og 6 Skp. 1 Fjk. Havre.

Fra Stamhuset Rathlousdals Skove udvist der indtil ca. 1834 20 Læs Træ og derover hvert Aar. Denne Rettighed har vistnok hidrørt fra, at en Præst, som ejede en Del af Torrild Skov, solgte denne til Rathlousdals Ejer, men ved Salget betingede sig og sine Eftermænd i Embedet fornøden Ildebrændsel. Udvisningen ophørte, fordi der i Stamhusets Arkiv ingen Hjemmel fandtes for denne Rettighed (Hundslund Sogns Embedsbog).

Hermed er der i Hovedsagen gjort Rede for Hundslund Sognepræsteembedes Indtægter i ældre Tid. Det hørte vel ikke til de fede Embeder, men dog heller ikke til de magre, hvad der ogsaa fremgaar af, at der siden Reformationen kun har været 17 Præster, og de fleste af disse er blevne i Embedet til deres Død.

Fra Hjulplovenes Tid.

Af M. Sørensen.

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede var Landbrugsredskaberne simpel og klodsede og bestod næsten udelukkende af Træ. Bonden og hans Karl lavede selv de Redskaber og Brugsgenstande, der benyttedes i Hus, Gaard og Mark, og en stor Del af Tiden om Vinteren tilbragtes i Hyggehuset med at lave Forke, Grebe, Skovle, Vogne o. s. v. Der forredes af en Karl, der vilde have Ord for at kunne gøre sine Ting, at han skulde kunne sløve et Vognhjul, hvilket imidlertid ikke var noget let Stykke Arbejde. Vognene var som oftest uden Beslag; man nøjedes med at drive Hjulfælgene fulde af Smaasten for at hindre dem i at blive opslidt alt for hurtig. I mange Byer fandtes der ikke en beslaet Vogn, og den, der ejede en saadan, regnedes for at være en holden Mand.

Paa Grund af Vognenes Mangel paa Beslag, udviste disse i den tørre Sommertid en stadig Tilbøjelighed til at falde fra hinanden, og Gadekæret var som Regel fuldt af Vogne, der skulde »bønsles«. Vognene var tillige saa smalle, at een Fjæl udgjorde Vognbunden, og tre Tønder Korn regnedes den Gang for et godt Bondelæs.

Naar flere Bønder blev enige om i Fællig at køre til Aarhus eller andre Steder hen, hjalp hver Deltager med at udruste den fælles Befordring, saaledes at to Mand stillede hver en Hest, en tredie Forvognen, en fjerde Bagvognen o. s. v. Sligt vilde nu om Stunder synes smaaligt, men den Gang kom alt i nøjere Betragtning, da ogsaa Brugen af en skrøbelig Vogn, end Tilfældet nu er.

Men den Omstændighed, at de gamle Bønder alle kunde lave deres egne Redskaber, havde til Følge, at de i en snæver Vending udviste en Snarraadighed, der kom dem til Hjælp i Tilfælde, overfor hvilke mængen Nutidsbonde vilde staa ganske raadvild.

I en Gaard i Koldt gik en Hjulfælg i Stykker, da de om Høsten var ved at køre Korn ind. Saa siger Manden til Folkene: »Ja nu er det næsten Meldmaddags; nu maa I hellere gaa ind og spise Meld'mad, saa vil a se, om a kan lave Hjulet i Stand saa længe«. Han gik da om i Haven og savede en kroget Gren af et Æbletræ, dannede den lidt til og satte den paa Hjulet. Da Folkene kom ud fra Meldmad, var Hjulet færdig, og saa kørte de igen.

Hjulploven var tung og klodset, og der spændtes fire, undertiden seks Heste for den, hvilket for Resten ofte var nødvendigt, da Markerne mange Steder var sammengroet med Senegræs. Af Harver havde man kun en let Harve, Slagharve, med Trætænder i. Naar Drengene om Foraaret skulde ud

at harve, fik de en Bunke Tænder med, da en Trætand jævnlig knækkede. Med Undtagelse af Langjernet og et lille Skære, næppe et Kvarter bredt, der var kilet fast til Løbet, bestod hele Ploven af Træ. Selv Muldfjælen, som Navnet ogsaa antyder, var af Træ. Det var ikke alle, der havde den bedste Form; thi det berøede paa, om Manden eller hans Karl var »nyttelige i Hænderne« til at lave den Slags Ting. Siden blev Muldfjælen beslaaet med Jernbaand, indtil man omsider fandt paa at støbe hele Muldfjælen af Jern. Mange af de gamle Bønder saa med Mistillid paa Jernplovene, da disse blev brugelige, da de mente, at alt dette Jern vilde forgifte Jorden til Skade for Kornavlén. Men Mistanken viste sig dog at være grundløs.

En gammel Mand har fortalt mig, at da han som en lille Purk paa en halv Snes Aar første Gang kom ud at tjene, blev han sat til at køre Heste for Hjulploven. Han kunde ikke altid passe paa at faa de mange Heste omkring ved Enden af Ageren, saa Ploven kom lige ind i Furen, og Karlen var da ikke mere nænsom, end at han kunde lange Drengen et Rap over Benene af den lange Plovpisk, hvis Snært var snoet af Hestehaar. I Foraarstiden blev han sædvanlig kaldt op Kl. 2 om Morgenen, og om Aftenen maatte han blive oppe at fodre Hestene, naar Karlen gik i Seng. Og dog mente han, at han ikke havde det værre end saa mange andre Drengé. I Løn fik han en Vadmelsslædning, Lærred til to Skjorter, to Pund Uld og to Par Træsko samt en Rigsdaler i Penge.

Præstebegravelsen i Skorup Kirke.

Om Hans Nielsen, der var Præst i Skorup og Tvilum Sogne i Aarene 1549-1591 fortælles, at Kong Frederik d. 2. paa en Rejse til Viborg hørte ham prædike og fandt saa stort Behag i hans Prædiken, at han ved Kansleren lod Præsten sige i sit Navn, han maatte begære en rimelig Naade af Kongen. Præsten, som da var gammel, bad, at han og hans Eftermænd maatte i Døden ligge i det lidet Begravelse i Skorup Kirke, som forhen har tilhørt et Herskab, der i ældre Tider beboede Dussit, hvoraf endnu ses Tegn til Volde og Grave, og hvis nærmeste Jord ventelig er lagt til Præstegaarden. Præsten bevilgedes sin Begæring med kongeligt Tillæg, at Begravelsen skulde holdes vedlige paa Kirkens Bekostning, som tilhørte Kronen.

Ovenstaaende er optegnet af Christen Eskesøn Winding, Præst for Skorup-Tvilum Sogne 1760.

Den omtalte Begravelse er formodentlig ødelagt allerede, da Kirken i Pastor Ferslevs Præstetid (1629—1661) nedbrændte, men Resterne deraf fandtes, da der 1934 anlagdes et Varmeapparat i Kirken. Der fandtes dog ingen Rester af Kister. E. R.

En Kæmpe-Eg paa Gyllingnæs.

Der er i denne Tid i Gyllingnæs Skov solgt en Eg for 75 Rbd., af hvis Størrelse, der vist næppe findes mange her i Landet. Diametret i Rodenden var 6½ Alen og paa 30 Alens Længde 4 a 5 Tommer; men det mærkeligste ved Egen var, at tre Mand ved Siden af hinanden — i oprejst Stilling — ugenerede kunde spadseré omtrent 5 a 6 Alen inden i samme, ja, der kunde have været Plads til Bord og Bænke for en Snes Mennesker. For ca. 60 Aar siden — i Fællesskabets Tid — da Svinene gik paa Olden, afbenyttedes bemeldte Eg som Svinesti. (Aarhus Stiftstidende, Nr. 88, 27. Maj 1847).

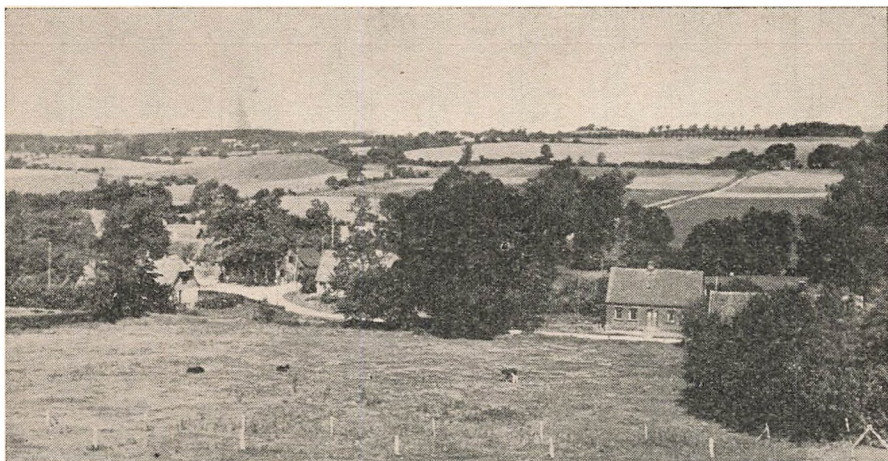
Udsigt over Laven og Julsø.

Foto: H. Pors.

Universitetsparken i Aarhus.

Foto: Rud, Iversen.

Udsigt over Fulden eller Fulling,
set fra Bakken Syd for Byen. Byen ligger malerisk langs Aaløbet neden for.

Fulden - en gammeldags By.

Af R. B. T. Baden.

I Dalen ved Tyrolerkroen, Vilhelmsborgs gamle Skovridergaard, er der en stor Grusgrav ud mod Landevejen fra Aarhus til Odder. Den skovklædte Bakke bæg ved strækker sig en halv Kilometer mod Øst. Den hedder Skalbjerget og ender med en Skraaning; hvorfra der er en herlig Udsigt over en Eng med Giber Aa til Fulling Mølle.

Aaen og hele Engdraget mellem Bakkerne er saa karakteristiske for Fulling, at jeg ikke kan lade være at tænke mig, at Byen har Navn efter det. Ingen ved, hvad Fulling betyder; men det forekommer mig, at Navne med Ful- findes, hvor der er Eng og Vandløb*).

Der har ogsaa været et andet Fulling, Store Fulling. Det er vist ikke meget galt, naar jeg siger, at det er det, der er blevet til Moesgaard. Chr. Gyldenkrone, 1676—1746, købte de sidste fire Gaarde og lagde dem under Moesgaard. De stod vel endnu, da Brændevinseftersynet skete 1735. Marken Syd for Haven hedder Jens Michelsens Toft. Mellem den smukke gamle Smedie og den gamle Landevej ligger Daniels Mark. Mellem Gaarden og Stranden er Frands Øvlesens Led. Det menes, at Jens Michelsen har været Bonde i Store Fulling og kanske Daniel og Frands Øvlesen ogsaa.

*) Det nærmeste er vel Fulbro Mølle ved Mossø. Ved Vejen er et Folding. Der løber 3 Vandløb sammen ud i Kongeaa. Det er tidligere skrevet Fuldern. Men Fulling har aldrig været skrevet med d i gammel Tid. Det skreves Fullen (tidligst 1335). Nu skrives det jo officielt Fulden; men d er kun føjet ind, fordi fuld skrives med d. Jeg kender en Mand fra Beder, som holder paa Stavemaaden Fulden, for i vor Barndom drak Folk sig fulde i Fulden. I det senere omtalte Peder Hansens Brev 1738 staar Fulling; og den Udtale har nok været brugt i mange hundrede Aar. Jeg kan ikke se nogen fornuftig Grund til at sige eller skrive andet. Kammerherre Dahl til Moesgaard sagde ogsaa, at Byen hedder Fulling, og at »Fulden« er galt.

Lille Fulling, det nuværende Fulling, ligger Syd for Aaen med mange gode Frugthaver hen til Aaen. Fulling er fra gammel Tid kendt for Havebrug. I Amtsbeskrivelsen fra 1827 siger Lektor Bredsdorff, at i Byen Fulden »gives mange gode Haver, fra hvilke Urter afsættes til Aarhus«. De fleste Ejendomme hørte til Vilhelmsborg; men Møllen og Godthaab hørte til Moesgaard. Det er særlig Tiden 1880—85 jeg husker fra min Barndom. Min Fader var da Lærer i Seldrup.

Paa Møllen tjente 1832 en Karl, som hed Morten. Han havde været til Mønstring og havde Krudt m. m. med hjem. Han stod og prøvede det og røg

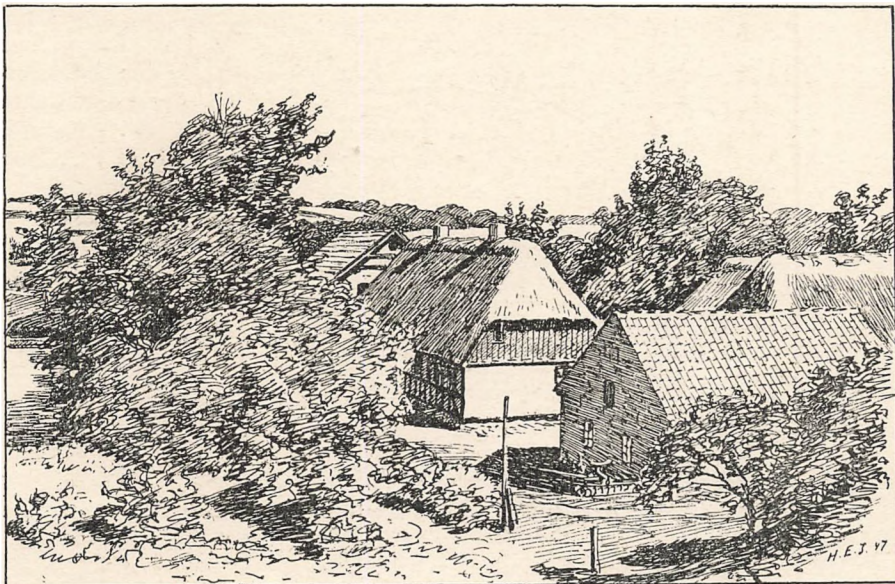
Overkørsel til Pejthaven gennem den tvedelte Aa.

Pibe. Saa gik der Ild i det og derefter i hele Møllegaarden. Mølleren, Søren Christensen, kravlede op paa Taget for at slukke, men blev saa forbrændt og røgforgiftet, at han døde 1839. Hans Enke beholdt Møllen og lod den styre af deres Søn Jacob, der senere fik Bispelund. Morten blev Kromand i Hvilsted.

Skalbjerg ligger Vest for Fulling, og derfra ses den store Mølledam. Fra denne lukkes det overflødige Vand ud i en Arm Nord for Møllen; og indtil 1882 kørte vi gennem den til Mølle. Saa byggedes Broen; men længere henne, lige før det Vand løber sammen med Vandet fra Møllen, er der endnu en Kørsel gennem de to Arme. Fra den gaar Vejen hen forbi Købmanden midt i Byen. Det er den gamle Tilkørsel til Fulling fra Nordvest.

Mellem denne Vej og Møllegaarden ligger et Stykke Jord, Pejthaven. Der laa i gammel Tid Gaarden Bispelund. Den fortæller jeg om i næste Artikel.

Ved Pejthaven laa ogsaa Pejtgaaarden. Den blev tidlig flyttet over paa den anden Side af Vejen fra Gennemkørselen, og Navnet bruges næsten aldrig. Stuehuset var rødkalket Bindingsværk som Købmandsforretningen nu, og der var Lergulve. Der stod et gammelt Dobbeltskab med Indskrift: 1779. Den daværende Ejer Peder Jensen og hans Hustru Karen Laursen havde 4 Sønner og en Datter. De 3 af Sønerne fik Gaarde i og ved Fulling og byggede dem op sidst i Halvfjerdserne. Den ældste, Jørgen, fik Fødegaarden. Han var tungør. Hans Kone var fra Skaade og hed Kirstine, en meget dygtig Kone. De byggede den nuværende Gaard. Den regnedes nok for den bedste i Fulling

Fulden Vandmølle set fra Bakken bag Gaarden.

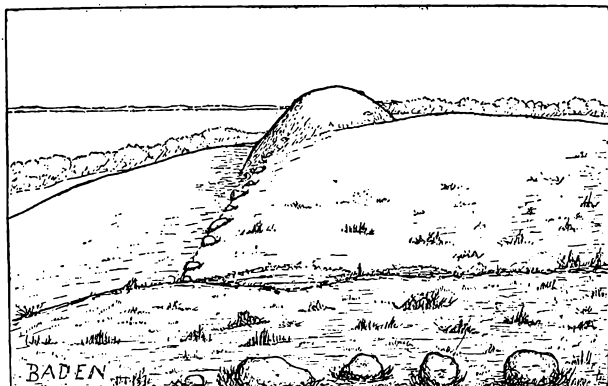
den Gang. Deres Søn solgte den. Min Broder og jeg kom tit derved. En Gang gav Konen os en Guldtikrone. Saadan en havde jeg aldrig set.

Ved Siden af ligger Lodshøjernes Gaard. Lodshøj var vist ikke Marskeshøj, d. v. s. Markskelshøj, der ligger paa Gaardens Mark Sydøst for Byen. Nordvest for Byen har Gaarden ogsaa Marker, kaldet øvre og nedre Vraa. Dem har den faaet fra Beder Præsteembede, som 1760 ved Mageskifte afstod et Stykke Jord, som kaldtes Vraaen til en Mand i Fulling, som hed Jens Andersen Logshøj. Det er første Gang, vi møder det Navn, som nu er bleven til Lodshøj. Jeg har hørt, at det stammer fra Kristiansgaard i Beder. Den kaldtes endnu i min Barndom undertiden Lowshøj. Formodentlig har Jens Andersen eller en af hans Forfædre været fra Kristiansgaard og har faaet Navn efter den, da han kom til Fulling.

Jens Andersens Søn Peder blev gift med en Pige fra Sønnedrup, som hed Kirsten Pedersdatter. Hun var kommen til at tjene paa Gaarden 1803. De fik 5 Børn. Saa døde han, og hun blev gift igen og fik atter 4 Børn. Den yngste hed Jens Peter Pedersen. Han fik Gaarden i Selveje, efter at den var købt fra Vilhelmsborg, og efter at han havde været Soldat i Altona. Han hørte til den Aargang, som var for ung til at komme med i Trearskrigen og for gammel til at blive indkaldt i 64. Han kaldtes Peter Løwshøw. Saaledes udtalte

vi Navnet, da jeg var Barn. Han døde 1897 og hans Enke Karen 1905; og saa gik Gaarden over til deres tre ugifte Børn. De har taget Navnet Lodshøj. De to Brødre er døde, og Søsteren Kirsten lader Gaarden styre af en Broderdatters Mand.

I den Gaard har Folk altid levet rolig og gammeldags. Kirsten var en af min Faders dygtigste Elever. Da Naboerne byggede deres Gaarde op, blev den gamle, interessante Lodshøjgaard ved at staa. Stuehuset, der ses gennem Porten paa første Billede, er nok et Par Hundrede Aar gammelt. I Stuerne var der i min Barndom Lergulv. Den ældste Broder kunde huske, at Tyskere

Marskeshøj. I Forgrunden Sten af Stenlodden og i Baggrunden Aarhusbugten og Mols.

var indkvarterede i »Overstuen« i 64. En Soldat har ridset noget i en Rude. Der kan læses: A/C eller 6 og derunder Preussen. Nu er det Vindue flyttet over i Østlængen. I Forstue og Bryggers var der Murstensgulv. Der er endnu et aabent Ildsted; og en Arkitekt, der skulde stille den gamle Gaard fra True op i Frilandsmuseet i Lyngby, har været der for at se, hvor-

ledes saadan en Skorsten er bygget op med »Fortræ«, som nu er af Jern efter Brandloven. Den østlige Del af Stuehuset, er »Nøds«, som er moderniseret. Paa andet Billede ses Laden inde fra Gaarden. Den fjerneste Ende er Svinesti; og over Døren er i den »vænjeret« Væg ridset i Leret: 1792. Det Aar er Laden vel bygget.

Saa kommer Aagaard. Der er den gamle Tilkørsel til Fulling fra Nord. Skønt der endnu er Kørsel gennem Aaen hen til Kirsten Lodshøjs Gaard, har her dog vist været Bro meget tidlig. Indtil Aarhus-Odder Landevej blev bygget 1854, var det den eneste Bro over Aaen. Den smukke, ejendommelige Bro, der ses her Side 67 og paa Malerier bl. a. af Fullings Kunstmaler Michelsen, er bygget af kløvede Kampesten. Ved Enderne af de to Piller er Stenenes naturlige Overflader dog bevarede. Desværre ses nu ogsaa Jernbjælke og Cement. Østlængen af den gamle Aagaard laa Øst for Vejen, saa den offentlige Vej over Brøen gik ind i Gaarden og videre gennem en Port i Sydlængen lignende nu i Skov Mølle.

Søren Jørgensens Plejedatter i Aagaard blev gift med Christian Pedersen, yngste Broder til Jørgen. De fik Gaarden og byggede den nuværende 1880. I den politisk bevægede Tid var han eneste Højremand i Byen. Han fandt sig i Ubehageligheder for det. Han var en rolig Mand, ikke Agitator.

Vejen gaar et Par Hundrede Meter mod Nord og krydser Vejen fra Genemkørselen, der gaar mod Øst ad Bispelund. Paa det nordøstre Hjørne laa en Gaard, det senere Godthaab, der tidlig blev flyttet ud paa det sydøstligste Hjørne af Fulling Mark mod Fløjstrup. Vestlængen var meget kori, hvorfor Gaarden kaldtes Triangelgaarden, sammentrukket Trangelgaarden. Der boede Johan Henrik Mohr fra Sophie Amaliegaard, Godsforvalter paa Vilhelmsborg, Moesgaard og Marselisborg. Han nævnes allerede i Bredsdorffs Beskrivelse 1827 som en udmærket Agerdyrker.

Navnet Trangel faldt ikke i hans Smag. Han kaldte Gaarden Godthaab. Han købte den 1851 af Landsretsprocurator Dahl til Moesgaard for 2700 Daler. Han havde en Plejedatter, Henriette Mohr, som blev gift med Avlskarlen Jens Pedersen, Broder til Jørgen og Christian. Han blev kaldt Jens Mohr efter hende. De fik Gaarden og byggede den nuværende omkring 1880. Henriette Mohr talte Bysprog og kaldtes Madam. De havde en Plejedatter, Karen, som fik Gaarden og blev gift. Intet af disse Ægtepar havde selv Børn. Længe før min Tid var der i Fulling en Mand, som kaldtes Trangel Pie. Han var

Indkørselen til Kirsten Lodshøjs Gaard i Fulden.

den sidste, der var født i Trangelgaarden. Nu har en Datter af Jens Mohrs Brodersøn Peder Pedersen og hendes Mand Gaarden; og efter mere end 150 Aar er der nu igen Børn i Godthaab, 6 Dreng.

For godt 100 Aar siden kom der en Mand til at arbejde paa Moesgaard, som hed Rasmus Mortensen, forkortet til Ras Moten. Han havde Talent for Handel. Han handlede med de andre Folk om Jagtgeværer, Ure, Klæder o. s. v. Han indrettede en hel Marskandiserhandel i det lille Hus paa Bakken i Skov Møllens Østhavn. Siden købte han det gamle Stuehus til Godthaab i Fulling. Paa Billedet ses den høje Gavl mellem Købmandshuset og Egen. I et Vindue mod Syd er to Ruder ridsede. Der staar: Jens Mathiesen von Flensburg Ao 1810 — en Soldat fra Flensborg i Napoleonstiden! Der er tilføjet mange Navne m. m. Adskillige Gange staar Giørup. Et Sted er tilføjet: Den Nars Navn findes overalt. Et andet Sted: Nomina stultorum pingitur ubique locorum — Taabernes Navne tegnes paa alle mulige Steder. Der er ogsaa Navnene Basnæs og Fanø og til sidst staar: gode Henriette hyr min Bøn.

I dette gamle Hus indrettede Ras Moten Marchandiser- og Høkerbutik i Midterstuen. Der er Gulvet af Planker, og der kan ses, hvor Disken har staaet, og Brændevinshylde og et Bord, hvor de sad og drak Dramme. Han blev boende i det gamle Hus, og der bor Købmand Rasmussen endnu.

Men 1860 købte Ras Moten i Aarhus et Bryggerhus af Bindingsværk og lod det bygge op Vest for Vejen og indrettede der den Købmandsforretning, der er der endnu. Paa Billedet ser Huset ud som Tusinde andre. Men fra den anden Side af Egen ser man, at Væggen gaar skraat over til Østgavlen; og paa dette skraa Stykke er en stor dobbelt Butiksdør. Da Ras Moten blev gammel, solgte han Forretningen til en Købmand Knappe fra Aarhus. Saa kom en Voel. Men de forstod ikke Fulling. Saa tog Ras Motens Søn Peter fat. Han styrede Forretningen, da jeg var Barn, og senere overtog han den.

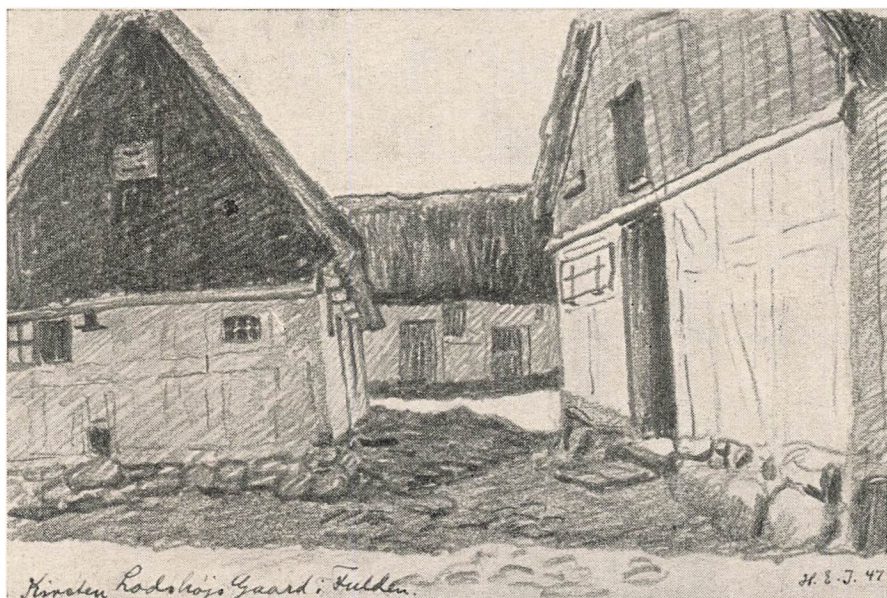
Fra Kirsten Lodshøjs Gaard i Fulden.

Butiksdøren og Egen har jeg altid regnet for Fullings Centrum. Der omkring har formodentlig ogsaa Fullings Bystævne været. Paa den anden Side af Vejen er et trekantet Anlæg. Der var endnu i min Tid Lergrave. Der hented Folk Ler til Gulve og Vægge. Der voksede efterhaanden en Del Græs, og Jordejerne samledes hvert Aar for at leje det ud. Ved Bispelund var Far en Tid Jordejer. Vi havde en fortrukken Arbejdsmand, som hed Pejte Pie. Han boede i Fulling, og der blev sagt til ham om at sige til Far, naar Græsset skulde lejes ud. Det gjorde han ikke, men mødte selv. »A møge for Degnen«, sagde han saa. I Beder og Malling Sogne udtales blødt d jo som blødt g. Dette mærkelige Fænomen har Professor Otto Jespersen talt om i sin Fonetik. Ras Moten lejede Græsset, og Pengene blev drukket op hos ham med det samme.

Lidt længere mod Øst var der en enkelt Gaard paa Sydsiden af Vejen. Det var en ret stor og ogsaa ret pyntelig gammel Gaard. Den hed Koltgaarden paa Grund af de mange kullede Bakker. Det Navn brugtes dog lige saa sjældent som Pejtegaarden. Den kaldtes Ras Peters Gaard. Det var en stor Familie; og de var flinke Folk. En Datter boede hjemme som Enke med to Sønner paa min Alder. Den ældste, Andreas Pedersen var livlig og interesseret. En Gang var jeg med ham ved Marskelshøj, og han fortalte, at der havde været Kæmper og Røvere, og de havde slaet hverandre ihjel, og der kunde findes

Ben af dem endnu. Fra Ras Peters Mark var der nemlig gravet fra Marskels-høj, saa Gravkammeret kom frem, og der fandtes Urner med Ben.

Ras Peters Svigermoder hed An Raskes. Hun havde et Hus ved Siden af Lodshøjernes Gaard. Det havde Blyvinduer. Det er afbildet i Turistforeningens Aarvog 1937, Side 254, fordi det havde en Nordgavl af Rafter, som ellers ikke findes i Jylland. I Virkeligheden var det heller ikke en »dukket« Gavl, som dem, der findes paa Sjælland. Der var sat Rafter lodret fra Væg til Tag. Saa blev lange Kæppe omviklede med Tang og flettede ind mellem Rafterne.

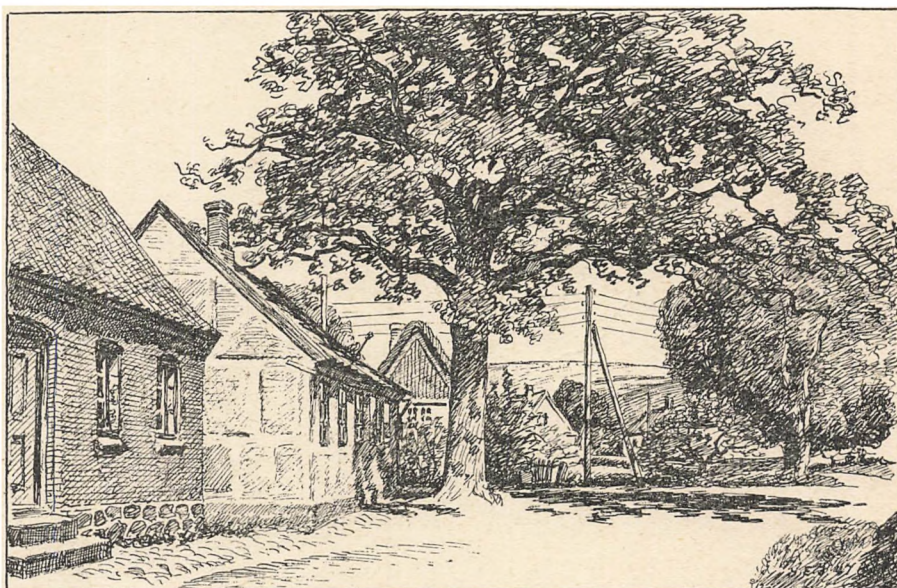

Det blev en lun Gavl. Huset reves ned 1911. Min Farbroder Forfatteren, Lærer Rasmus Baden i Aistrup har skrevet en lille Avisfortælling: »An Raskes«, om hende. Efter den har hun som ung tjent i Beder Præstegaard og efter at være gift i Fulling være hentet og ved sin voldsomme, men rammende og bidende Tunge have frelst Præsten fra at blive arresteret af nogle Officerer, der var indkvarterede i Anledning af Krigen med England. Jeg ved ikke, hvor nær Virkeligheden svarer til Onkels Fortælling. An Raskes var født 1793 og kan ikke have tjent saa tidlig, som Onkel skriver. Hendes Mand var død forlængst, men Huset kaldtes endnu af nogle Jens Krestens Hus. Onkel kalder ham Peder Jørgensen.

Ras Peter var ogsaa en god Mand. Engang mødte Moder og jeg ham mellem Skolen og Kirken. De kom til at tale om en grundtvigsk vakt Mand, hvis Marker vi kunde se. R. P. sagde: »Han har saa meget at sige om mig; men der er een her oventil (han løftede Haanden lidt mod Himlen) han kender os«. Det sagde han med dyb Overbevisning. Det undrede min alvorlig religiøse Moder sig noget over og talte siden om det. Men Bevidstheden om Gud sidder saa dybt og fast i religiøst anlagte Mennesker, fordi det ligger i Menneskesjæls og al Sjæls Natur at føle, at den ikke bare er sig selv og ikke har frembragt sig selv, men er omgivet af større Sjæl.

Naa, der var virkelig en Del at sige om Ras Peters Familie. Den havde arvet noget af Stammoderen An Rasks heftige Sind.

Omtrent 1867 var der en Barnedaab i Fulling. Ras Peters Kone Ane og Ras Motens Kone var Faddere. De mødte pyntede med Hovedkapper. Efter Maaltidet spillede de Kort. »A maa helle skraab di hie Kort te mæ«, sagde Købmandskonen. »Ja, do maa helle skraab hiele Bøjen te dæ«, sagde Ane. Det sigtede til, at Købmanden efterhaanden købte en Del Huse i Fulling. De kom op at skændes og op at slaas og rev Kapperne af Hovederne paa hinanden. Efter et Skænderi og Slagsmaal hjemme i Gaarden, sagde en Søn Mads Peter: »I ska olle si mæ mie«. Han gik til Aarhus og tog Hyre paa et

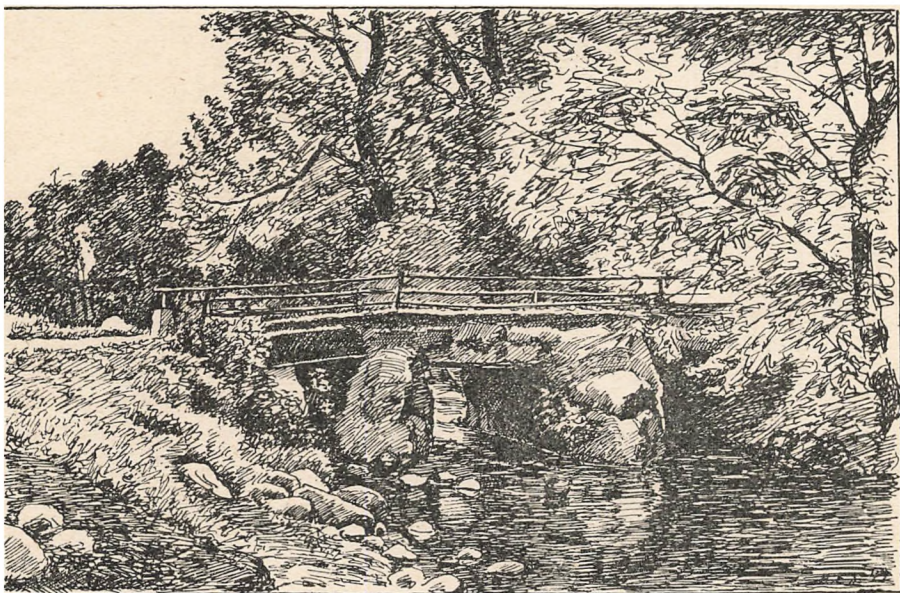

Pladsen med den store Eg uden for Købmandens Butik i Fulden — Byens Midtpunkt.

Skib. Han kom aldrig hjem, men skrev nogle Gange til sin Fader under fremmed Navn: »din Søn Axel Thorsen«.

Grund til Spektakler var vist mest en Søn Jens, siden kaldet Jens Rask eller den Fulling Dreng. Som ældste Barn var han Moderens Yndling og kunde gøre, hvad han lystede. Dette og Drik virkede uheldig paa ham. En Gang havde Faderen købt sig en Flaske Brændevin. Sønnerne drak den. Faderen knurrede over det, men saa faldt Jens over ham. »Giv ham kun godt«, sagde Moderen, »han kunde lade dig være«. Engang var jeg til Drengeselskab dernede. Jens viste os en Revolver, han havde faaet. Jeg havde ikke set saadan en lille Skyder før og spurgte, hvad den kunde skyde. »Den kan skyde Mennesker«, sagde Jens. Siden flyttede han over i et lille Hus Vest for Lergravene. Der havde boet en Enke, Snedke-Jown. Det er en Udtale af Johanne. Jens skød med Revolveren over Gravene, saa mange var ikke dristige ved at gaa gennem Fulling. For det meste nøjedes han dog med at raabe efter Folk. En Gang havde han som sædvanlig drukket for meget og løb efter en Fader og Søn, der kom kørende; Sønnen piskede paa Hestene og kørte fra ham. Saa mødte han en Gaardejerske og gav hende nogle Lussinger. Da kom hendes Bestyrer. Han tog ham i hans lange, hvide Skæg og svingede ham og gav ham nogle Slag paa Ryggen med en Kæp. Efter det Slagsmaal var han ikke rask mere.

Den østlige Del af Fulling kaldes Over Fulling. Der ligger to smaa male-
riske Gaarde, en trelænget og en tolænget. Den trelængede har en Lade ud
mod Vejen meget lig Lodshøjernes og meget mere kendt. Ved Siden af den
ejendommelige Port staar et Æbletræ. Naar det blomstrer, er det et herligt
Emne for Kunstmalerne. Her er Porten tegnet inde fra Gaarden. Der boede
i min Tid Laus Peter Nielsen og An Kjestin, Datter af Søren Nielsen i Bispe-
lund. Nu er kun Datteren Ane tilbage. I den Gaard har jeg set den gamle
Skik, at alle spiser af samme Fad og saa stikker Træskeen ind mellem Bjæl-

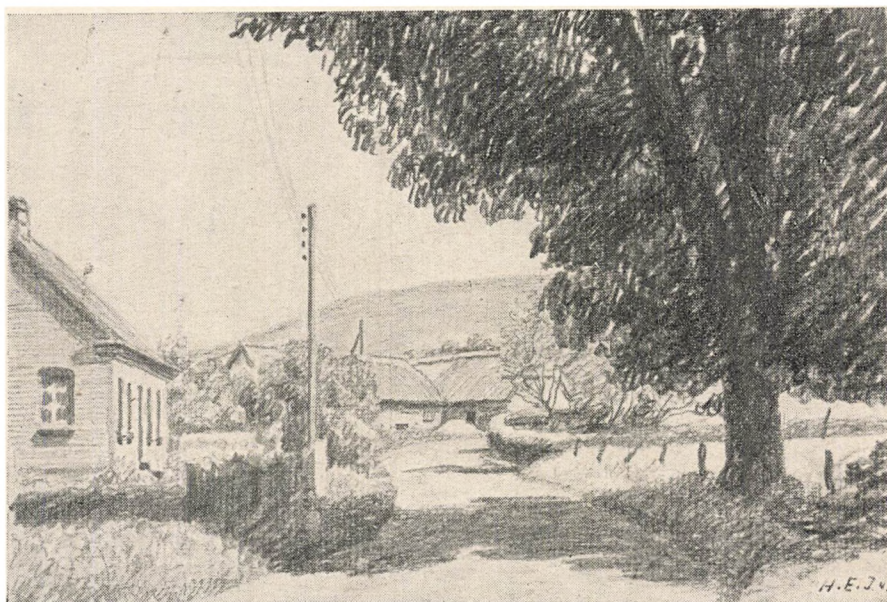
Gammel Kampestensbro over Aaen i Fulden.

ken og Loftet. I den tolængede Gaard boede en gammel Mand, Hans Peder-
sen. Han døde fra Hustru og tre Sønner. Den ældste, Peder, lærte Gartneri
og rejste til Skotland, England og Amerika og kom hjem og boede i den anden
Gaard som gammel og krumbøjet. En Brodersøn Marius Hansen har nu begge
Gaarde. Han bor i den tolængede. Den med Porten forfalder som Billedet viser.

Over for disse Gaarde er en meget mærkelig Kløft med rigt Vandløb. Det
kaldes Hellede. Vi, der er voksede op med Egnens Sprog, føler det som Flertal
af Hallet, Heldning. Ole Worm omtaler det som Helvede. Stednavneudvalget
mener, at det er rigtigt Helvede er et alment Marknavn. Skulde der paa
Worms Tid have været Spor af v i Udtalen? Nu er der ikke Spor, og Folk
i Fulling kan ikke tænke sig, at Hellede kan være Helvede. Det kan komme
af, at Helvede knap hører til Folkesproget i Fulling. Der bandes paa anden
Maade. Udvalget henviser til, at i Vendsyssel udtales Helvede omtrent som
Helledi. Worm har følgende Historie: »En ung karl ved navn Søffren Morten-
srn komb uforvarende fra en by, som kaldis Fløystrup, thill en by j hvilken
hand j bode, ved navn Lil Fulden, daa ved samme by motte hannem en trolld,
huilken der trengde sig ind paa hannem att vilde gjøre hannem untt, daa
uddrog forskrefne Søffren Mortensen sitt suerd och hug hannem thill døde,
og steden, paa huilken hand ihil slog hannem, kaldte de Helffuede, som
det end nu paa denne dag heder«.

Nu er Vandet dæmmet op til Fulling Vandværk. Den nederste Del er særlig stejl, fordi der er gravet Ler. Fra det stejle førte i min Barndom en Træstamme udhulet som en Grøft Vandet hen i et Trætrug, hvor Dyr drak og Folk hentede Vand. Den udhulede Stamme kaldtes Pebelen.

Længere ude gaar en Vej skraat til venstre over til Indgangene til Skovene ved Skov Mølle. Den kaldes Hallet-vejen fordi den gaar paa Heldning ned mod Aaen. Det var Driftvej; d. v. s. der skulde Kreaturer fra Vilhelms-

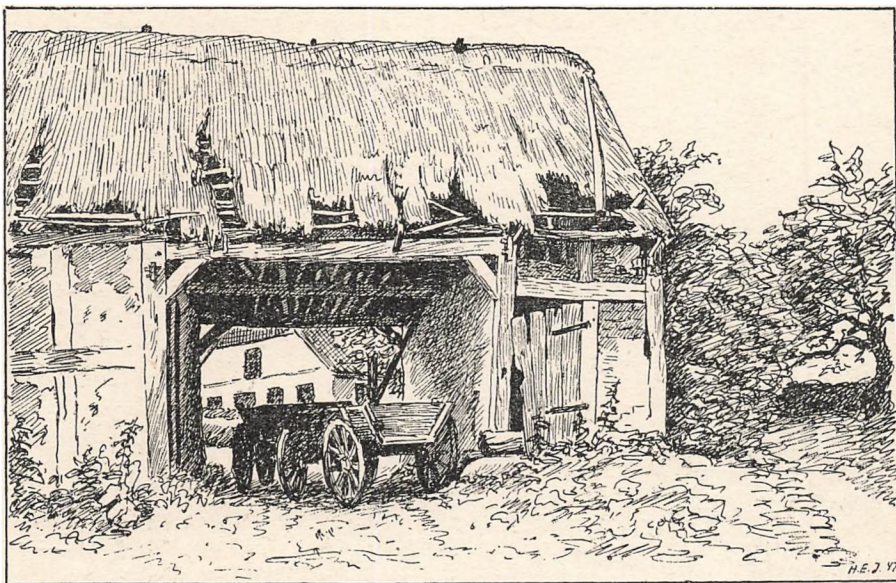
Vej i den østlige Del af Fulden.

borg drives i Skoven. Den skulde være 24 Alen bred. Det var den aldrig. Nu er den meget smal. Om det Sted fortalte min Farbroder Peter Baden et Sagn: For snart 300 Aar siden gik en ung Mand, Øvli Eskesen, en Aften i stærkt Regnvejrr ind i Malling ad Landevejen fra Beder. Den Gang gjorde man Vejene lavest i Midten, saa Regnvandet kunde samle sig der og lade Kanterne være nogenlunde fremkommelige for gaaende. Da han nærmede sig Kirkegaarden, kom en lille trebenet Hest ud derfra og løb imod ham plaskende i Vandet. Da de kom hinanden nær, blev Øvli opfordret til at sætte sig op at ride. Det gjorde han og Turen gik i susende Fart gennem Beder, saa drejede Hesten til højre og ved Kirken til venstre gennem Seldrup til Fulling. Her drejede Hesten til højre og de naaede den stenede Skrænt. Ved en af de store Sten standsede Hesten, og Øvli hørte Røsten: »Grav her i Morgen!« For at være sikker satte Øvli en tydelig Kridtstreg paa Stenen, hvorpaa Hesten i rask Trav bar ham tilbage til Malling. Da han den følgende Aften med sin Fader kom til Skræntøen, var alle Stenene forsynet med Kridtstreg, og det var ham umuligt at finde den rette. Det forekom Mændene, at de hørte en dæmpet underjordisk Latter.

100 Aar efter gik det en Eske Øvlisen paa lignende Maade; kun var han saa forsigtig at sætte et Kors paa Stenen, og det kunde de underjordiske ikke

efterligne. Eske og hans Fader fandt den rette Sten, og Gravningen foregik efter de sædvanlige Regler i dyb Tavshed. Omsider stødte de paa en tung Kiste med en tung Jernring i. Idet de vilde løfte den op af Hullet, kom Faderen til at glide lidt, og Eske sagde uvilkaarligt: »Fald it Far«. Dermed forsvandt Kisten i Jorden, og Mændene maatte gaa hjem med uforrettet Sag.

Nu maa Tiden snart være inde, da en ny Øvli eller Eske faar Held til at hæve Skatten. — Vejen, der gaar ud til Bispelund kaldes stjerne Vej. Der var en Tjørn: »stjerne To'n«. Den blev ryddet. Nu vokser der en ny op.

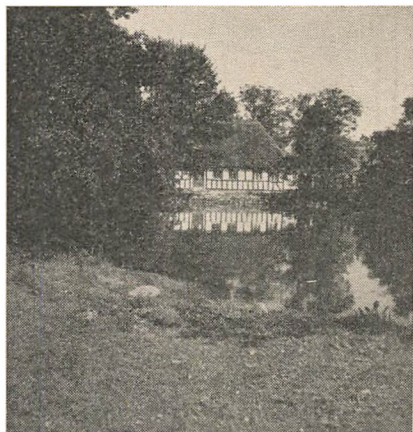
Gammel, ubeboet Gaard i Over Fulden. Væggene dels »vendrede« med Pinde og Fletning af Pilekviste og Lerklining, dels murede med soltørrede Lersten.

Jeg har talt mest om Gaarde i Fulling, men der er ogsaa mange Huse — ualmindelig mange. Øst for Seldrup laa 6 Lodder hver paa 2 Tønder Land. De hørte til 12 Huse nede i Fulling. Til An Raskes Hus hørte en Lod, som kaldtes Stenloddet og det med god Grund. En Del af den var Stenørken. Stenene var gennemgaaende saa store som en Mand kunde løfte. Paa Billedet har jeg tegnet fire store, der er paa Plads endnu. Mange er ellers samlede i en høj Bunke i Markskellet.

Vi vender for tredie Gang tilbage til Pejthaven. En af Lodderne hørte til et Hus ved Sydsiden af Pejthaven. Der boede en Broder til An Raskes, som hed Poul. Han var en høj, rank, gammel Mand omkring 90. »Det er svært, som De holder Dem ret«, sagde min Moder til ham. »Det har Frederik den Sjette lært mig«, svarede han. I vor Nabogaard i Seldrup var der en Søn, som hed Mikkel. Han var min gode Ven. Jeg fulgte ham ved Ploven og kørte hjem med ham paa Kornlæssene. Engang kørte jeg med ham ned til Fulling. Han skulde ind til Poul. Han kom til at sidde paa Træbænken ved Væggen og fik en Dram og saa ud til at være vel tilpas. Jeg kiggede ind. Men jeg var kun 7 Aar og følte mig ilde berørt ved at komme ind i et lille mørkt Hus til fremmede, gamle Folk. Saa holdt jeg mig ude i Haven. Men Poul kom ud til mig med Æbler og gav sig straks til at fortælle mig om sin Soldatertid. Det er rørende at tænke paa. Den gamle Mand vilde fortælle den lille Dreng

det fra Frederik d. 6.s Tid, for at det skulde blive husket i Fremtiden. Jeg saa, hvorledes han kom, hvorledes han stod og talte, ja, Æblernes Farve. Alt det husker jeg nu $\frac{2}{3}$ Hundredaar efter. Men næsten ikke noget af, hvad jeg hørte, fik jeg fat i. Jeg saa, at han havde mørkt Vadmæl paa; og saa forestillede jeg mig Soldaternes Tøj i samme Farve — i en stor Hal. De kom dog ogsaa ud paa March, og de hørte Kanoner tordne. Ja, det gik vist meget livagtigt til i Frederik den 6.s Soldaterøvelser. Og Poul var med i det med Liv og Sjæl. Der maa have været Sympati og Samarbejde mellem Officerer og Mandskab. Og Frederik d. 6.s Aand holdt sig jo da i den danske Hær saa længe, at den

kunde sejre i 48. Poul havde haft en ældre Broder Peder. Efter hvad der fortællendes havde han været ved Hestgarden i Napoleonstiden og været med i Træfningen ved Sehested.

Møllerens Stuehus spejler sig i den blanke Mølleдам.

Fra Pouls Hus hen til Lergravene laa den Gang en Række Huse. I det første boede Pe' Væver, der virkelig sad og vævede, i det næste Skrædermikkel, i næste An Frandsen og endelig Niels Støkusk. Det skulde vel egentlig staves Stykkusk. Saaledes kaldtes de, som havde været Trainsoldater. Hans Hus var bygget i Bue efter Vejen. Husene var jo lange den Gang. Bag ved boede Jens Øvlisen. Det Hus staa endnu. Paa den anden Side af Vejen, mellem An Raskes og Købmanden boede Hans Nielsen. Han døde, og vi Børn

paa Gaden fik Lov at se ham som Lig. Han havde været Skaffer ved Gilder. Der ymtes noget om, at en af hans Forfædre havde været i Mosen med sin Kone for at skære Tørv. Da hun vilde vaske sine Hænder, skubbende han hende i Vandet og blev derfor halshugget. Lige op ad Butiken boede Snøvl-Karen eller bette Karen. I det Hus, der ligger præsentabelt lidt tilbage paa Hjørnet over for Købmanden, boede Nikolaj. Han talte samme Dialekt som andre Folk i Byen, men med lidt tysk Accent. Jens Rask, der var skrap i Munden som sin Bedstemoder, sagde, at han var en tysk Rømling fra 1848. I Virkeligheden var han kanske en Slesviger, som var gaaet til Danmark for at være fri for at komme med i Oprøret og i det hele for at komme i Krig.

Det aller første af Seldrupvejen kaldes fra Ballevejen Kampstrædet eller Kamperstrædet. Nogle siger, det kommer af, at Beboerne ligger i stadig Kamp. Tilde, som selv bor der, mener, det kommer af, at der har været stillet Kanoner op paa Bakkekammen for Enden af hendes Have. Det skulde være i Napoleonstiden. Der er ingen Kampesten at se i Kampestrædet.

I den første Ende af første Hus boede Fullings ældste, Gammel An. Hun var ubetydelig ældre end An Raskes, men friskere den Gang. I Huset boede ellers hendes Søn Mikkel Fulling. Han havde været med i Trearskrigen. Andre Veteraners Fortællinger er jo muntre; men Mikkel Fulling havde en uhyggelig Erindring. De kom til et Mejeri. Da Mejersken saa de danske Soldater, væltede hun alle Mælkebøtterne ud paa Gulvet. De slog hende med Bajonetterne og stak eller skød hende. »De wa it mæ, dæ kwæl hen«, endte han.

Folkene i Husene i Fulling arbejdede paa Moesgaard. Mikkel Fulling arbejdede der i 59 Aar. Hans og Gammel Ans Billeder findes i Album paa Moes-

gaard. — Da Krigen brød ud i 64, gik han op til Prokurator Dahl, der var bleven Kammerherre, om han skulde lade sig leje som Stillingsmand. »Det synes jeg misel ikke, Mikkell«, sagde Kammerherren. Naar han frivilligt gik med, kunde Familien ikke faa Understøttelse, hvis ham kom noget til. Han kunde nok faa en Dag fri paa Moesgaard, f. Eks. naar vi skulde have slagtet Gris i Skolen. Naar den var slagtet og skoldet, plejede han at sige: »No ska

do balbires, bette Faae!
En Sørover, Henrik Gil, efter hvem Gils Agre Øst for Moesgaards Have har Navn, havde skudt sin Tjener og gravet ham ned. For at han ikke skulde gaa igen, skød han sin Lænehund og begravede den oven paa Tjeneren; men saa gik Hunden igen. Naar Mikkell Fulling i mørke Morgener kom til Moesgaard, spurgte Folk ham, om han da ikke var bange for at møde Henrik Gils Hund. Til sidst

Tildes Hus i Kampestrædet.

blev han virkelig en Gang ræd. Han saa i Mørket en halvt gaaende, halvt kravlede Skikkelse. Siden mente han dog selv, det var en Krybskytte.

Nu har hans Datter Huset. Hun er kaldt op efter nuværende Fru Bothilde Dahl paa Moesgaard. Hun er Enke, og Børn, Børnebørn, Børnebørnsbørn

og gamle Venner kommer og snakker nyt og gammelt med Tilde. Hendes her afbildede Skab har hendes Farfars Broder lavet. NSS betyder Niels Sørensen. Det sammenskrevne LB betyder Langballe; dér var han fra. Ved Ballevejen er der oven for Tildes Hus en god Kilde, »Hwolkjal«. — I det lille Hus ved Siden af Tildes boede Smed Søren Jochumsen. Han havde en Husholderske Pind-Met-Mari. Der er ulige Meninger om, hvorfor hun havde det Navn. Det rigtige er kanske mine Forældres Forklaring, at hendes Fader eller Bedstefader var gaaet omkring for at sælge »Pindetøj«, d. v. s. Træskeer og lign. Hun selv gik ud for at tigge — dog aldrig i Fulling eller Selstrup. Smeden lod hende vel høre, at hendes Ting var tiggede. Saa raabte hun: »Du kan Fanden brække mig blive fri for mine Tigvarer«. En Datter kom hjem til hende, og saa gik de enkelte Gange i Kirke, og Moderen lagde pænt en Skærv i Bøssen til de fattige. Hun oplevede Loven om Aldersrente; og saa fik hun regelmæssig sin Dram.

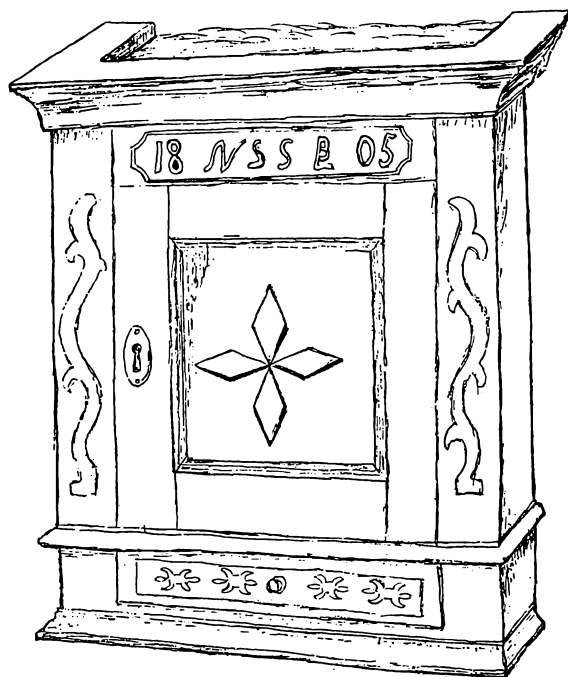
Mikkell Fulling hugger Tøjrepæle.

Paa den anden Side af Kampestrædet boede en Svensker, Snedker Malmqvist. Det skal have været ret fine Folk. Hun fortalte, at hun havde hjulpet til

i Kongens Køkken. Men vi Børn var lidt uhyggelige ved dem. Med nogle større Drengene var jeg en Gang til Mormonmøde i Huset. Jeg saa en Profetskikkelse

tale. Hvad han sagde, fik jeg naturligvis ikke Begreb om. Der havde ogsaa boet et andet svensk Ægtepar i Fulling. De fortalte, at de var rejst fra Sverige, fordi der var Hungersnød. Der maatte blandes Bark i Brødet. Hun kom til Godthaab for at tigge. Da hun fik et Brød, kyssede hun det, og takkede Gud for det.

Længst henne i Kampestræde i et lille Hus boede Post Hans. Han havde gaaet til Aarhus og forrettet Ærinder for Folk. Enken levede. En Datter var

Skab fra 1805, tilhørende Tilde.

kaldt op efter Kammerherreinde Emilie Dahl. Postmilie var gift med en Mand af svensk Familie. Han kaldtes Lundstrøm. En Gang havde han været paa naturlig Jagt og her set Liglammet gaa til en Gaard i Selstrup, som hed Brokhovedet. Saa druknede Konen sig i Gaardens Brønd. Det Selvmord vakte uhyggelig Forundring. Jeg har aldrig hørt Beskrivelse af Liglammet. Jeg har læst, at det var hvidt med tre Ben, og en Gang, at det kunde trampe som en Hest.

Posthuset ligger ved Foden af en stejl Bakke, som kaldtes Postbanken. Vejen derfra til Gaardene i Selstrup kaldtes Selstrup Fuet. Paa den gik der en hovedløs Præst. Naar man tænker sig en Præst i sort Kjole,

men uden Hoved eller Krave, har man jo en Skikkelse, som Fantasien har let ved at frembringe. Jeg har siden hørt, at han red paa en hovedløs Hest.

I nogle af de mange Aar, jeg var borte fra Egnen, boede i Fulling en Mand, som kaldtes Goliat paa Grund af sin Størrelse, navnlig Tykkelse. Han havde været Fisker og selv haft Kvase og tjent godt, fordi han ikke var bange for noget. Han havde skæve Ben og fortalte, at først havde han brækket det ene Ben. Saa blev det kortere end det andet, men saa brækkede han det andet, og saa blev de lige lange. En Gang kom en Kunstmaler til Fulling og malede Goliat, der for Resten skal have været en begavet Mand, men dog ikke var saa klog, at han kunde indse, at det var dumt at drikke. Da han var kommen, sagde Jens Rask m. fl.: »Hør, du kan godt give en Pægl Brændevin«. »Ja«, svarede han, »en Pægl det var nu saa møj lidt til saa mange«. Han købte 2 Potter; og saa drak de sig fulde alle sammen.

Ak, ja! Drik har været Fullings Ulykke. Men den har kanske ogsaa været med til at holde Fulling tilbage, saa den blev fri for for meget »Fremskridt« og har beholdt noget af sit gamle, hyggelige Præg. Nu bør Beboerne indse, at de skal gøre noget for at bevare det.

Af Bispelunds Historie.

Overfaldet paa Fulden 1735 og den dødsdømtes Bønskrift.

Af R. B. T. Baden.

I Pejthaven i Fulling laa i gammel Tid en Bondegaard der hed Bispelund. Den var eneste Selvejrbondegaard i hele Egnen. Bispelund havde som saa meget andet Jordegods Syd for Aarhus hørt til Bispestolen indtil Reformationen. Den svarede endnu en særlig Afgift til Bispestolen indtil Tiendeafløsningen for 30 Aar siden. Den synes at have tilhørt den nuværende Familie i adskillige Hundrede Aar. To av dem er bleven huskede, fordi de begge endte deres Liv paa Retterstedet. Den første hed Jakob Mørk. Han skal være henrettet mellem 1680 og 90. Jeg har ikke faaet oplyst hvorfor. Men nogle af hans nuværende Efterkommere har tænkt paa at optage hans Navn.

Den anden hed Peder Hansen. Hans Skæbne mindes endnu i Familien; og jeg har faaet Afskrift af nogle Optegnelser, som stammer fra Stiftamtmandens Arkiv.

I Aaret 1735 sendte Aarhus Borgere, som havde Retten til at brænde Brændevin, en »Lommeprokurator«, Gotfried Davidsen ud for at se efter i Fulling og Omegn, om Bønderne brændte ulovlig Brændevin. Han tog en afdanket Vagtmester (omtrent Politibetjent) Helms og fem andre med, saa de med tre Kuske var ti Mand. Det var vist nok uheldige Personer, som selv drak den ulovlige Brændevin. De drog til Store Fulling og Skov Mølle og derfra til Lille Fulling. Hos Peder Hansens traf de ingen hjemme. De var ude at pløje — vel paa de Marker, hvor nu Bispelund ligger. Saa brød de Døren itu og gik ind og fandt en lille indmuret Kobberkedel. De brækkede Murværket ned og tog den som ulovligt Brændevinstøj.

Da Peder Hansen kom hjem, blev han meget forbitret.

Han forhandlede med Mølleren Mikkell, og de gik sammen til Fløjstrup. I »den store Gaard« (Hans Bucharts, nu Kr. Rasmussens) fik de en Del Folk til at slutte sig til dem og drog afsted med Forke og Plejle. De fandt Aarhusfolkene i Marselisborg Skov. Bønderne raabte: »Hui! hei! slaae! slaae!« Davidsen undkom, Helms tiggede for sit Liv; men næste Dag, en Søndag Morgen, blev han funden ved en Bæk ilde tilredt og forfrossen. Han var i Live endnu, men døde kort efter. Der staar, at Bækken endnu paa det Sted kaldes Vagtmesterbækken. Det var Hulbæk, der løber forbi Hørhavegaard ud gennem Djævlekløften.

Ved Højesteret blev seks af Deltagerne dømt til at arbejde i Jern paa Bremerholm. Men Peder Hansen som Anstifter af Overfaldet og en Karl fra

Skov Mølle Niels Gram, der havde slaaet Helms, blev dømt til at halshugges og lægges paa Stejle. Kort efter Dommen skrev Peder Hansen et Brev til Stiftamtmanden og bad ham frelse hans Liv, om muligt lade ham komme for Kongen. Det er højt interessant at se, hvorledes han udtrykker sig skriftlig. Han havde vel ikke gaaet i Skole, men lært sig selv at læse. Han søger at at bruge Datidens Stavemaade; men tit ses den jyske Udtale. Han skriver »ieg« og ikke a, men derimod mier og flier for mere og flere. En Afskriver er vist kommen til at bruge vor Stavemaade hist og her. Indholdet er rørende:

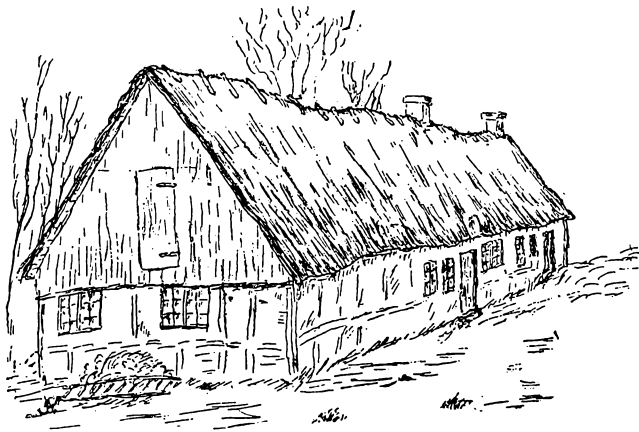
Søren Nielsen (hvis Oldefader henrettedes) og Hustru Lisbeth, Bispelund.

»Det er min ydmyg Bøn Peder Hansøn som sidder i Arrest og Er nu dømt fra met Lif for den sallige af-døde Vagtmester og ieg ved i mellem Mig og Gud i Himmelen at ieg er icke skyldig i hans Død daa Er det min Bøn til den høyt Erde Man stift Amtmand her udi Aarhus at hand vilde frelse met Liv om hand kand og det for Guds Skyld Ellers maa Jeg miste mit Lif uskyldig ieg sifnes at det er Stor Synd Nu hafver Gud Gifuet Mig tanker at Amt Manden kand hjelpe mig om han vel skrive for Mig til Kjøbenhavn Eller at hand vilde gifue mig tilladelse at komme for Kongen self og Ieg ydmyger mig i Guds Navn under Kongen og min Øfrighed som hafuer sagen i Hender. Jeg ved vel at jeg hafuer fortient Straf efter Guds og Kongens Lov Men strafen Er for hoerd Eftersom jeg hafuer gjort Ieg

hafuer bekiend met Sandhed Alt det ieg hafuer gjort og viste om Sagen Men disse andre hafuer vidnet mig meget falsk paa som di nok hafuer gjort for det at di vilde self ver fri Vel Gud og min allernaadigste Konning og Øfrighed icke hjelpe Mig og ver nodig saa kommer Ieg nok til at meste met Lif Uskyldig som min Bekiendelse udviser Icke heller kand jeg sige huem der Er skyldig Men jeg blef skammelig besnacket i toget af Rasmus Iacksøn Møller og jeg tent at Ieg kunde faa min Kedel for gode Ord og Betalling Ieg frygte for at Ieg aldrig fik En at se Mier det var ogsaa noget hort Ieg og saa min Hustru var i Marken at pløje og Ingen folck hjemme di slog Dørren i støcker gick Ind tog min Kedel af Gruen og Ieg icke brug til Andet End at brøge En skip Malt til met fatig Huses for Nødenhed Men Gud bedre mig der Ieg komme til dennem gaf di unt for og Jeg komme i Røckeri med dennem som jeg hafuer self bekjent og En drog sin Kord og Ieg slog hannem et Slag ofuer den Enne Arm som her siges at verre En hed Blichfeld og Ieg saa komme til Vagtmesteren ofuer Mølle Becken som Ieg nu skal meste met Lif for og Han gaf Unt af sig og tog Efter som hand vilde tage fat paa mig og jeg Ryget mig for hanem og slog imod hannem og hand fik et slag ofuer den Enne Arm Eller to, saa fick hand fat paa det som jeg hafde i Haanden og gick det i Støcker i Mellem os og hand falt om paa Ræfuen, saa komme sørren Hansen og Marck Lauris laurison begge af Fløjstrup og Niels Monsøn

Gram som sieder i Arrest ligeledes og Marck lauris slog i Vagt Mesterens Hofued og Niels Gram slog Et slaag ofuer skulderen slog di flier det gaf Ieg icke agt paa og tog hand nogen Skade ved dennem det ved Ieg icke Men Ieg ved At hand tog icke Skade ved mig Efter som han slet Ingen slag fik fra mig i Hofuedet Eller paa Kroppen det Er nok synd at den skyldig skulle verre fri men det er dog større at En Uskyldig skal lide Ieg saa icke mier End jeg hafuer bekient bode først og sidst icke heller saa Ieg Vagtmesteren siden disse tvende Personer var ved hannem som jeg hafuer bekiend og Ieg gick strax derfra og hjem Men jeg troer at den sallige Mand hafuer foet flier Hug siden Efter som der siges at hand var slagen saa ilde og der Er saa langt

derfra og til som hand fantes daa kunde hand icke gangen saa langt Nu Gug (sic) hjælp mig og huer Guds Barn som Er i Nød viste min kierre Konning og Øfrighed sagen saa vel som Gud i Himlen ved En daa blef min straf icke stor Men Ieg for ver forny Et hvordan det gor, skal Ieg meste met Lif uskyldig saa Er det min bedste

Det gamle Stuehus i Blspelund, som ikke mere er i Brug.

Trøst at Christus min Broder er med mig met i Døden og her Er ickun lidet goet at lefe Efter i denne syndig Verden Gud bedre den som skal dømmes efter falske Vidner men jeg ved at Gud hafuer Lyst til Sandhed det maa icke hielp at sandhed kan icke staa sig her paa Iorden — (her følger Vers af en Psalme) — thiden giorres mig meget lang Jeg hafuer nu sat fenslet snart $3\frac{1}{2}$ Ard her udi Arrest Jeg maatte nock verre til Freds sagen kunde faa Ende Enten Ieg skal lefue eller døe saa skal Ieg med Guds Hielp hørre Herren til Nu Gud bevar min kierre Konning og Øfrighed og Gud hjelpe alle dem som Er udi Nøed og fare lad saa Verden forfølge os saa meget som dend vel paa det lide vi her med Christo vi daa kunde ophøyes med hannem til æfvig Tid

Peder Hansøn her I Arrest

Hans Tro har nok hjulpet ham — mere end den formelle Paavirkning, som følgende Regning er Vidne om:

For dend opvartning med Læs- og Siungen hos Deliquenterne Peder Hansen og Niels Gram i Fængslet samt ved Retterstedet har jeg paa Skolens Vegne imodtaget af velædle Hr Raadmand Andreas Stæhr 4 Rdr siger fire Rdr, som for quitteres, Aarhus dend 12de 7ber (September) 1738

I Schmidt
Schol. Cathedr. Arhus Rector

Retterstedet var Palles Høj ved Haven til Moesgaard Skovfogedbolig.... Nogle Dage efter Henrettelsen indberettede Herredsfogeden i Odder, at Stejlen var hugget om og Liget taget bort formodentlig af hans Venner. Øvrig-

heden saa gennem Fingre med det, fordi han var en anset Mand. Saa blev det samme gjort med Niels Gram. Nicoline Kirkegaard har behandlet Sammenstødet og Henrettelsen digterisk i »Skovmøllen«, som ellers handler om Niels Grams Søn og hans Vandreliv.

1760 brændte Bispelund. Den blev bygget op igen, men 1787—88 flyttet ud paa Marken, den østligste af Fulling ved Vilhelmsborg Skov, Fløjstrup Skov. Den stod omtrent uforandret, da jeg var Barn. Der var Blyvinduer. I alle Vinduer, der vendte ud fra Gaarden, var der Jernstænger. Den laa jo ret ensom. Et Spyd til Forsvar gemmes endnu.

Hundrede Aar efter Henrettelsen blev Lokalhistorikeren Læge Hübertz hentet til Konen i Bispelund. Hendes Mand kørte for ham. De kom forbi Retterstedet. De talte om flere Ting, men da de kom til at tale om Henrettelsen, sænkede Manden Røsten til Hvisken. Han kendte Sagen temmelig nøje. Han var Sønnesøn af Peder Hansen. Doktoren føjer til, at han i Manden og hans Kone lærte at kende to af de elskværdigste og agtværdigste Bønderfolk, han havde truffet.

Det samme Indtryk fik siden mine Forældre af dem. Manden hed Søren Nielsen og Konen hed Lisbet. De havde 13 Børn. To af Sønnerne var Lærere. Søn af den ene er fhv. Overlærer Sørensen ved Læssøesgades Skole i Aarhus. En Søn, Niels, var vanfør og kunde ikke arbejde. Han boede indenfor Gavlen paa Billedet. Der sad han og skrev og drømte om at blive Præst. En Aften kom han ind og sagde, at nogen vilde dø, for han havde set Liglammet. Saa døde hans Søster. Et Par Aar efter gentog Synet sig. Saa døde en Broder. En Datter af Søren Nielsen spurgte sin Fader, om hun maatte blive Jorde-moder. Han svarede Ja, for det var noget, der aldrig gaar af Brug. At Folk kunde give sig til at forhindre Fødsler, kunde han ikke tænke sig. Hun blev gift med Murer Christensen, der byggede Holme Kirke. Søn af dem er Fabrikant Anton Christensen, Clemensbro. 3 Børn fik bygget paa Marken.

Da Søren Nielsen var 81 og jeg 1 Aar, kom han over til os og gik med mig ved Haanden. Men saa laa han til Sengs 5 Aar. Han overlod Bispelund til sin Datter Mette Marie og sin Søstersøn Jacob. Nu har deres Søn Niels Sørensen den. Han har bygget en ny Gaard; men det gamle Stuehus staar endnu og en malerisk Svinesti.

Ved Enden af Halletvejen var i min Barndom en lidt hængende Ask og Buske. Det kaldtes Tyskernes Begravelse. 1849 havde Tyskerne lavet en Vagt-kæde gennem Fulling helt ud til Havet. En dansk Dragon huggede to Tyskere ned her for at trænge igennem til Fløjstrup. Nu staar der et Par smaa Bøge og en Tjørn, men man skal være godt kendt for at finde Graven.

Til Gaardene hørte Skovskifter ned til Havet. Naar Vilhelmsborg solgte Gaarde, betingede de sig altid, at de vilde beholde Skoven. Men hvorledes skulde de faa fat i Selvejergaarden Bispelunds fire Skovskifter? De forelagde et ulæseligt Dokument for Søren Nielsen. Han nægtede at skrive under. Til-sidst kunde han dog ikke modstaa Baroniet. Der blev dog en lille Smule Skov ved Bispelund.

Vej langs Aaen Nord om Fulden. Bag Træerne skjuler Byen sig.

Foto: M. Thaulon Christensen.

De økonomiske Tilstande i Lille Fulden efter Krigene med Karl Gustav.

Af Poul Rasmussen.

Ifølge Matriklen 1688 var der 11 Gaarde i Lille Fulden, som var paa mere end 1 Td. Hartkorn. Nedenstaaende Tabel giver Oplysninger om disse Gaardes Landgilde efter Matriklen 1664 og om deres Hartkorn i Matriklerne 1664 og 1688. Medens Hartkornet 1664 blot er Gaardenes Landgilde omregnet til Rug efter en bestemt Takst, er Hartkornet 1688 fremkommet ved en Opmaaling og Bonitering af Gaardenes Jorder. For Lille Fuldens Vedkommende svarer en Td. Hartkorn 1688 til et dyrket Areal paa ca. 4,5 Tdr. Land.

Som Tabellen viser, var Gaardenes Hartkorn i 1664 langt fra proportionalt med deres Hartkorn i 1688. Der var altsaa en Del Gaarde, hvis Fæstere forholdsvis betalte betydelig mere i Landgilde end de andre Gaardes Fæstere.

Gaardene Nr. 7 og Nr. 9 i Matriklen 1688 tilhørte i 1664 Aarhus Domkapitel. Den ene af disse Gaarde fik Kapitlet i 1631 ved Mageskifte med Helvig Kaas til Restrup (se Kronens Skøder, Bd. I, S. 449). Den anden er muligvis (en Del af) den Gaard, som Knud Jensen den 12. November 1360 testamenterede Kapitlet (se Scriptores Rerum Danicarum, Bd. VI, S. 500). Medens det Præbende, hvortil Gaard Nr. 9 hørte, var tillagt Vor Frue Sognekald i Aarhus, blev Gaard Nr. 7 i 1664 solgt til Niels Aagesen i København (se Kronens Skøder, Bd. II, S. 151 f.) og var siden i privat Eje.

Paa den Tid, da Peder Jensen Lodehat var Biskop i Aarhus (fra 1386 til 1395), skænkede Kantoren Niels Bille Aarhus Domkirke den Gaard, som i Matriklen 1688 har Nr. 6 (se Kirkehistoriske Samlinger, 6. Rk., Bd. 5, S. 422). Ved Brev af 6. December 1558 overdrog Kongen Gaarden til Bispeembedet, der ejede den endnu i 1688.

Samtlige de øvrige 8 Gaarde tilhørte i 1661 Kongen, som havde erhvervet de 7 ved Mageskifter med forskellige Adelsmænd i Tiden 1579—1656 (se Kro-

Ekstraskattemandtallenes Opgivelser ikke er til at lide paa (se nærmere Fridlev Skrubbeltangs Afhandling om Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik i Historisk Tidsskrift, 11. Rk., Bd. 1, S. 245 ff.).

Gælden til Husbonden 1673 er uændret overført fra den Restanceliste af 1. Maj 1673, som blev fremlagt paa Birketinget den 28. Oktober samme Aar. Hvad Gælden til Husbonden 1674 angaar, viser en Sammenligning med Restancelisten af 1. Maj 1674, som blev fremlagt paa Birketinget den 1. September, at der maa være flere Unøjagtigheder i Synsforretningens Opgivelser. Da der desuden findes en Del Restancer fra Tiden efter 1. Maj 1673, som ikke er omregnet til Penge, medtages Gælden til Husbonden 1674 ikke i nedenstaaende Referat af Synsforretningerne.

Selv om Synet 1673 blev afholdt omkring den 1. November, er det Korn, der laa i Laderne, paa ingen Maade identisk med Aarets Høst. Tiendekorn, som var taget i Kærven, Karlens Lønnesæd, Aftægtsfolkenes Korn og sandsynligvis ogsaa Aarets Rugsæd er saaledes ikke medregnet. Udelukket er det heller ikke, at nogle Fæstere allerede havde svaret deres Kornlandgilde, der svarede til Betaling St. Mortensdag.

NB.: De Oplysninger, som staar i Parentes i det følgende, er dem, der er taget fra Synet 1674.

Niels Rasmussens Gaard. (Samme Fæster). — Det vilde koste 12 Dlr. (30 Rdlr.) at reparere Bygningerne. — I Laden laa der en Smule Korn. — Besætningen bestod af 2 (2) Heste og 1 Ko (2 Køer). — Afgifterne af dette Bol var alt for høje. Fæsteren skyldte Husbonden 1 Rdl. 2 Mark 14 Skilling og sine andre Kreditorer 5 Dlr. (4 Rdlr.).

Rasmus Jensen Due og Søren Møller (Rasmus Due og Rasmus Jacobsen). — Møllers Part af Gaarden bestod af 12 Fag Hus, som det vilde koste 6 Dlr. at gøre færdige. Rasmus Dues Part vilde det koste 6 Dlr. (5 Rdlr. 2 Mark) at reparere. — Der var Haab om, at Rasmus Due kunde svare enhver sit. Han skyldte Husbonden 1 Rdlr. 3 Mark 12 Skilling. (Hans Gæld til andre Kreditorer beløb sig til 1 Rdlr. 2 Mark. Rasmus Jacobsen, som havde overtaget Søren Møllers Gaardspart, var nylig borttrømt).

Christen Jensen. (Samme Fæster). — Det vilde koste 12 Dlr. (20 Rdlr.) at reparere Bygningerne. — I Laden laa der 8 Traver Rug a 5 Skpr., 10 Traver Byg a 3 Skpr. og 10 Traver Havre a 5 Skpr. — Besætningen bestod af 4 Heste og 1 Ko. — Fæsteren havde ikke andre Kreditorer end Husbonden, som han skyldte 3 Rdlr. 1 Mark 10 Skilling. (Fæsteren var forarmet. Hans Gæld til andre end Husbonden beløb sig til 4 Rdlr.).

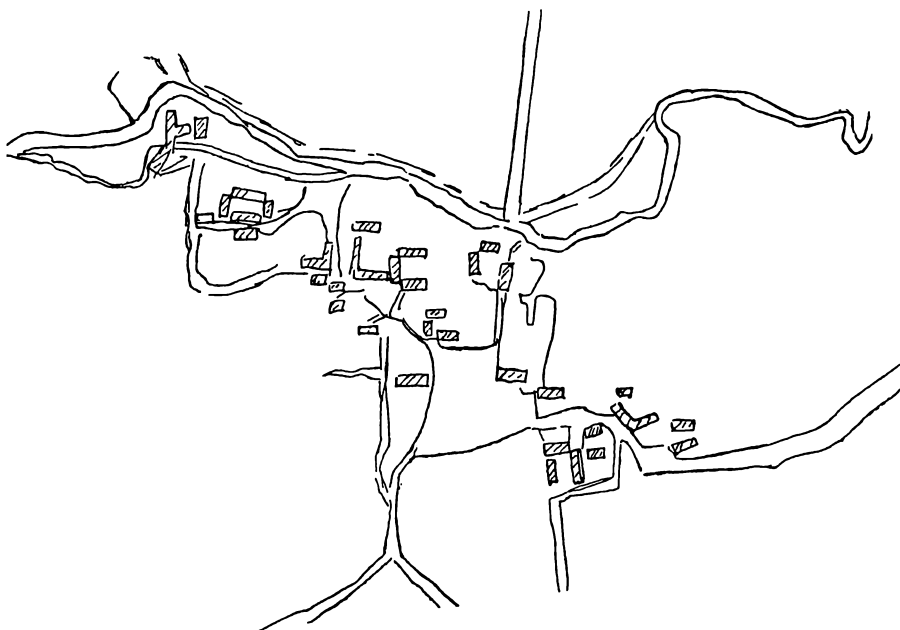
Jens Sørensen. (Samme Fæster). — Det vilde koste 6 Dlr. (6 Rdlr. 4 Mark) at reparere Bygningerne. — I Laden laa der 6 Traver Rug a 3 Skpr., 12 Traver Byg a 3 Skpr. og 8 Traver Havre a. 5 Skpr. — Besætningen bestod af 2 (2) Heste, 1 (1) Ko og 1 Faar. — Fæsteren skyldte Husbonden 7 Rdlr. 5 Skilling og andre Kreditorer 10 Dlr. (4 Rdlr. Han var forarmet).

Jens Pedersen. (Samme Fæster). Det vilde koste 6 Dlr. (4 Rdlr.) at reparere Bygningerne. — I Laden laa der 7 Traver Rug a 3 Skpr., 16 Traver Byg a 3 Skpr. og 7 Traver Havre a 5 Skpr. — Besætningen bestod af 2 (2) Heste, 1 Ko (2 Køer) og 1 Kvie. — Fæsteren skyldte Husbonden 1 Rdlr. 10 Skilling ifølge Synsforretningen, men 4 Rdlr. 10 Skilling ifølge Restancelisten af 1. Maj 1673. Hans Gæld til andre Kreditorer beløb sig til 16 Dlr. (12 Rdlr. Han var forarmet).

Rasmus Jensen. (Samme Fæster). — Gaarden havde i lang Tid været øde, og 2 af Længerne var endnu ikke genopbygget. Det vilde koste 30 (20) Rdlr. at bygge dem færdige. — Fæsteren, som havde faaet Afslag paa baade

Landgilde og Hoveri, skyldte Husbonden 11 Rdlr. 9 Skilling. Der var Udsigt til at han kunde blive ved Gaarden og svare enhver sit.

Søren Jensen Smed. (Samme Fæster). — Det vilde koste 60 Dlr. (13 Rdlr. 2 Mark) at reparere Bygningerne. — I Laden laa der 6 Traver Rug a 4 Skpr., 17 Traver Byg a 2 Skpr. og 16 Traver Havre a 4 Skpr. — Besætningen bestod af 4 (3) Heste og 2 Køer (1 Ko). — Fæsteren skyldte Husbonden 1 Rdlr. 2½ Mark og sine andre Kreditorer 6 Dlr. (8 Rdlr.). »Er ond Forhaabning om denne Mand«.

Kort over Fulden ved Udskiftningen 1783.

Øvli Rasmussen. (Samme Fæster). — Fæsteren havde nylig opsat 10 Fag Hus. De øvrige Bygninger kunde ikke genopbygges for mindre end 30 Dlr. (20 Rdlr.). — I Laden laa der 4 Traver Rug a 4 Skpr., 9 Traver Byg a 2 Skpr. og 13 Traver Havre a 5 Skpr. — Besætningen bestod af 4 Heste, 3 Køer og 2 Kvier. — Fæsteren skyldte Husbonden 7 Rdlr. 1 Skilling. (Hans Gæld til andre Kreditorer beløb sig til 6 Rdlr. 4 Mark). Han havde overtaget Gaarden med flere Lempelser, fordi den havde staaet øde. (Fæsteren var »nogenledes ved Magt«).

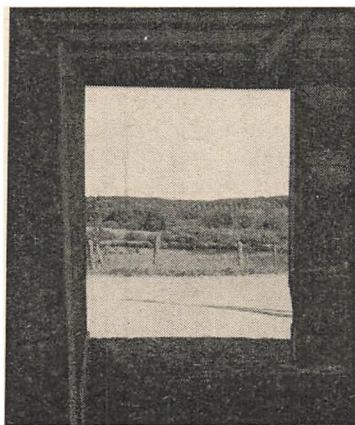
Peder Rasmussen Kjeldsen. (Samme Fæster). — Det vilde koste 40 Dlr. (30 Rdlr.) at reparere Bygningerne. — I Laden laa der 4 Traver Rug a 4 Skpr., 8 Traver Byg a 2 Skpr. og 7 Traver Havre a 5 Skpr. — Besætningen bestod af 2 (2) Heste. — Fæsteren skyldte Husbonden 16 Rdlr. 2 Mark 10 Skilling og sine andre Kreditorer 6 Dlr. (Han var meget forarmet og kunde ikke blive ved Gaarden).

Ifølge Synsforretningen 1673 var der 5 Husmænd i Lille Fulden, alle »ved god Hævd«, hvis Huse tilhørte Baroniet. Synsforretningen 1674 nævner en sjette, som ikke kunde blive ved Stedet, med mindre han fik Hjælp til at genopbygge 7 Fag Hus, der var styrtet ned.

I de Dele af Lille Fulden Skov, som hørte til Baroniets Gaarde, kunde der fedes 12 (12) Oldensvin.

Den Jordebog over Vilhelmsborgs Gods, der blev indsendt til Rentekammeret i Anledning af Baroniets Oprettelse, er skrevet af efter en Jordebog, der næppe er meget yngre end Matriklen 1664. Da næsten alle Synsforretningernes Gaarde skiftede Fæstere baade i Tiden mellem Jordebogens Affattelse og 1673 og i Tiden mellem 1673 og Ekstraktmatriklen 1680, kan man ikke med Sikkerhed bestemme Gaardenes Matrikelnumre 1688. Regner man med, at Synsforretningerne behandler Gaardene i samme Rækkefølge som Jordebogen, var Niels Rasmussens Gaard øde i 1688, men havde ifølge Matriklen tidligere været fæstet bort til Niels Rasmussen. I 1664 hed Gaardens Fæster Rasmus Jensen, der kan være Niels Rasmussens Fader. Den ene af Fæsterne af Rasmus Jensen Due og Søren Møllers Gaard hed ogsaa Rasmus Jensen i 1680. I 1664 var Gaarden fæstet bort til Jens Nielsen, der kan være Rasmus Jensens Fader. Fæsteren af Jens Sørensens Gaard hed Søren Jensen i 1680 og 1688 og kan være Jens Sørensens Søn. Fæsteren af Jens Pedersens Gaard hed ligeledes Jens Pedersen i 1680. Endelig hed Fæsterne af Rasmus Jensens og Øvli Rasmussens Gaarde i 1664 henholdsvis Søren Nielsen og Søren Olufsen, det vil sige det samme, som de to Gaardes tidligere Fæstere hed ifølge Synet 1672. Der er altsaa meget, der taler for, at Synsforretningerne virkelig omtaler Gaardene i samme Rækkefølge som den Jordebog, der blev indsendt i Anledning af Baroniets Oprettelse. Forholder det sig saaledes, havde Niels Rasmussen fæstet den Gaard, som har Nr. 10 i Matriklen 1688, Rasmus Jensen Due og Søren Møller havde fæstet Gaard Nr. 4, Christen Jensen Gaard Nr. 3, Jens Sørensen en Part af Gaard Nr. 8, Jens Pedersen Resten af Gaard Nr. 8, Rasmus Jensen Gaard Nr. 2, Søren Jensen Smed Gaard Nr. 1, Øvli Rasmussen Gaard Nr. 5 og Peder Rasmussen Kjeldsen Gaard Nr. 11.

En Jævnførelse af Synsforretningerne 1673 og 1674 med Tabellen Side 79 viser, at det ikke blot var Fæsterne af Gaarde med smaa Tilliggender eller relativt høj Landgilde, der sad haardt ved det.

Udsigt fra en Port i Fulden.

Den døve Præst i Ødum.

Af F. Elle Jensen.

Philip Ditlev Monrad blev født 1709 i Herringe paa Fyn, hvor hans Fader, Marcus Monrad, var Præst fra 1693 til 1711, i hvilket Aar han blev forflyttet til Dalum. Hr. Marcus var en livlig og velbegavet Mand, aabenbart med mere sproglig Interesse end de fleste, siden han kunde baade Italiensk og Engelsk, og han var vel anskreven hos Egnens Godsejere¹). Paa et eller andet Tidspunkt maa han være kommet i nærmere Forbindelse med Generalmajor, Greve Philip Ditlev Trampe, som 1712—38 ejede Herregaarden Fjellebro i hans Sogn, og dette førte til, at han lod sin Søn opkalde efter ham. Efter hans Død tog en Broder, Ditlev Monrad, som 1718—42 var Præst i Vaaler i Norge²), sig af Drengen og sørgede for hans Undervisning, saa han 1728 privat kunde dimitteres til Universitetet. 6 Aar senere tog han herfra sin theologiske Embedseksamen.

Det var i de kirkeligt set stærkt bevægede Aar, da Ortodoksien og Pietismen kæmpede haardt om det aandelige Førerskab, og det er ikke usandsynligt, at den unge Monrad har sluttet sig til den sidstnævnte Retning; ellers forstaar man vanskeligt, at han i en Tid, hvor mange Kandidater længe maatte vente paa at komme i Stilling, saa hurtigt blev befordret. At han 1738 fik sit første Embede i sit Fødesogn, skyldtes ganske vist Grev Trampe, som havde Kaldsretten, men naar han allerede 4 Aar efter kunde blive udnævnt til Sognepræst for Ødum ved Randers, dengang et selvstændigt Pastorat, kunde det tyde paa, at man i de ledende pietistiske Kredse saa med Velvilje paa ham og ventede sig noget af ham.

Dette stemmer ogsaa med den Omtale, den pietistiske Biskop Hygom efter sin Visitats i Sognet 1744 gav af ham³). Han prædikede, hedder det i Beretningen til Kirkekollegiet, over 2. P. 3₁₈, og sagde derom alt, hvad der var at sige. Men efter disse rosende Ord maa Biskoppen ganske vist tilføje, at Ungdommen var slet undervist, men det skyldes dog, mener han, at »denne brave og lærde Mand er endogsaa i sine bedste Aar overmaade tunghørig, altsaa undselig ved og næsten uduelig til at katekisere«. Skoleholderen i Sognets kongelige Skole, en »studiosus«, fik derfor Ordre til at gaa Præsten tilhaande.

Biskop Hygom har da vistnok betragtet Monrad som en af Pietismens Venner. Hvorvidt nu dette var rigtigt i 1744, faar staa hen, og Hygom var ingen stor Psykolog, men med Monrads Optræden i senere Aar i Erindring fristes man til at mene, at hans Tilslutning til Bevægelsen i Studenteraarene nærmest kun har været af overfladisk Art, og at den er aftaget, da han kom den paa Afstand, for tilsidst helt at ophøre. Der er i det hele taget intet i hans præstelige Virksomhed, der tyder paa, at han følte sig paavirket af dens Tanker. Den Tunghørighed, Biskop Hygom omtaler, og som stammede fra et Fald i de unge Aar, har uden al Tvivl været stærkt medvirkende til at forme Monrads Karakter og give den sit Præg, saa meget mere som den efterhaanden udviklede sig til en fuldkommen Døvhed. Dette har gjort ham bitter og

skabte en Mindreværdsfølelse i ham, som atter fremelskede en trodsig Stridbarhed i hans Sind, især da han ikke gerne vilde indrømme overfor andre, at hans Tilstand skulde kunne hindre ham i at forrette sit Embede forsvarligt, hvad naturligvis, som Sygdommen forværredes, blev ham komplet umuligt. Følgen blev idelige Rivninger til alle Sider, hvorunder han med alle Midler søgte at hævde sin Person, saavel ved at værge for sig med en haardhændet Fortolkning af de gældende Love og Anordninger som ved at gaa hensynsløst til Angreb paa dem, der syntes ham at træde hans Rettigheder for nær. Han blev paa denne Maade ikke alene sine Sognebørn, men ogsaa sin foresatte en meget besværlig Mand, thi han stod altid til det yderste paa sine Meninger, og hvor megen Uret han end kunde have, var han til enhver Tid rede til fanatisk at forsvare dem til den allersidste Draabe i sit Blækhorn. De følgende Sider vil vise dette.

1739—53 havde Monrad i sit Hjem en Brodersøn, Marcus, som han efter hans Faders, Sognepræst paa Avernakø Peder M.s Død 1736 blev Formynder for, og hvis Arv han derfor bestyrede. Men da han bagefter skulde aflægge Regnskab for den, klagede den unge Mand, som nu var 19 Aar gammel, over, at dette ikke var rigtigt, eftersom det var opstillet saadan, at der hverken blev Rente eller Kapital tilbage; derimod var der en ikke ubetydelig Gæld, som han skulde skylde sin Farbroder, der trods sit Løfte om det modsatte uden Tilladelse af Overformynderen havde taget af hans Penge til Hjælp til Opdragelsen. Følgen blev en lang Proces, der verserede for Aarhus Landemode i hele 5 Aar⁴), fra 1754 til 1759, og hvorunder hverken Monrad eller Modpartens Sagfører sparede paa det groveste Skyts med gensidige Beskyldninger. At Præsten anlagde Kontrasag og søgte at sværte sin Brodersøn ved at beskylde ham for uskikkelig Opførsel i Præstegaarden, hjalp imidlertid ikke; den blev afvist, og han selv dømt til at betale sin Slægtning hans Arv foruden en Del Renter. De utilbørlige Udtryk, han og Prokuratoren under Processen havde anvendt, blev mortificeret, og begge ikendtes en Bøde paa 5 Rdl. saavel til Voldum Hospital som til Justitskassen.

Marcus Monrad blev siden Sømand og sejlede paa Spanien og England, hvor han døde, uvist naar. Han havde, hedder det kortfattet om ham, lidt meget, men var altid i godt Humør⁵)!

Man kan ikke sige, at denne Familiestrid stillede Hr. Monrad i noget flatterende Lys. At han ligefrem bevidst har villet bedrage sin Brodersøn, er vel ikke sandsynligt, men med sin eenøjede Betragtning af, hvad han havde Lov til, har han utvivlsomt her bevæget sig lige paa Kanten af det tilladelige — for saa bagefter at forsvare sin Handlemaade uden større Kræsenhed i Valget af sine Kampmidler.

Hvorledes Monrads Forhold til Sognets Folk har været i de første Aar, vides ikke. Ifølge Kirkebogen var der ingen til aabenbart Skrifte hverken 1743 eller 1744, saa han kunde skrive: »Deus nobis hæc otia fecit« (Gud sparede os herfor), men i 1745 har der været 6, som havde forset sig med Ihjelliggen af Børn, Forsyndelse mod det 6. Bud og Udblive fra Nadveren, og i Aarene derefter er det gaaet op og ned, saa man ser, at Præsten har øvet Kirketugt i sin Menighed. Det var ogsaa det, som bevirkede, at han 1766 kom i aabenlys Strid med den.

De kirkelige Myndigheder havde altid haft et godt Øje til Julestuerne, som de, og vel næppe helt uden Grund, mente gav Anledning til megen Udskøjelse, og baade Frederik IV's og Christian VI's Sabbatsanordninger havde derfor ganske forbudt dem. Det holdt imidlertid haardt at faa dem fuldstændig udryddet, skønt Gejstligheden tappert kæmpede mod dem, og her og der

var de stadig mer eller mindre aabenlyst i Gang. Om det ogsaa før har været galt i Ødum, vides ikke, men i Foraaret 1766 nægtede Monrad nogle Mænd og Koner fra Selling Adgang til Nadveren, fordi de trods Advarsel baade hjemme og i Kirken, og skønt Forordningen mod Julestuerne var bleven læst for dem, havde besluttet at lægge Hus til Lystigheden ogsaa gjorde det, til Fastetiden begyndte. Til Præsten havde de sagt, at det var lige meget med den Mulkt, de kunde faa, de var nok til at betale den, og de kunde saa trække fra i Offeret!

De afviste henvendte sig til Forvalter Bagge paa Friisendal, hvorunder de hørte, og bad ham antage sig deres Sag, og han skrev da til Monrad og klagede paa Bøndernes Vegne over hans Fremfærd mod dem, eftersom andre i Sognet var lige saa skyldige, og det dog var alt for betænkeligt at »underkaste de med den ene Fod i Graven og den anden paa Jorden staaende Barselkoner det fatum af Sakramentets Nægtelse«, da det ikke var sikkert, at de i en haard Barselnød kunde blive betjent, hvis det var nødvendigt. Iøvrigt understregede han, at Monrad aldrig før overfor Herskabet havde anmeldt nogen Klage over Bønderne, som kunde berettigede hans Opræden nu.

Herpaa svarede Monrad, at de trodsige og frække Bønder ikke havde talt Sandhed, ligesom Forvalteren ikke havde givet sig Tid til at undersøge Sagen, og han kunde, skrev han spydigt, bedst selv bestemme, om de havde faaet Medhold andre Steder, men vilde Bagge hjælpe dem paa andre Tanker, var det Tegn paa hans Oprigtighed. Han (Monrad) havde foreslaaet de skyldige at afgøre Sagen med et offentligt Skrifte og en Mulkt, hvori Forvalteren var enig med ham, men fritage dem for Straf kunde han ikke uden selv at blive straffet. Samtidig tilmeldte han, at 7 Bønder fra Sognet en Søndag havde hentet Ærter 3 Mil paa den anden Side af Aarhus, og han bad ham erkynlige sig om, hvem der var Skyld heri, og give vedkommende en tilbørlig Bøde.

Bagge refererede derefter det passerede for sit Herskab paa Friisensborg, og i sin Mands Fraværelse tog Grevinde Wedel-Friis nu Affære og søgte at komme til en Ordning med Monrad, men da dette ikke lykkedes, klagede hun til Biskop Bildsøe over, at Præsten vilde diktere baade Mulkt og Skrifte, skønt de paagældende hverken var blevet anmeldt for Forvalter eller Herskab. Men maaske skyldtes dette, skrev hun, at Præsten for Tiden laa i Strid med Bønderne om Kvægtienden; paa dette Punkt holdt man imidlertid med dem, men man havde aldrig opmuntret dem til at chikanere ham, som han tror, tværtimod har man altid støttet ham, hvad han ogsaa selv meget godt ved. Fruen beder derfor Biskoppen gribe ind, saa de afviste bliver antaget mod at betale en af hendes Mand fastsat Bøde til de fattige. For Resten synes hun, Menigheden har Grund til Misfornøjelse, da Præsten i mange Aar har været døv, saa det er umuligt at tale sig til Rette med ham, og han ad den skriftlige Vej kan have faaet en gal Opfattelse af Forholdene, men da »man i kristelig Kærlighed faar have Medlidenhed med saadan hans Skrøbelighed«, vil hun nu bede om Biskoppens Hjælp for at forebygge videre Ubehageligheder og Vidtløftigheder.

Men heller ikke overfor Bispen vilde Monrad bøje sig. Han henviste baade til Danske Lov og til Sabbatsanordningen af 1735 og hævdede, at han kun havde opfyldt sin Embedspligt, der paabød ham at skrifte de skyldige, ligesom han mente, at 9 Mk. var den rette Takst for Forseelsen. Kirkedisciplinen har han maattet anvende, da »vedkommende« ikke før har villet gaa med til verdslig Straf, han stoler ikke paa Herskabets Løfte desangaaende, naar det ikke engang har paalagt Bønderne den arbitrære Helligdagsmulkt paa 4 Sk. Nu har han ganske vist taget dem til Alters efter en Formaningstale, hvori han

fremhævede, at om de ikke kom for den verdslige Ret, skulde Sagen staa aaben, men Selling Bønder bør, mener han, behandles anderledes end Sognets øvrige Folk — dog indenfor Lovens Rammer — og hertil venter han Øvrighedens Bistand; alle andre i Pastoratet viser ham Ære og Kærlighed, hvad han ogsaa tror at give Anledning til. Hans Tunghørighed er vel en stor Byrde, men den har hidtil ikke forhindret ham i at forrette sit Embede, saa den kristelige Kærlighed, Fruen taler om, er ikke af den ægte Slags. Om hendes Skrivelse maa han i det hele formene, at den hviler paa urigtige Oplysninger, dog skal den Respekt, han nærer for hendes Køn, være nok til at undskylde hende, men han beklager, at hun har faaet sin høje Haand til at underskrive en Koncept, der i saa mange Henseender er i Uoverensstemmelse med Sandheden. Hvad den Proces om Tienden angaar, som nu i 2—3 Aar har verseret, siger han, at den ingen Indflydelse har haft i denne Sag, og at han ikke har fortrædiget nogen af den Grund. Er »vedkommende« nu ikke tilfreds med denne Erklæring, foreslaar han nedsat en Provsteret, da han aldrig har ønsket at unddrage sin Øvrighed Oplysninger om sin Embedsførelse.

Imidlertid kom Greven hjem, og han antog sig ogsaa Bøndernes Sag, idet han overfor Monrad hævdede, at man ikke kunde straffe, før der var sket Anmeldelse, men han tilbød at idømme Bønderne en Bøde paa 4 Sk., om han fik deres Navne opgivet. Med Hensyn til Ærtehentningen en Søndag erklærede han, at de paa Grund af det daarlige Aar trængte til denne Vare, og da han (Greven) maatte købe og hente i Hads Herred, naar og hvor han kunde, og da Partiet skulde aftages en Mandag Formiddag, var det paa Grund af de korte Dage nødvendigt at køre hjemmefra om Søndagen.

Monrad svarede, at Greven var galt underrettet af Forvalteren, der havde støttet Bønderne, mens han selv holdt sig til Loven. Hvis denne tillod det, og Stiftsøvrigheden billigede det, vilde han dog gaa med til de 4 Sk. i Bøde.

Hvorledes Bønderne er blevet straffet, ses ikke af de foreliggende Papirer, men for saa vidt som baade Provst og Bisp denne Gang støttede Monrad, er Af-færen antagelig endt med en Sejr for ham. Paa den anden Side var den unægtelig af ham pustet op til en Orkan i et Glas Vand, og hans Indlæg i den giver visselig mere Indtryk af spidsfindigt Rethaveri end af Interesse for Sagen selv, saa man fristes til at tro, at han mindre har ført denne drabelige Strid for Lovens end for sin egen Skyld.

Der er forøvrigt ingen Tvivl om, at Monrads Sejr over de Selling Bønder har været en Pyrrhussejr, for saa vidt som man kan være sikker paa, at Folkestemningen ikke har været paa hans Side, og den Misfornøjelse, der i hele Sognet længe havde raadet i Anledning af hans Døvhed og uforstaaelige Tale, blev nu efterhaanden saa stærk, at Myndighederne ikke kunde overhøre den, saa meget mindre, som det ogsaa hed sig, at han skulde have forset sig under Administration af Nadveren. Det sidste kom dog ikke i Betragtning, men Monrad, som følte sin Ære gaet for nær, anmodede nu Biskoppen om, at en nedsat Provsteret maatte undersøge, hvorvidt det var sandt, at hans Prædikener var uforstaaelige; forøvrigt var han ikke uvillig til at antage en Kapellan, som saa med Tiden kunde blive hans Eftermand.

Som en Følge af denne Anmodning mødtes da Provst Bredsdorf fra Haslund og to andre Herredspræster i Ødum med nogle af Sognefolkene, som imidlertid, da det kom til Stykket, paa ægte gammel Almuevis forsigtigt holdt sig tilbage og sagde, at de ikke vilde klage over Præsten, med mindre alle andre gjorde det samme; kun fire af dem var modigere og erklærede, at man nok kunde høre Monrad, naar man sad lige ved Prædikestolen, men at han ellers ikke var i Stand til at bestride sit Embede med Katekisation og i Skriftestolen.

Denne Sammenkomst, som fandt Sted først i 1772, og hvis Udfald var fældende for Monrad, for saa vidt som det nu maatte være officielt fastslaaet, at hans Embede blev daarligt passet, fik dog ikke, som man havde ventet, denne til at søge Kapellan. Bønderne henvente sig derfor atter til Forvalter Bagge om Bistand, og han indsendte som Følge heraf en Klage til Biskoppen med Anmodning om, at der maatte ansættes en Medhjælper hos Præsten.

Kancelliet, som fik Sagen forelagt, imødekom Ansøgningen, og Biskoppen udpegede derefter i Henhold til et Reskript af ^{13/12} 1729, der paabød Antagelse af en i Stiftet værende tjenstledig Kapellan, Hr. J a c o b M ø l l e r fra Ørting, som efter sin Faders Død stod uden Embede, til Stillingen.

Men dette var ikke efter Monrads Hoved. Han blev meget fortørnet, og under Paaberaabelse af et Reskript af ^{10/4} 1745, der sagde, at en Præst til sin Kapellan skal foreslaa Biskoppen nogle Personer at vælge imellem og derpaa enes med ham om en af dem, mødte han i Aarhus med en Kandidat S a b r o e^e) for at faa ham eksamineret og antaget. Bildsøe afslog dog dette, og Møller blev udnævnt, ligesom der udfærdigedes et Reglement om Forholdet mellem de to Præster, da Kapellanen efter Biskoppens Opfattelse ikke burde bo i Præstegaarden. Det gik ud paa, at Møller skulde holde sig selv med Kammer og Hest; til Gengæld skulde han have en Sjettedel af Kaldets visse Indtægter, 11 Rdl. i Offerpenge og Halvdelen af det, der gaves ham for Ligrædikener. Alt dette oprørrede imidlertid Monrad endnu mere, og han nægtede rent ud at modtage Møller og indløse hans Kaldsbrev, da han efter hans Mening vilde faa Embede andetsteds, og han desuden ikke var i Trang, saa han behøvede at komme i Stilling, eftersom han havde arvet. Først da han af Kancelliet blev truet med Suspension og Sagsanlæg, bøjede han sig.

Møller skulde have været indsat Søndag før Jul 1772, men da han og Provsten nævnte Dag kom til Ødum, lod Monrad ved Kandidat Sabroe og en Murer Mørup protestere mod Forretningen og mod at Møller prædikede, saa de maatte tage bort igen med uforrettet Sag. Naturligvis klagede de til Biskoppen, og Møller berettede yderligere, at da han kom igennem Byen paa Vej til Provsten, havde Monrads Søn sprængt en stor Sten for at skræmme ham, saa han var ikke dristig ved Situationen, thi Monrad havde truet ham med at ville »spille med ham«, og Drengen holdt med sin Fader. Ogsaa Sognepræsten indberettede Affæren og mente, at han ikke vilde have modsat sig Indsættelsen, om de to gejstlige havde opført sig anstændigere, og han bad om, at Provsten maatte tilholdes at afholde sig fra selvtagen Myndighed og Kapellanen at bevise sin nærmeste foresatte den Agtelse, Loven foreskrev; han havde sagt, at han kun vilde have med Menigheden at gøre og kun indsættes af Provsten. Monrad agtede selv at gøre det, naar han fortjente det.

Naturligvis hjalp Monrads Opposition intet, og den første Søndag efter Nytaar kom Provsten og Møller igen. Men da de ved Degnen meldte deres Ankomst for Sognepræsten og lod spørge, om Kapellanen skulde prædike, fik de gennem Sabroe kun den Besked, at det ikke var Monrads Lejlighed at gaa i Kirke nu; siden skulde de faa Bud fra ham. Skønt Gudstjenesten var ansat til Kl. 8, blev der først ringet sammen henimod Kl. 12, men da Møller saa ved Degnen igen forhørte sig om, hvorvidt han skulde prædike, sagde Monrad: »Lad ham selv spørge mig«, og derefter: »Nej, jeg vil selv prædike, men jeg befaler jer at gøre det næste Gang«. Til Provsten sagde han: »Eder, min Herre, vil jeg kun sige, at jeg gentager mit Forbud mod Indsættelsen ved Jer og kun vil rette mig efter Kongens Befaling«. Provsten foretog alligevel Handlingen, og derefter prædikede Monrad, idet han bagefter advarede Menigheden mod at have med Kapellanen at gøre; den burde i alt

henvende sig til ham. — Optakten til Samarbejdet mellem de to Præster i Ødum var saaledes ikke saa god, og bedre blev det ikke siden.

Allerede en Søndag kort efter Indsættelsen kom det i Kirken til et forargeligt Optrin, som dog denne Gang Møller mest havde Skylden for. Det var ham, der skulde have prædiket, men han fik Afbud fra Monrad, som selv vilde. Alligevel indfandt han sig i Ornat, og skønt Sognepræsten ogsaa kom til Stede, gik han for Alteret og forrettede Messen. Men da han derefter vilde gaa op paa Prædikestolen, skyndte Monrad sig at komme ham i Forkøbet og steg derop, mens Møller fra Kordøren tog Menigheden til Vidne paa, at han blev hindret i at forrette Gudstjenesten. Bagefter klagede han til Biskoppen, men fik ikke Medhold, for saa vidt som denne indskærpede ham at omgaa Monrad med al Varsomhed og at overholde Reglerne. Ogsaa Kancelliet, som fik Sagen forelagt, udtalte sin Misbilligelse af Kapellanens Ubesindighed, da hans Optræden maatte vække Forargelse i Kirken⁷⁾.

Monrad havde imidlertid i Anledning af Møllers Ansættelse ikke blot vist megen Uvilje ved at modtage den paatvungne Medhjælper, men han havde desuden i sin Vrede ladet sig forlede til at komme med grove Udfald mod Biskoppen. Følgen blev nu, at han suspenderedes ($\frac{3}{2}$ 1773), og der anlagdes en Provsteretssag imod ham. Dette gjorde ham paa ingen Maade blidere stemt mod Kapellanen, som han i den følgende Tid søgte at chikanere, naar det var ham muligt. Ikke alene prædikede han trods Suspensionen, men han nægtede at udlevere Mandtalslister og Kirkebog til Møller, da disse efter hans Opfattelse ikke hørte til de egentlige Embedsbøger, og han selv behøvede Kirkebogen for i paakommende Tilfælde at kunne skrive Attester, og paa Trods af det udfærdigede Reglement forbød han Bønderne at levere Tiende til Møller, saa Kancelliet maatte befale Stiftsøvrigheden at tage Affære og belære dem om deres Pligt⁸⁾.

Ligeledes insinuerede han, at Kapellanen ikke omgikkes ærligt med Offeret, hvorfor han vilde trække det fra i Lønnen, og en Dag, da der ofredes i Kirken, kom hans Søn op til Alteret og fjernede uden videre alle Pengene derfra. Til Biskoppen klagede han over, at Møller forsømte Katekisationen, at han til Kancelliet havde besværet sig over ikke at kunne være i Præstegaarden, at han tilbageholdt Offer og Accidenser, og at han ikke vilde betale Halvdelen af Embedsskatterne, hvorfor han udbad sig en Provsteret over ham og hans Parti — hvad Biskoppen naturligvis afslog⁹⁾.

Paa lignende Maade henvendte han sig til Birkedommeren paa Clausholm og krævede en Række Præster og andre indkaldt til at vidne for sig, eftersom det var ham, som var krænket ved, at Møller var blevet indtrængt i Embedet. Ogsaa Biskoppen blev stævnet, men han afviste at give Møde under Henvisning til, at der var anlagt Sag mod Monrad.

Denne trak meget længe ud, og den fylder et Utal af Sider i Galten Herreds gejstlige Justitsprotokol, et Vidnesbyrd om Monrads haardnakkede og kværuerende Forsvar. Alligevel maatte han tilsidst erkende sin Sags Haabløshed, og efter ($\frac{11}{7}$ 1774) forgæves at have anraabt Kongen om Nedsættelse af en Kommission til Bedømmelse af Suspensionens Berettigelse besluttede han sig til at bede ham om, at Sagen maatte blive hævet, hvorfor han indsendte en Supplik herom til Biskoppens Paategning. Denne svarede imidlertid, at han ikke i Forvejen kunde afgive nogen Erklæring, før en saadan afkrævedes ham fra København, men skete det, skulde han gøre det »med Billighed«. En Henvisning af Monrad til Mt. 5₂₅ vilde han ikke anerkende; den kom ikke Sagen ved, saa meget mindre som denne var anlagt efter Kongens Befaling, hvad Monrad kunde takke sig selv for. ¹⁰⁾

Først d. ²⁰/₇ 1775 faldt Provsteretsdommen, ved hvilken de af Monrad brugte fornærmelige Udtalelser mod hans foresatte mortificeredes, og han selv ikendtes en Bøde paa 50 Rdl. til fattige Præsteenker, 4 Rdl. til Justitskassen og 24 Rdl. i Sagens Omkostninger. Myndighederne fandt imidlertid Afgørelsen for mild, og d. ²³/₁ 1776 indappellerede derfor Prokurator Valentinsen, Randers, som Aktor Dommen for Landemodet, idet han paastod Monrad anset efter Fortjeneste for hans Opsætsighed, for sit Forhold under Processen og det Lovtrækkeri, han havde udfoldet.

Sagen skulde saa have været for ved Foraarslandemodet 1776, men efter Monrads Begæring blev den udsat, da han erklærede, at der fra ham vilde komme en Kontrastævning. Da han nemlig, sagde han, ventede Frifindelse, ønskede han Provsterettens Medlemmer (Provst Brøchner i Spentrup og Præsterne Heibroek i Galten og Bang i Laurbjerg) indkaldt til at forsvare den af dem afsagte Dom, ligesaa Prokurator Valentinsen i Anledning af hans Procedure samt Provst Bredsdorf i Haslund og Kapellan Jac. Møller for deres formentlig misvisende Vidnesbyrd, ja Biskoppen burde rimeligvis ogsaa tilkaldes.

Monrads Bestræbelser var dog frugtesløse, og om Efteraaret maatte han gaa ind paa at opfylde Provsteretsdommens Bestemmelser samt at tilbagekalde de Fornærmelser, han i Tale og Skrift havde tilføjet sine foresatte, ligesom han forpligtede sig til at bede Kongen om Naade til Sagens Bortfald. Til der kom Svar herpaa, udsattes Sagen igen.

Monrad har utvivlsomt følt, at alle Sunde var lukket, siden han bekvemmede sig til denne Underkastelse, men selv i sin Ansøgning til Kongen (²¹/₁₀ 1776) kunde han ikke dy sig for at stikke til Modparten. Han erklærer ganske vist, at intet skal være ham mere angelegen end at leve i Fred og Enighed med alle, men i samme Aandedræt tilføjer han, at han haaber, at hans beskikkede Kapellan paa sin Side ikke gør ham det umuligt. »Thi hvad maatte jeg da ønske andet end hans Forbedring og min Rolighed ved snarreste Skilsmisse.« Til Støtte for sit Andragende henviser han iøvrigt til sin høje Alder — han var 66 Aar — sin Døvhed, som under Processen har hindret Fremkomsten af de rette Oplysninger, og sin Fattigdom, der er saa stor, at han maa laane hver Skilling for at kunne betale sin Bøde.

Hvad Rolle Landemodet siden har spillet i den Monradske Sag, vides ikke, da Protokollen for de følgende Aar mangler, men antagelig har den Vej, det anviste, først til en endelig Afslutning paa den langvarige Konflikt.

Med Monrads Følelser for Kapellanen i Erindring virker det unægteligt noget ejendommeligt at se, at han netop i de Dage, da han anraabte Kongen om Naade, androg Kancelliet om, at Møller maatte flytte hen i Præstegaarden og komme i Pension der. At det blev afslaaet, er næsten en Selvfølge.

Monrad spillede heller ikke nogen smuk Rolle i den Strid, Møller havde med Snedker og Fæstehusmand Niels Jensen, Taabæk Mølle. Den begyndte 1774 med, at denne sammen med et Par andre af Kapellanen blev forment Nærværen paa Grund af deres kristelige Uvidenhed, og det hjalp ham ikke, at han en Dag, da der var særlig mange til Skrifte, i Ly heraf søgte at trænge sig frem. De klagede derefter alle tre til Biskoppen, men da de udeblev fra en Afhøring hos Provsten, afvistes deres Besværing, og de fik i Stedet Befaling til i Medhjælpernes Nærværelse at paahøre en Formaning om at følge Katekisationen, saa de atter kunde blive skikkede til at antages til Altergang.

De to bøjede sig, men ikke Niels Jensen, som rent ud erklærede, at Møller fo'r med Løgn i Begrundelsen for sin Afvisning; han vilde aldrig staa ud paa Kirkegulvet med de unge, og han skulde nok ad Rettens Vej tvinge ham

til at antage sig. Dette forsøgte han da ogsaa ved Friensvold og Clauholm Birketing, hvor han rettede de haardeste Beskyldninger mod Møller — dog uden at opnaa, hvad han vilde. Derimod tilstod den ene af hans Fæller, at det var Monrad, som stod bag ved hele Aktionen, og at det var hans Søn, Marius Nicolaj, der agerede Stævningsmand for Niels Jensen, som havde ophidset ham.

Niels Jensen paa sin Side paaberaabte sig, at han som Fæstehusmand ikke var pligtig at deltage i Katekisation, mens Møller henholdt sig til en Forordning fra 1739, der forlangte Fremmøde af ugifte konfirmerede, naar Præsten mente det nødvendigt, og dette saa meget mere som Niels Jensen ikke beboede sit Hus, og dette oven i Købet manglede baade Vinduer, Døre og Skorsten!

Tiden gik med Tovtrækkeri til Foraaret 1776; da indfandt Niels Jensen sig en Dag hos Møller og aflagde ogsaa for sit Vedkommende Bekendelse om Monrads Træskhed; nu angrede han og vilde gerne forliges med Gud. Møller skrev i den Anledning til Biskoppen og bad om hans Vejledning i Sagen, men snart havde Niels Jensen skiftet Mening igen, og en Morgen kom hans Svoger og en af Monrads Karle med et Brev, hvori han skildrede sin Attraa efter Sakramentet, men samtidig mindede om, hvor haanligt han var blevet afvist. Blev han nu ikke antaget, vilde han klage til den verdslige Øvrighed, da den gejstlige jo ikke vilde høre ham. Hertil svarede Møller, at naar han ikke var til Sinds at lade sig hjælpe, maatte han »springe, saa højt han vilde«!

Derefter forfattede Niels Jensen — eller Monrad — en Ansøgning til Kongen om fri Proces, da han selv var for fattig til at føre den, og indsendte den til Stiftsøvrigheden, men Provsten henstillede indtrængende ikke at anbefale den, da man sikkert kun tænkte paa at trække en eventuel Sag i Langdrag for derved at fortrædige Møller. Biskoppen mente, at skønt Niels Jensen egentlig burde staa aabenbart Skrifte, kunde han dog slippe med en Formaning i Medhjælpernes Nærverelse og en lille Bøde til de fattige, eftersom han var forledt af andre, og at Møller derefter maatte antage ham til Naderen. Dette skete, og Niels Jensen lovede at gaa til Katikisation. Men dermed var Forlig alligevel ikke opnaaet thi Snedkeren forlangte sig rensed for Møllers Beskyldninger og vilde have ham til at betale 10 Rdl. i Sagsomkostninger, hvad imidlertid Kapellanen pure nægtede; han mente, det var ham, som havde maattet døje de største Grovheder.

Mest var det dog vistnok Niels Jensen magtpaaliggende at blive fritaget for Overhøring sammen med de unge — det har for ham staaet som en Nedværdigelse — og det var da ogsaa hans Hovedpaastand, da han senere mødtes med Møller. Denne sagde imidlertid, at han ikke havde Ret til at føje ham paa dette Punkt; derimod tilbød han at udstede en Erklæring om ellers intet at have paa ham at sige, saafremt Snedkeren vilde gøre det samme overfor ham. Men dermed vilde Niels Jensen ikke lade sig nøje, og de skiltes atter uden Resultat.

Stridens Udfald kendes ikke. Men Monrads Andel i den som Bagmand og som Ophidser af en sikkert svag og ikke stærkt begavet Mand for dermed at ramme Kapellanen stiller ham visselig ikke i noget fordelagtigt Lys, men viser ham atter som en haard og uforsonlig Natur, der ikke tog det alt for nøje i Valget af sine Kampmidler, saa hvordan Forholdet mellem de to Præster i det daglige har været, er næppe vanskeligt at gætte. Men formodentlig har Møller saa vidt muligt holdt sig for sig selv, saa meget mere, som det faktisk var ham, som ene passede Embedet. 1778 visiterede Biskop Hee i

Ødum hos den »stokdøve« Monrad. Ungdommen var nogenlunde »frimodig og færdig til at svare«, og Møller prædikede over 1. P. 2.¹¹⁾

1780 udnævntes Møller til Sognepræst for Søby-Skader-Halling. Hvorledes det saa er gaaet i Ødum de følgende Aar, kan jeg ikke oplyse, men 1784 blev Monrads Søn Ditlev sin Faders Kapellan, og da han Aaret efter selv fik Embede i Laurbjerg, afløstes han af Jørgen Seidelin Worsøe, der hidtil havde været ansat som succederende Sognepræst i Holme-Tranbjerg, hvortil han atter vendte tilbage 1789.

Den næste Kapellan hed Jens Bering. I hans Tid kom Biskop Janson paa Visitats, og han bemærkede om Forholdene, at den gamle og stokdøve Philip Monrad intet forrettede, men at alt var overdraget til Kapellanen, som var en duelig og retsindig ung Mand. Skønt Degnen og Skoleholderen Friis ogsaa var en flittig Mand, var Tilstanden i Embedet dog maadelig og kunde næppe blive bedre, før der kom en ny Sognepræst. Kirkegangen var ikke god, og Folk forsømte Katekisationen, hvilket blev Menigheden foreholdt.

Da Janson 1793 kom igen, hed Medhjælperen Henrik Hassager — Bering var Aaret forud blevet residerende Kapellan i Kattrup — men Ungdommens Kundskaber var stadig utilfredsstillende, hvad Biskoppen mente, havde sin Aarsag i den hyppige Skiften af unge Præster, der i deres korte Virketid ikke formaade at udrette noget. Om Monrad siges, at han er »uudelig til nogen Embedsforretning«, og om hans Præstegaard, at den er i »temmelig Stand«, selv om den paa Grund af Præstens Skrøbelighed behøver jævnlige Eftersyn.

Monrad døde 1794, 85 Aar gammel. Han har utvivlsomt været en overordentlig velbegavet Mand, men stridbar, rethaverisk og kværunderende, og disse Karakteregenskaber fik yderligere Næring gennem den af hans Sygdom foraarsagede Sindstilstand. Ubegribeligt — ialt Fald ud fra en nutidig Betragtning — er det kun, at Myndighederne lod ham forblive i Embedet, da de dog erkendte, at han ikke var i Stand til at bestride det og desuden voldte dem mange Bryderier. Forklaringen kan alene søges i den Lemfældighed, hvormed Enevælden i Virkeligheden altid behandlede sine Tjenestemænd; der skulde temmelig alvorlige Forsømmelser til, inden man skred til at afsætte nogen.

Monrad var to Gange gift. Første Gang (1741) med Christiane Birgitte Skjønning, hvis Fader var Købmand i Faaborg, og efter hendes Død 1756 med Christiane Benedikte Krogstrup, en Præstedatter fra Galten. I det første Ægteskab var der 9 Børn, hvoraf 2 blev Præster, det sidste var barnløst.

Noter.

Ovenstaaende Afhandling er hovedsagelig bygget paa Aktstykker i Aarhus Bispearkiv, Rev. V. S. 118, Nr. 48, S. 122 Nr. 76 og 83, samt Kopibogen, alt i Landsarkivet i Viborg. ¹⁾ Giessing: Jubellærere III, 1. S. 217. ²⁾ Stamtavle over Familien Monrad. ³⁾ Jydske Saml. 1-III-382. ⁴⁾ Se Aarhus Landemodeprotokol for de paaagældende Aar. ⁵⁾ Stamtavlen. ⁶⁾ Mt. Gundemann Sabroe, Kand. 1769, 1776. Kapellan ved Søndre Sogns Kirke i Viborg. Da han var blevet forlovet med Monrads Datter Vilhelmine Augusta, er det ikke sært, at Præsten ønskede ham som Kapellan. ⁷⁾ Kopibog ¹¹/₆ 1773. ⁸⁾ do. ¹⁴/₅ 1773. ⁹⁾ do. ²⁰/₆ 1773. ¹⁰⁾ do. ⁹/₁₂ 1774. ¹¹⁾ Rev. VI, S. 140 Nr. 39. ¹²⁾ Rev. VII, S. 328, Nr. 110. (Bispeark.)

Af Vedslet Sogns Historie.

Af E. Hauberg Lund.

Landeveje og Biveje i Fortiden.

Fortidens Veje var meget slette og taaler ingen Sammenligning med vore Dages. I 1574 fik Bønderne i Skanderborg Len Befaling til at istandsætte Vejene, der i dette Len var meget slette og dybe. Dybe er et talende Udtryk. Ved Aarhundreders Slid og Vanrøgt laa Vejene som dybe Furer, der bugtede sig frem efter Terrænforholdene.

Færdsel ad saadanne Veje, fyldte med store Sten, kunde mangan Gang være livsfarlig. I de ældste Tider anvendtes Vejene nærmest kun til Ridebrug, og da man i Middelalderen begyndte at anvende Vogne, var disse meget primitive.

Naar Gaardmændene skulde levere Tiendekorn i Skanderborg eller til Købmanden i Horsens, gik det gerne til paa den Maade, at de hver satte en Hest for Vognen. Blev der saa Strid om, hvem der skulde lægge Vogn til, ordnedes Sagen paa den Maade, at de hver mødte med en halv Vogn. De trak saa Lod, om hvem der skulde levere Forvognen; thi paa den gik der mest Slid. En saadan Nøjsomhed virker underligt paa Nutidsmennesker. Og hvordan vilde vi føle os tilmode ved at se to Mænd komme kørende med et Par smaa, magre Heste for en Lundstikke-Vogn, siddende hver paa et Halmknippe, den ene bag den anden, fordi Vognen ikke var bred nok til, at de kunne sidde ved Siden af hinanden.

Stadstøjet var for 100 Aar siden Vadmelsbukser, Frakke og Vest med store Sølvknapper, strikket Kabuds paa Hovedet og stor, sølvbeslagen Pibe i Munden.

Den gamle Aarhus-Horsens Landevej gaar tværs gennem Sognet. Hvor gammel denne Vej er, vides ikke; men den er sikkert urgammel. Udenfor Grumstrup ligger en Eng kaldet Kongs-Bied. Her skal Kongerne i gamle Dage have haft Biedsted. Vejen er ogsaa den korteste Forbindelse mellem de to Købstæder Aarhus og Horsens. Den er henved 1 Mil kortere end om ad Skanderborg, og det hed sig i ældre Tid, at naar man ikke havde kongeligt Ærinde kørte man altid direkte ad den gamle Aarhus-Horsens Landevej.

I første Halvdel af forrige Aarhundrede gik Person- og Pakkepost over Skanderborg. Dagvognen gik derimod ad gammel Aarhus-Horsens Landevej.

Paa et gammelt Kort fra 1779 benævnes nogle Agre ved Landevejen mellem Grumstrup og Vedslet »Adelsvejs Agre«. Dette kunde tyde paa, at Vejen tidligere har heddet »Adelvej«. Et Punkt paa Landevejen lidt nord for Grumstrup benævnes af gamle Folk som »Det røde Led«. Maaske stammer Navnet fra den kongelige Vildtbanes Tid, da Grænsen for Vildtbanen netop gik tværs igennem Sognet. Lidt længere fremme er der nu lavet en stor Vejdæmning over et gammelt Bækløb »Gammelbæk«. Før Dæmningen blev lavet, har der sikkert her været et Vadested over Bækløbet, og gamle Folk kalder endnu Stedet »Sandvad«. Bakken paa modsat Side hedder »Sandvadbjerg«. Af saa-

danne Vadesteder maatte de Rejsende passere mange, naar de færdedes paa Fortidens Landeveje. Over de større Vadesteder var der saa anbragt Pæle eller høje Sten til Rettesnor for de Vejfarende.

Vedligeholdelsen af de gamle Landeveje var en stor Byrde for Befolkningen. I indtil 2 Miles Afstand skulde Bønderne møde med Heste og Vogne og forrette Naturalarbejde. Enten skulde de yde bestemte Spand- og Gangdage pr. Td. Hartkorn, eller hver Gaardmand havde sit bestemte Stykke at vedligeholde.

Men Resultaterne var kummerlige, selv om der blev ført Tilsyn baade af Amtmand, Herredsfoged og Sognefogder. En Gang aarlig — i November Maaned — skulde der tages Syn over Vejene.

Klammeri og Slagsmaal ved dette Tvangsarbejde hørte til Dagens Orden, selv om der var haarde Straffe herfor; f. Eks. kunde de paagældende Urostiftere dømmes til at staa i Gabestok eller Halsjern en halv Time, medens Kirketjeneren stod paa.

Det var først under Frederik VI, der kom System og Orden i Vejbygningen. Der blev anlagt regulerede Landeveje, belagt med Sten, fra København til Korsør, over Fyn og op gennem Jylland, og der maatte udføres et kolossalt Arbejde ved Gennemgravning af Bakker og Opfyldninger paa lave Steder.

Arbejdskraften blev ogsaa hertil taget ved Naturalarbejde af Befolkningen i et Par Miles Afstand fra Vejene, og de gamle kan fortælle hvorledes deres Forfædre i lange Vogntog kørte paa Vejarbejde. Ofte fortælles der, kom de hjem om Aftenen uden at have sat en Spade i Jorden.

I Aaret 1793 kom en Vejforordning, der delte Vejene i tre Klasser — Hovedvejene mellem Landsdelene — de mindre Landeveje, som »gaaer fra Købstad til Købstad« og endelig de saakaldte Sogne-, Kirke- og Mølleveje.

Den gamle Aarhus-Horsens Landevej hørte til den midtste Gruppe og den blev først grundforbedret og reguleret i 1870erne, og da var man gaaet over til at bruge lejede Folk.

Vejbanen blev belagt med Skærver og de værste Sving blev rettet ud. Paa Eriksholms Mark er der endnu Spor af, at Vejen har slaaet en lille Bue i østlig Retning. Over Kirkedal snoede den gamle Landevej sig op ad Kirkebakken, hvor Kirkestien gaar, fortsatte over Sognevejen til Vedslet, og derefter ned gennem Assendrup lige forbi Hospitalet og videre efter Gjesing.

At færdes paa Fortidens Veje frembød mange Farer, navnlig i det bakkede og skovrige Terræn langs Vejen fra Aarhus til Horsens. Den gamle Talemaade, at man altid skulde have 5 Vognkæppe med paa Rejse — hvoraf den ene til Forsvar — er sikkert rigtig.

Kendt er Sagnene om, hvordan der boede Røvere i Jordhuler ved Landevejen. Over Landevejen var der spændt Snorer, der var fastgjort til en Klokke i Hulen, saa Røverne kunde vide, naar der kom Vejfarende. Ved Tvingstrup skal der efter Sagnet have været en Røverhule, og i Eriksholm Skov vises endnu nogle Jordvolde, der siges at være Rester af gamle Røverhuler.

Saa sent som i 1850 blev en Gaardmand overfaldet, da han red over Broen ved Kirkedal. Røveren sprang frem fra Broen, greb Hestens Tøjle og forlangte Rytterens Penge.

En af Egnens mest kendte Kroer i gamle Dage var Hoved Kro. Professor Molbech skriver om denne fra en Rejse i 1813: »Hoved Kro to Mile fra Horsens ligger romantisk skønt og ensomt midt inde i en Skov. Den er nylig opbygget og er det smukkeste Værtshus jeg har truffet paa Landet i Jylland«.

Den smukke Hovedbygning er opført i 1802 af P. Schandorff. Da Postruten midt i 40-erne blev lagt om ad Skanderborg, blev Gaarden solgt til

Auktion og købt af Slægtshusbesidder Peter Herschend, efter hvem den blev døbt Peterslund. Han fik i 1845 Bevilling til at lægge Gaarden som Enkesæde ind under Herschendsgave i Stedet for Lethenborg.

Den allerførste Begyndelse til et Herberg kan formodentlig ses af et aabent Brev fra $\frac{6}{9}$ 1574, hvorved Kongen indtil videre eftergiver Jens Grøn af Hofuid, der bor paa alfær Vej mellem Aarhus og Horsens og besværes meget af at herberge Kongens Folk $\frac{1}{2}$ Pund Smør af hans aarlige Landgilde.

Siden er den lille By »Hoved« forsvundet og har kun efterladt sig Nederog Overhovedgaard og Hovedkro.

Sidstnævnte har vel været det lille Hus, som omtales i en Rentekammer-skrivelse af $\frac{21}{8}$ 1703. Deri siges, at Forpagterne af Familie og Folkeskatten havde forlangt Kompensation og Folkeskat af en afdanket Rytter, der beboede et lidet hans Majestæt tilhørende Posthus uden Avling eller nogen anden Næring liggende i Hoved Skov, hvilket udi de forrige Kongers Tid altid har været frit mod at svare en Rigsdaler for dets Ringheds og Postens Opbevarings Skyld.

Bivejene var smalle og sandede. Fra de ældste Tider og helt op til 1841 paahvilede Vedligeholdelsen af Vejene Sognets to Ejerlav. Det ene i Vedslet-Assendrup, det andet i Grumstrup.

Hvert Aar blev der gruset et Stykke Vej, og der blev tilsagt Vogne til at køre Grus fra Byens Grusgrave. Husmændene maatte grave Gruset. Under en saadan Grusgravning var der altid lidt Feststemning, Bymændene maatte give hver en Flaske Brændevin til Husmændene i Grusgraven. Om Aftenen indbød Gaardmændene Husmændene til Gilde, saa gik det ofte meget livligt til.

Disse gamle Skikke holdt sig til helt hen i Midten af forrige Aarhundrede. I 1841 oprettedes Sogneforstanderskaberne, der fik overdrøget visse Vejforpligtelser, og endelig kom Kommunalloven af 1867, der helt lagde Vejvæsenet ind under Kommunens Styre.

Stenbelægning kendte man ikke paa Biveje. Sogneforstanderskabet akkorderede med Ejere af Grusgrave om at aflevere det nødvendige Grus til Vejene. Af den gamle Sogneforstanderprotokol ses det saaledes, at der i 1853 er bevilget 15 Rigsdaler til Formaalet, heraf faar R. Røjgaard 3 Rigsdaler og Holm, Kejlstrup, 12 Rigsdaler. Beløbet stiger derefter de følgende Aar til 44 Rigsdaler. Første Gang der nævnes Sten til Vejbrug er i 1872, da der ifølge Sogneraadsprotokollen bevilgedes 8 Favne Sten til Grumstrup Gade og 4 Favne til Sandvejen østen for Vedslet.

Sognevejene i gamle Dage førte til Kirken og til Vandmøllerne, i Vedslet Sogn til Hede Vandmølle. Men foruden disse var der de gamle Forter (jydsk Fueteñ), d.v.s. indhegnede Veje, hvor Kvæget Morgen og Aften blev drevet ud paa Overdrevet for at græsse. I Grumstrup var der to saadanne Forter, som endnu har bevaret deres Navne. Den ene gik fra Byen ud til Landevejen, hvor den nuværende Vej gaar. Den anden gik op foran Grumstrup Overgaards Have og fortsatte videre ud over Dalen efter Ustrup.

Sognefogder.

Allerede i 1600-Tallet høres der om Sognefogder, men om disse har været almindelig udbredt over Landet, vides ikke. I et tidligere Afsnit er fortalt om, at Sognefogder fra Landsbyerne heromkring førte Tilsyn med Hovarbejdet paa Skanderborg Slot, og at de herfor fik extra Kost og Løn.

Ved Forordningen af 11. November 1791 blev der gennemført en ansartet Ordning, der endnu danner Grundlaget for Sognefogdens Pligter og Rettigheder. Tidligere havde det nemlig knebet med at skaffe Sognefogder den

nødvendige Autoritet, og de bedst egnede Mænd vilde ofte nødvendig overtage Bestillingen, bl. a. fordi der ikke var tillagt Sognefogederne nogen »passende Belønning for deres Arbeide og Møie«. Forordningen bestemmer, at der til Sognefoged altid bør vælges »en af de skikkeligste, redeligste og mest kyndige Mænd blandt Sognets Almue« og de skulde »anses som de meest agtede af Almuens Mænd og i Samqvemme have det øverste Sæde«. Sognefogederne skulde være fritagne for Kongerejser, Indkvarteringer og en Del offentlige Arbejder, og de skulde for hver Udpantning, de foretog, have 12 Skilling. Disse og andre Rettigheder blev ophævet ved Lov af 4. Marts 1857 imod et fast aarligt Vederlag.

Den første Sognefoged, der er fundet Beretning om, hed Anders Olesen. Han var Fæster af Sognets største Gaard, Nr. 6, i Grumstrup, der var paa 82 Td. Ld., 7 Td. Hartkorn. I 1762 overtog Ebbe Pedersen Gaarden i Fæste efter Anders Olesen, mod at han gifter sig med Datteren Ane Andersdatter.

Ebbe Pedersen bliver Svigerfaderens Efterfølger som Sognefoged. I 1767 køber han Gaarden til Selveje af Skanderborg Rytterdistrikt for 495 Rigsdaler. Hvor Ebbe Pedersen er født, har jeg ikke kunnet finde, men i Skiftet efter ham nævnes, at han har en Broder, der bor i Sønderjylland, og maaske stammer han dernede fra.

I 1801 er Ebbe Pedersens Søn, Hans Rudolf Ebbesen, Sognefoged i Grumstrup. Det var i en Tid, da Brandforsikring af Landbrugsbygninger blev almindelig, og af gamle Brandprotokoller kan ses, at Sognefoged Hans Rudolf Ebbesen har været meget benyttet som Vurderingsmand for Landbygningernes alm. Brandforsikring.

I 1817 afløstes Hans Rudolf Ebbesen af Hans Pedersen Winther. Sidstnævnte er født i Ørridslev, hvor Faderen var Sognefoged. I Grumstrup sad Ane Marie Seiersdatter som Enke ved en stor Gaard. Der fortælles, at da Hans Pedersen Winther kom som Bejler, sad Ane Marie Sejersén paa Arnen med et lille Barn paa Skødet. Det var i Statsbankerottens Dage, og alt bar saa stærkt Præg af Fattigdom og Nød, at det saa ud til, at det hele skulde opgives. Hans Winther og Ane Marie Sejersén tog imidlertid fat med friske Kræfter, og ved enestaaende Flid og Nøjsomhed lykkedes det dem at arbejde sig frem til jævn Velstand og gode Kaar. Deres Efterkommere tæller nu en stor og forgrenet Slægt med samme gode Egenskaber.

Som nævnt blev Hans Pedersen Winther 1817 udnævnt til Sognefoged for Vedslet Sogn, og han vedbliver hermed indtil 5. Maj 1835. Til hans Efterfølger beskikkedes Gaardmand Terkild Eriksen i Grumstrup, og til Budfoged Gaardmand Rasmus Andersen, Grumstrup Mark.

Terkild Eriksen var en dannet og kultiveret Mand — i mange Henseender forud for sin Tid. Han var en meget dygtig Landmand. Det fortælles saaledes, at hans Heste var saa gode, at han fik 2-300 Kr. mere for Stk. end andre. Dels som Landmand — dels ved Giftermaal — blev Terkild Eriksen en endog meget velstaaende Mand.

Den 27. Máj 1850 udnævntes Gaardmand Niels Winther til Sognefoged i Vedslet Sogn i Stedet for Terkild Eriksen, der efter Ønske var entlediget. Til Budfoged udnævntes Jens Sørensen Sandemand.

Ved Siden af sin Sognefogedgerning var Niels Winther betroet mange andre Tillidshverv. Han var saaledes en Overgang Formand for Sogneforstanderskabet. Naar han kom ned ad Grumstrup Gade iført sit sirlige, blaa Vadmestøj, blankpudsede Træsko og sølvbeslagen Merskumspibe, var han en Pryd for sin Stand og sin By. At han ogsaa besad ægte jydsk Lune, derom vidner følgende lille Anekdote. Der var Barselgilde i Byen, og som saa ofte

i disse Tider gik det meget livligt til — ja, saa livligt, at Værten tilsidst henvendte sig til Sognefogeden og spurgte, om han maatte smide Gæsterne ud een for een, hvortil Niels Winther skal have svaret: »Ja, do maa ta' to ad Gangen — hvis du kan, Per«.

Niels Winther var almindelig agtet og afholdt som Sognefoged. Herom fortæller et gammelt Sølvbæger, der opbevares i Slægten. Bægeret har følgende Indskrift: »Erindring til N. Winther fra Vedslet Sogns Beboere for udvist Flid og Dygtighed i flere Aar som Sognefoged. 1865«.

Den næste Sognefoged i Rækken er Peder Iversen, Grumstrup Overgaard, fra ca. 1869. Ligesom sin Forgænger var P. Iversen en betroet Mand i Sognets Anliggender. Han sad saaledes i Forstanderskab og Sogneraad i 15 Aar. I en Aarrække beklædte han Hvervet som Skolepatron.

P. Iversen afløstes som Sognefoged af sin Svigersøn Jens Møller Knudsen. Det var i Firsernes stormfulde politiske Tid — maaske den vanskeligste Periode i Sognefogedinstitutionens Historie; men J. Møller Knudsen løste Op-gaven med stor Besindighed og Klogskab. — Ved sin Afgang i 1911 fik han Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Østjydske Folkeminder.

Fra Fusvad og Adslev.

Min Fader var opkaldt efter en Slægtning, som hed Søren Wattrup, og naturligvis fik han hele Navnet med, saa han i Omtale var kendt som Søren Wattrup, skønt han ikke var døbt med det sidste Navn.

Min Fader var en god Skytte og gik gjerne paa Jagt i Bakkerne, i Engene langs Aaen og paa Adslevsiden i Skovene der. Det blev sagt, at de Adslev Skovejere slet ikke yndede ham af den Grund, skjønt Jagtretten vist ikke overholdtes saa strengt i de Dage. En Gang skød han et Raadyr i Adslev Skov og bar det paa Nakken hjem. En anden Gang skød han en Svane i en Mølledam.

Saaledes fortalte min Moder mig. Jeg antager, at min Færdighed i Skydning er en Arv fra min Fader; thi i min unge Alder kunde jeg nok ramme det, jeg sigtede paa, og her i Landet fik jeg endnu mere Øvelse deri.

Som unge Knøse holdt vi en Slags Skiveskydning paa en Mark udenfor Adslev. Ole Jensen var Markør. Et Par af Deltagerne plaffede først løs, men ramte intet. Saa tog jeg fat og ramte Skivens Centrum. »Det var godt at vide, at Du kunde ramme Skiven! Du er Søren Wattrups Søn!« raabte Ole Jensen.

I min Barndom laa der nede ved Fusvad et enligt Hus — det er der maaske endnu — som beboedes af et barnløst Ægtepar, Fus-Hans og Fus-Ann. De havde kun en Ko. Naar det var smaat med Græs, trak Fus-Ann med Koen i Grøfter og andre Steder, hvor den kunde faa Livet fuldt. Mens Koen græssede, holdt Fus-Ann Øje med den, og alt imens lod hun »de fire Pinde« gaa. Hun var flittig med Bindehosen. De var brave og flittige Folk, som var afholdt af Naboerne.

Fus-Ann kom jævnlig op til min Moder, som trakterede hende med Kaffe, og det var noget, Fus-Ann holdt af. Min Moder var da bleven Enke, og hun kom en Dag til at beklage sig over, at det var saa vanskeligt for hende at faa Markarbejdet gjort. Fus-Ann havde smilende betragtet mine ældre Søskende, som legede paa Gulvet, og hun svarede min Moder: »Ja, men Du har da dine dejlige Børn at glædes ved.«

Et ungt Ægtepar, som kom til at bo ude paa Edslev Knude, var saa fattige, at de ikke havde Raad til at faa Fjer i deres Dynner, som de i Stedet stoppede med Havreavner. Saa smaat kunde Folk tage det den Gang. Det gjaldt kun om at klare sig under Forholdene.

M. Sørensen.

En stræbsom Degn i Viby 1781.

Af Margrethe Barlach.

I det lange Tidsrum fra 1781 til 1840 var Rudolph Georg Schjötz Skoleholder, Organist og Kirkesanger i Viby. Han blev født 1760 paa Rosengade i Aarhus og døbt i Aarhus Domkirke 2. April. Hans Fader kom fra Haderslev og tog 1759 Borgerskab som Guldsmid i Aarhus. Han dør, da Sønnen er 2 Aar gammel, og man kan saa ikke finde mere om denne, inden nedenstaaende Anbefaling fra Godset Kjældkjær ved Vejle:

Nærværende Schiøtz har tjent mig som Skriver udi 2de Aar til sidst-afvigte Paaske og forholdet sig lærvillig og troe, saa jeg med ham har været velfornøjet, hvorfor jeg til mere Øvelse for ham ved Pennen og deraf forhaabende og ham ønskende god Forfremmelse i Tiden har recommanderet ham i Tjeneste hos velædle og velbyrdige Hr. Captain samt By- og Herredsskriver Rigelsen i Weile og altsaa med Willie og Minde fra mig er demitteret. Thi vilde Sogne Præsten for Bredsten Menighed, Velædle og Velærværdige Hr. Brinchmann, derfor behage hospaategnet at meddele ham videre Skudsmaal angaaende hans Saligheds Sag.

Kjældkjær, den 1st August 1778.

(sign.) H. S. Stenstrup.

Ovenmeldte Monsieur Rudolph Schiøtz har i de 2de Aar han her i Bredsten Sogn har været, saaledes opført sig, at jeg ikke kan andet end meddele ham et godt Skudsmaal, Lærebegjærighed og Lyst til Forfremmelse. Velanstændighed i Sæder og andægtig Guds Ords Hørelse udmærkede ham saaledes, at jeg af mit inderste Hierte vil ynske ham Guds Naade til all ynskelig Forfremmelse i Verden. Sidste Gang var han Giæst ved den Hellige Nadvere. Dom: 20 post Trinitatis a: p: qvod testor.

Balle Præstegaard, den 13 Augustii 1778.

Andreas Brinchmann.

Ovenmeldte Sr. Rudolph Schiøtz, som efter sin Ankomst til Horsens med sin Kiæreste Enken Maren Pedersdatter er efter foregaaende Trolovelse og Lysning fra Prædikestolen bleven Egteviiede sammen, og som efter at Haabet om empløi her paa Stedet har slaget dem fejl, agter sig til Aarhus, har begge her i Menigheden ført et skikkeligt Levned og være Giæster ved Herrens Bord sist afvigte 24. November og vides intet, som kan hindre dem fra Kirkens Gode paa andre Steder. Fest.

Hvorfor Schjötz som 21aarig d. 29. Novbr. 1780 gifter sig med Enken Maren Pedersdatter, der er 29 Aar ældre, vides ikke, da det ikke var for at overtage Embedet i Viby. Maren Pedersdatter kommer fra København.

Ægteparret er saa draget til Aarhus, og han bliver antaget som Skoleholder i Viby ifl. omstaaende Kaldsbrev.

Hans Kongelige Majestæts
Geheime Raad og Kammer Herre

Jeg

Christian Rudolph Phillip Baron Gersdorff
Frie Herre til Frie Herskabet Marsellisborg
Ridder!

Gør vitterligt: At have den 18 Martij 1781 antaget Rudolph Georg Schjøtz, efter at han af Herreds-Provsten og Sogne-Præsten Hr. Müller var examineret og befunden heqvem til at være Skoleholder i Wibye Sogn og By udi forrige Skoleholder Adam Kongerslefs Sted.

Thi skal han Ungdommen saa vel de Fattige som de Riige lære og undervise i Chatechismus og den rette Saliggjørelses Orden, saaledes som hans Kongelig: Mayestæts allernaadigste Forordning og Instruction af 23 Januarij 1739 om Skolerne paa Landet allernaadigste byder og befaler.

Udi Liv og Levned sig skikke og forholde saa, at han i al sin Tid fremdeles foregaar Børnene med christelige og gode Exempler, saaledes som han for Gud og Øvrigheden agter at tilsvare og bekendt være. For hvilket Skoleholder Embede han ikke allene nyder den Skolen tillagte aarlige Løn efter Skole Foundationen med Bopæl og Hauge, ligesom hans Formand før ham nydt og haft haver, men endog som ældste Skoleholder paa mit Friherskab ved forefaldende Vacanse til bedre Levebrød kan vende at blive empløieret. Dette til Bekræftelse under min Haand og Vaaben.

Datum Marsellisborg, den 25 Februarij 1786.

Gersdorff.

1789 kaldes Schjøtz til Organist og Sogne-Degn for Vibye-Thiset Menighed i Aarhus Stift. Et Kaldsbrev i Stil som det foregaaende findes. Den gamle Kone dør 20. Juli 1800 i Vibye i sit 70. Aar. Da er Schjøtz 41 Aar, og i Thiset Kirkebog staar:

1801. Den 27 Januarii copuleredes Degnen for Wibye og Thiset Menighed Sr. Rudolph Georg Schjøtz, som var Enkemand, og agtbare Pige Ingeborg Sørensdatter Munk af Soelberg. Forloverne vare Guldsmed Creutzberg af Aarhus og Stoelmager Keuffler af Horsens.

Af Ingeborg Munks Daabsattest fremgaar det, at hun er 15 Aar yngre end sin Mand. Indtil 1814 faar Ægteparret 8 Børn, hvor iblandt en dødfødt Søn, en Søn død uden Daab $\frac{1}{4}$ Time gammel og en Datter død 34 Timer gl. 1806 køber Schjøtz en Parcel paa Vibye Mark. Købesummen var 1250 Rdl. I Købet medfulgte 6 Fag. Degneboligen lejer han ud og driver Gaarden, som han kalder »Ingeborgslyst« efter Hustruen, sammen med Embedet. Fra 1806 findes en Fuldmagt fra Mads Wad, Forpagter paa Marsellisborg, der bemyndiger Schjøtz til at kvittere for ham og i det hele taget bestyre hans Gods paa Helgenæs, saa Degnen har haft mange Jern i Ilden. Dette Hverv har han vel kunnet paatage sig grundet paa, at han i sin Ungdom var ansat paa »Kjældkjær«.

Han har ogsaa været en fremragende Havebruger, hvilket fremgaar af den Omtale, Lector J. H. Bredsdorff giver ham i Amtsbeskrivelsen 1827, og hvori det hedder, at det staar saare slet til med Havedyrkningen i Vibye, dog:

Organist Rudolph Schjøtz i Vibye har anlagt en skøn Have, hvori er plantet mange unge Frugttræer, og hvori der dyrkes allehaande Urter m. v., som kunne afsættes i Aarhus. Denne Have udvides aarlig mere og mere. Hans Flid er saa meget mere overordentlig, som Haven er anlagt paa Siden af en med Krat bevokset Bakke, hvor han først har maattet oprydde Krattet og udjevne Jorden, og som Jordsmonnet ingenlunde er frugtbart i sig selv.

Schjøtz, Virksomhed som Havebruger bliver ved samme Tid indberettet til Det kongelige danske Landhusholdningsselskab og vinder fortjent Paaskønnelse. I Selskabets Beretning om de i Vinteren 1825—26 indkomne Præmieæskninger anføres (pag. 23):

Organist og Kirkesanger Rudolph Georg Schiøtz, Ejer af Gaarden »Ingeborgslyst« paa Vibye Mark ved Aarhus, har ved sit Haveanlæg fremstillet et følgeværdigt Eksempel i denne Egn, hvor Have dyrkningen er meget forsømt. Ifølge en af Skolelærer J. C. Holm og Lægdsmand Niels Larsen i Vibye afholden Synsforretning samt ifølge fremlagte Attester fra Cancellieraad, Herredsfoged Lanng og Pastor Mehl, har Organist Schiøtz med megen Anstrængelse og Bekostning indtaget og anvendt til Have omtrent en Td. Land g. M. for største Delen beliggende paa en høj Banke opfyldt med Steen og Krat, men som en rødde og jevnet. Det forhen ubrugbare Terrain har Ejeren benyttet med megen Smag og vidst at gøre enhver Plet derpaa frugbringende, skjønt Jordbundens Beskaffenhed var ringe. I den her anlagte Have, som er indhegnet med enkelt Jord- og Steendige, findes 84 forædlede udsøgte Frugttræer foruden 33 ustammede, som agtes podede. Alle Qvartererne ere ved Gangene beplantede med Ribs, Stikkelsbær og flere Buskvekster. En Del af Haven benyttes til Dyrkning af Kummen og Pepperrød, ogsaa findes et betydeligt Anlæg af Jordbærplanter saavel som alle Slags Kjøkkenurter og 60 Humlekuler.

I og omkring Haven forefindes i frodig Vækst 612 Stk. vilde Træer, deraf 261 Bøge, foruden en stor Mængde Hessel og Torn. Fremdeles har Ejeren anlagt en Træskole, hvori er udplantet henimod 100 unge Æblestammer.

Sin Jordlod har han ogsaa betydeligen forbedret ved Rødning af Steen og Krat i sin Toft, som han har indhegnet, samt paa tvende Høje i Marken har han frembragt en fortrinlig Opgrøde af Eeg, Bøg og andre Træer. Disse Arbejder har han mest udført med egne Hænder i en Tid af 8 Aar, og skønt gammel og svag vedbliver han med uførtroden Flid at forbedre og forskjønne sin Have.

Paa Grund af det anførte tilkjendtes denne stræbsomme Mand det 5te Sølvbæger med Paaskrift: »For fortjenstfuldt Haveanlæg.

I Schjøtz efterladte Papirer findes følgende, som vel maa være en Kladder:

Da Bægeret udeblev, og jeg ingen Oplysning havde eller kunde faa her i Egnen, hvorledes jeg dermed skulde forholde mig, skrev ieg følgende Brev til Kg. Husholdningsselskabet desangaaende.

Underdanigst Pro Memoria.

Af de fra det Høj Kongelige Landhusholdningsselskab indsendte Efterretninger om Præmie og Understøttelse i Aaret 1826 har ieg med megen Glæde erfaret, at det ærede Selskab har vist mig den Gunst at tilkiende mig dets 5te Sølvbæger i Præmie for mit Haveanlæg. Idet ieg hiærtelig paaskønner Selskabets Godhed og herved underdanigst aflægger min allerskyldigste Taksigelse for den mig viste Naade, der er mig saa stor en Opmuntring til, saalænge Gud giver Liv og Kræfter, at fortsætte mit Arbejde, fordrister ieg mig tillige at uleilige med den underdanigste Forespørgsel: Om ieg skal lade det mig skienkede Bæger afhænde i Kjøbenhavn og i saa Tilfælde hvor og naar? Eller om ieg tør og maa underdanigst udbede og forvente Selskabet gunstbehageligst besørger samme mig igennem Amtet tilsendt? Da ingen her i Omegnen er, mig bekendt forhen belønnet med Præmie, ved ieg ingensteds at faa den fornødne Oplysning herom uden hos Selskabet selv, som ieg underdanigst beder ville tilgive min Dristighed og gunstigst bære mig med et naadigt Gensvar, hvilket ieg beder adresseret til min Sogne-Præst og Provst Hr. Mehl i Wibye Præstegaard pr. Aarhus.

Ingeborgslyst ved Aarhus, den 23. Novb. 1826.

Rudolph Georg Schjøtz,
Organist og Kirkesanger.

Da Schjötz i 49 Aar har været Skolelærer, Organist og Kirkesanger for Wibye og Thiset, hvor han i 1837 underviser ialt 242 Børn, indsender han, da han er 70 Aar, Ansøgning om en Vikar, da han ikke længer kan udholde at rejse den lange og besværlige Vej til Thiset, og Seminarist og Skolelærer Hans Enemark i Thiset Skole bliver konstitueret.

I 1824 er Schjötz 64 Aar og Hustruen 49 Aar. Han overdrager da Gaarden til den ældste Datters Mand, som er 30 Aar, og gaar selv paa Ophold. Han opsætter en Opholds-Kontrakt, saa man ikke skulde synes, at der skulde kunne fremkomme Misforstaaelser af nogen Art. Igennem Affattelsen af denne Kontrakt aner man hans Ophold hos Retskriveren i Vejle i de unge Dage. Da den vist ikke er helt almindelig, gengives den her i sin Helhed:

Imellem Rudolph Georg Schjötz, Organist og Kirkesanger for Wibye og Thiset Menigheder, og min Svigersøn Søren Rasmussen af Hørret er indgaaet følgende:

Opholds-Contract.

- 1) Da min Svigersøn Søren Rasmussen og Hustru, Inger Sophie Caroline Schjötz er med min Husirus Samtykke under 4de December 1824 tilskjødet og med fuld Eiendomsret overdraget min eiende og paaboende Selveiergaard, Ingeborgslyst kaldet, tillige med Konge-, Korn- og Qvægtiende med samme, der skyldes af Hartkorn, Ager og Eng 2 Tdr. 2 Skjpp. lige som og ald dens rette Tilliggende saa vel som Besætning og Inventarium, saa bliver det en Selvfølge, at han efter forudskete mundtlig Overenskomst paatager sig og tilsværer ald den paa Gaarden hæftende bevislige Gæld, som er 900 Rhd. Sedler til mine 3de Sønner, Johan Albreckt, Severin Peder og Henrich Christian Schjötz, hvorfor han ogsaa skal meddele disse tinglyste Pante-Obligationer med første Prioritet i Gaard, Tiende, Besætning, Inventarium, Indbo og kort sagt alt, hvad han nu ejer eller ejende vordes.
- 2) Dernæst skal han give mig og Kone Ingeborg Schjötz i aarligt Ophold 2 Tønder tørret Rug, 2, siger to Tønder tørret Byg, hvoraf det halve leveres os i November, og det andet halve i Mai Maaned, alt forsvarligt og godt. Endvidere 4 Lispund saltet og røget Flæsk, et Lispund tørret Ost og et Lispund Smør, — og de tvende sidste Dele leveres os aarlig i Oktober Maaned, men Flæsket i Marts Maaned, desuden leverer han os een Skp. Boghvede Gryn aarlig til hver Mortensdag samt med Gaardens øvrige Kreaturer at græsse og fodre os en Ko og tvende Faar, men ikkuns allene at græsse de sidstes Lam. Tøjer til Faar og Lam holder han bestandig ved lige. Nær Koen bliver for gammel, dør eller paa anden Maade efter vor Skiønsomhed bliver ubrugbar for os, da skal det være hans Pligt i dennes Sted at indsætte en anden os tienlig Koe til Afbenyttelse, og dertil maa vi altid have frit Valg til iblandt alle hans Køer af udvælgte, hvilken vi finder os bedst tient med, men naar vor Aftægts Koe er seen og ikke malter, da skal han være forbunden til i fornævnte Tid daglig at levere een Potte nymalket Mælk. Af Ildebrændsel skal han aarlig levere os følgende: Sex Læsser Tørv, hvert 500de Tørv i det mindste, skaaren, rygtede som hans egne og hjemførte med lejt Vogn og fire Læsser Brændsel af Gaardens paastaaende Ogrøde, hvoraf de 2de Læs tilføres os i Marts Maaned og de 2de ditto i Begyndelsen af November Maaned. Een halv Skiæppe Hørfro skal han og aarlig besøge os saet i de dertil bekvemme Jorder, hvor vi anviser ham, og samme skal han selv besøge rusket, rødet og skaget lige ved og med hans eget.
- 3) Forbeholder vi os til Opholdsværelser, saa længe vi lever, Storstuen og de tvende Giæstekamre i Stuehuset samt fri Ind- og Udgang i den derved værende Forstue, og ligeledes forbeholder vi os et Fag til vor Ildebrændsel i Ladehuset nærmest ved vore Opholdsværelser, som han forsyner med et Melskiæl ligesom og opfører os een Skorsten imellem Giæstekamrene i bemeldte Stuehus, saaledes som vi ønsker det, alt uden vor Bekostning. Disse fornævnte 5 Fag Huus skal han være forpligtet til at holde i forsvarlig Stand paa Fag og Tag saalænge vi lever, saaledes at vi ikke nogensinde med Føje skal have Aarsag til Klage.

- 4) Haugen, som ieg selv med megen Møye har anlagt, forbeholder vi os gamle saalænge vi lever tillige med alle derudi værende Træer, Hækker og Buskvæxter samt Jord- og Træfrugter og alle Bistaderne, som der befindes tillige med deres aarlige Sværmen, dog forundes han aarlig til fornøden Kaal og Urter et af Qvartererne i samme, hvilket jeg vexelvis finder for godt at anvise ham, og altid skal være pligtig til at holde Hegnet rundt om Haugen i forsvarlig Stand med Opgravning, Staver og Giærsel samt aarlig overlade mig til dens Bedrift fire Læsser god Giøde og 20 Humlestager.
- 5) Alle mine Sogne-Reiser til og fra Kirkerne, i Almindelighed hveranden Søn og Helligdage samt hvor ieg tilkaldes og haver Embeds-Forretninger baade Vinter og Sommer skal han med Heste og Vogn bestandig, saa længe ieg ved Guds Bistand kan forrette min Tjeneste uvægerlig og til bestemte Tider besøge. Ligesom og Amts-Provstens Cirkulaire, som skulle befordres direkte til ham, naar samme indløber. Og til Vederlag derfor, saalænge ieg behøver Befordringen, vil ieg give ham 4 Rbdl. Sedler aarlig, men naar denne Befordring formedelst Alderdoms Skrøbelighed ophører, bortfalder og den ovenmeldte Godtgjørelse lige saa vel som Byrderne.
- 6) Af Indboe forbeholder vi os fuldkommen Friraadighed til at udtage alt, hvad vi finder forgodt til Beqvemmelighed og Brug for os saalænge vi lever.
- 7) Endvidere skal vi stedse have fri Adgang, saa ofte vi forlanger og behøver det til Brønden, Bryggers og Gruekiiddel samt Kar og Ballier, og vores Brød skal han besøge os bagt med deres eget.
- 8) Vores Korn til og fra Mølle samt noget mere Brændsel, som vi endvidere maatte finde fornødent selv at anskaffe os, skal han alt besøge os tilført, ligesom og 2 a 3 Rejser aarlig at befordre os til vore Venner og Familie, Høst og Pløjetid undtaget, naar vi ønsker det, baade frem og tilbage.
- 9) Vores trende yngste Sønner skal han og Hustru være pligtig til at forsyne med fornødne Klæder, Føde og Vask samt Skolegang og en christelig Opdragelse, indtil de ere confirmerede og selv kan adspørge deres Brød iblandt Fremmede, alt saaledes som de agter med en frelst Samvittighed at ville tilsvare for den Alseende Gud, os og deres Medmennesker.
- 10) Vore 3de Sønner skal han, saaledes som under 1ste Post er anmeldt, give hver især 300 Rbdl. Sedler, men ingen af dem skal have Rettigheder til at paastaa Renter deraf, førend de een efter anden er 18ten Aar gamle. Saa skal han og give hver af dem et nyt Eege Skatol forsynet med Laase og Nøgle, ethvert i det ringeste til 16 Rbdl. Værdi, hvoraf det ene findes her paa Stedet, som de maa affordre ham, naar de er 16 Aar gamle og skal tjene for deres Brød. Men skulde een eller flere af mine Sønner bortdøe forinden de er bemyndigede til at hæve enten Renter af deres 300 Rbdl. eller Capitalen selv, da og saalænge ieg og deres Moder begge eller blot den ene af os lever, tilsvarer han os aarlig Renter deraf, men Capitalen bliver fremdeles indestaaende i Gaarden som tilforn imod første Prioritet Panteret i al hans ejende, og vor Svigersøn Søren Rasmussen skal da være forbunden til at besøge vor afdøde Søns Jordefærd for egen Regning, imod at han erholder til Vederlag den afdødes Skatol, Gang og Lindklæder med hvad videre han efterlader sig. Derimod naar ieg og min Kone begge er døde, skal den afdødes 300 Rd. af ham i næste Termin udbetales saaledes, at hver efterlevende Søn faar deraf en Broderpart og min Svigersøn Peder Pedersen tilligemed ham selv hver en Søsterlod, og dermed skal de være fornøjet.
- 11) Naar een af os ved Døden afgaar, skal af foranførte Ophold afgaa 4 Skp. Rug og 1½ Lispund Flæsk, men intet videre, da alt det øvrige, som i denne Contract er stipuleret, skal uden nogen Afkortning af min Svigersøn, eller om vi skulde overleve ham, efterkommende Gaardens Ejer aarlig tilsvare dem af os, som efterlever til de foranbestemte Tider, forsvarlig og godt. Saa skal den halve Del af Haugen, som jeg ellers paa min Levetid har forbeholdt mig, da hiemfalde til min Svigersøns egen Nytte og Brug, men den anden halve Del, som den efterlevende af os skal have Rettigheder til at vælge, hvor den lyster, skal fremdeles forblive ved Opholdet indtil den sidstes Død.

bliver andet for, end at han maa give Slip paa det hele og saaledes med Kone og Børn bringes til Bettelstaven.

Jeg paastaar i Henhold hertil:

- 1) At min Mandant frifindes for Citantens Tiltale,
- 2) At Citanten tilpligtes at betale Contra-Citanten 20 Rbd. Sølv,
- 3) At denne tilpligtes at betale min Mandant denne Sags Omkostninger med 12 Rbd. Sølv.

Saaledes indlades Sagen, idet jeg ellers benægter, hvad der fra Modpartens Side er anbragt.

Den 20. Februar anmoder Schjötz om at faa Sagen udsat i 14 Dage, da den stod under Afgørelse ved Forlig.

27. Februar 1836.

Sagen Kirkesanger Schjötz Contra Søren Rasmussen af Viby. Citantens Sagfører, Prokurator Ingerslev var mødt tillige med Citantens Hustru, der fremlagde et skriftligt Forligsforslag fra hendes Mand af 20. dennes, hvorefter han nedsætter den fordrede Aftægt til 30 Rbd. 1 Mk. 8 Sk. samt videre forlanger at istandsætte Taget over Aftægtsværelserne samt at hegne forsvarligt om Haven, hvor hos han bemærkede, at Indstævnte desuden maatte betale Retsgebyrerne med videre efter Regning, hvis han ønsker Sagen afgjort i Mindelighed.

Indstævnte var mødt og antog de gjorte Forligstilbud, dog saaledes, at Taget over Opholdsværelserne istandsættes inden 3 Maaned og Havegjærdet inden 1 Maaned fra Dato under en Mulkt af 3 Mark for hver Dag en af disse Dele længere henstaar uistandsat. Med Hensyn til Havejorden foreslog han at maatte være berettiget til at vælge, hvilket Qvarter han lystede, naar Opholdsfolkene først havde reserveret de 5 Qvarter og Humleanlægget. Det fornævnte Vederlag for det resterende Ophold 30 Rbd. 1 Mk. 8 Sk. vilde Indstævnte betate af den Godtgørelse, han i sin Tid erholder for Jordafgivelsen til Landevejen og til den Ende gav han Citanten herved Anvisning paa dette Beløb tillige med Omkostninger, hvilke han derefter kan hæve hos Vedkommende.

Dette blev antaget, og da Parterne saaledes ere enige, underskrives det indgaaede Forlig.

underskrevet Ingeborg Schjötz — Søren Rasmussen med ført Pen.

Men Søren Rasmussen kan ikke holde Gaarden og maa i 1836 forlade den og drager ad Grenaa til. I Kirkebogen staar en Anmærkning fra 1838: »Drog her fra Sognet for omtrent 2 Aar siden og er midlertidig ganske ødelagt«. Da Familien i 1838 kommer tilbage, staar der i Tilgangslisten ud for Søren Rasmussens Navn: »Husvild Mand«, og han dør som Indsidder i Viby 59 Aar gl. 1841 har de en lille Søn paa 3 Aar, som bliver kørt over paa Landevejen i Viby, hvor han begravnes.

Da Schjötz er 80 Aar gammel, indsender han en Ansøgning om at maatte vende entlediget fra sit Organist- og Kirkesanger-Embedet i Viby, idet han anfører:

»Jeg er nu 80 Aar gammel og i den Grad svækket paa indre og ydre Sandser, og jeg er aldeles ude af Stand til at forrette de mig paahvilende Pligter; ja, har endog i de sidste 4re Aar neppe kunnet forlade min Stue, hvorfor jeg har maattet lade mine Forretninger besørge af andre som imidlertid falder mig meget byrdefuldt.«

Hvor stor Pension han blev tillagt, vides ikke, men i 1844 androg Pastor Stenberg for Schjötz Enke i Viby om Eftergivelse af den hende paalagte Rigsbankdaler til Fattighuset men Sogneforstanderskabets Medlemmer fandt, at en saadan Eftergivelse ifl. »hendes Aflæggelse« ikke burde finde Sted.

Rudolph Georg Schjötz dør 1841, og trods al hans Flid og Ihærdighed er der ikke nogen stor Arv efter ham. Ifølge Skiftet faar hans Enke udbetalt 250 Rbd. 5 Mk. 3 Sk. Gaarden »Ingeborgslyst« er gaaet ind under St. Ravnsbjerg, og baade den og Navnet er glemt.

De to Høje, som findes derude, er de samme, som findes omtalt i Beskrivelsen af den præmierede Have. De har ligget i Marken, og Bygningerne har ligget længere ned mod Viby. Degnens Haveinteresse gaar igen gennem mange i Slægten. Ligeledes er der mange musikalske Efterkommere. Fra en anden Gren i Slægten findes en Orkesterleder i New York, som i 1939 skulde være kommet til Vejle, hans Fødeby, og givet en stor Koncert, men dette Arrangement forhindrede Krigen.

Udskiftningen af Bymarken i Horn i Tvilum Sogn.

Ved Erik Rasmussen.

BØNDERNE i Horn var fra gammel Tid Fæstere under Tvilumgaard, men i Aaret 1774 solgtes Bøndergodset fra Gaarden, og Beboerne i Horn blev Selvejere. De drev i nogle Aar deres Marker i Fællesskab, som de havde gjort, mens de var Fæstere; men den 17. Juli 1783 mødte Husmand Hans Larsen, Horn, paa Skanderborg Birketing og begærede paa Horn Bys Beboeres Vegne tvende Mænd udmeldt af Retten til at taksere Horn Bys Agre, Eng, Hede og Tørvejord til Udskiftning. Retten udmeldt hertil Rasmus Jensen, Laasby, og Niels Rasmussen, Flensted. Den 29. og 30. August samt 1. og 2. September takserede disse to Mænd under Landinspektør Bruhns »Anførsel og Bestyrelse« alle Byens Indmarker paa den Maade, at der af Byens bedste Agerjord regnedes 8 Skp. Land a 1750 □ Al. til 1 Td. Land; var Jorden ikke saa god, skulde der flere Skp. Land til 1 Td. Taksationen, der synes at være udført meget omhyggeligt, angiver for hvert enkelt Stykke Agerland eller Dele deraf hvor mange Skp. Land, der skal til 1 Td. Den daarligste Jord i Indmarken takseredes til 15, altsaa 15 × 1750 □ Al. til 1 Td. Land. De mange Engstykker, som laa dels inde mellem de dyrkede Agre dels langs Nørbæk, der Syd for Horn danner Skel mellem denne Bys og Gerns Bymarker, takseredes ved at angive hvor mange □ Al. af hvert Engstykke, der skulde regnes lige med 1 □ Al. af den bedste Eng; denne laa lige ved Byen i en af Gaardenes Toft. Det daarligste Engstykke takseredes til 40.

»Ved denne Taksering bliver tillige at eragte, at 1 □ Al bedste Eng skal vederlægges med 2 □ Al. bedste Ager, ligeledes 2 □ Al. bedste Ager med 1 □ Al. bedste Eng.« Denne Bestemmelse viser tydeligt, hvor højt man dengang satte Eng i Forhold til Agerjord. Eftertiden har haft en anden Mening, idet nu ved Dræning næsten alle disse Engstykker er omdannet til Agerjord. Kun langs Nørbæk findes der endnu Eng.

Efter Taksationen indgik samtlige Byens Beboere en »Forening til deres Markers bedste og fordelagtigste Udskiftning« og bestemte:

- I. De store Heder og Fælleder, som Nordøst, Nord og Nordvest for Byen strakte sig lige fra Gjern Mark i Nordøst til Gudenaen i Nordvest »kan ikke uden alt for store Tab udskiftes; men skal vedblivende ligge til fælles Græsning, hvori ogsaa Byens Husmænd, som tilforn, skal have forholdsvis Del, hvilket de erklærede sig fornøjede med.«

- II. Tørvejorden vil Byens Mænd selv skifte mellem sig, »da den ellers ikke uden Fornærmelse kan skiftes paa anden Maade, end at hver Gaard faar et Skifte i hver Mose«, altsaa Fællesskab paa en anden Maade.
- III. Engstykket »Langskifter« forbliver uudsiftet. — Det ligger i Markens sydøstlige Hjørne op til Gjern Bymark. — Krattet »Stauerhug« ved Siden af ligeledes »for samtlige Byens Beboere til Gærdsel-Hugst, som de ikke kan undvære.«

Derefter blev Byens Indmarker under den beskikkede Landinspektørs »Opsyn« forrettet af hans Assistent. Byen bestod af 12 Gaarde, der laa i en Halvkreds Øst, Syd og Vest for en lille Mose, kaldet »Kratmaaen« og Markerne blev udsiftet i en Slags Stjerneform, saa de strakte sig lige fra Gaardene til Byskellet. Derved undgik man at flytte nogen af Gaardene ud fra Byen, noget man dengang nærede stor Uvilje mod; men Markerne fik en uheldig Form, smalle tæt ved Byen og brede i den yderste Ende; de fleste blev ogsaa 2-3 km lange. Længst mod Sydøst, tæt ved »Stauerhug«, fik Bysmeden sin lille Lod.

Allerede 2 Aar efter Indmarkens Udsiftning enedes Bymændene om at dele Byens Moser, der var smaa, og hvis Tørvejord nu forlængst er opbrugt. 2 af Gaardene fik deres Lod i »Gamle Mose«, 2 andre i »Brændte Mose« begge disse Moser laa Øst for Byen. De øvrige 8 Gaarde fik deres Skifte i »Vejle Mose« Nordøst for Byen. Ved samme Lejlighed blev »Stauerhug« delt i 12, »Langskifter« i 13 Dele. Ved Lodtrækning fik hver af Gaardene et Stykke begge Steder. Det 13. Stykke i »Langskifter« var »Tyreeng«, og Græsset derpaa tilhørte den Mand, der det Aar var Fodervært for Bytyren.

Imellem Byerne Horn og Faarvang laa en stor Strækning Hede, Kær og Fæled, som de to Byer »fra Alders Tid havde brugt i Fællig med hinanden.« I November 1791 enedes de 12 Gaardmænd i Horn og de 6 i Faarvang om »i al Venlighed og med fælles Samtykke« at ophæve dette Fællesskab mellem de to Byer ved at opsætte lovlige Skel, »forsynede med jordbundne Sten med Kul og Flint underlagt«. Nu 150 Aar efter er der kun 1 Mand, der til sin Ejendom har Jord paa begge Sider af det gamle Byskel.

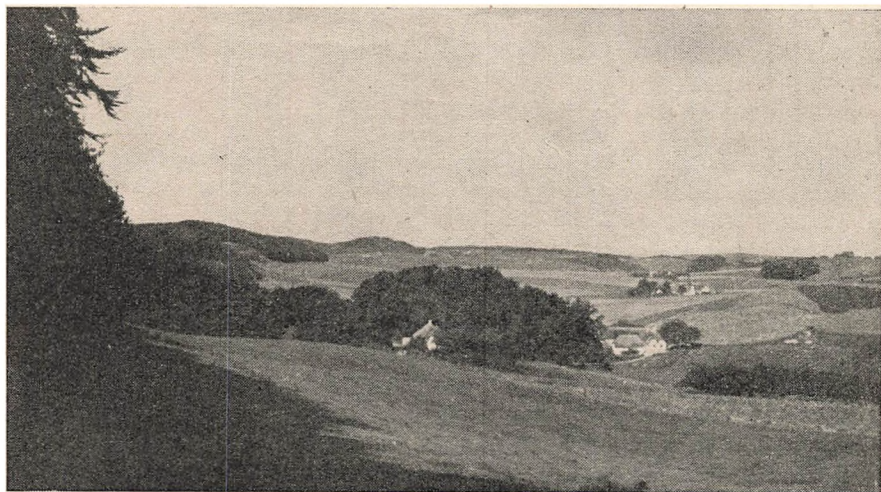
Aar 1800 begærede samtlige Bymænd igen 2 »Auls-Brugere« udmeldt af Skanderborg Birketing. De skulde taksere den Del af Bymarken, der endnu var fælles, saa det hele kunde blive udsiftet. Valgt blev, som 17 Aar før ved Indmarkens Udsiftning, Niels Rasmussen, Flensted, og i Stedet for Rasmus Jensen, Laasby, der formodentlig var død i Mellemtiden, valgtes Niels Terchilsen, Mollerup. Taksationen foretoges under Landinspektør Sørensens Anførsel den 15. September 1800 og paa samme Maade som i 1783. Ved Udsiftningen blev Fællesjorden først delt i 3 Stykker: 1. Heden Nordøst for Byen, 2. Nørskov Nord og Nordvest for Byen og 3. Ellekæret Vest for Nørskov helt nede ved Gudena. Baade Nørskov og Ellekæret var gammelt Skovland, men var, efter hvad Pastor Winding i Skorup fortæller omkring Aar 1770, allerede kort efter Aar 1700 helt ophugget, og Jorden laa hen som Fæled med Græs, Lyng og Buske. Hver af Gaardene fik baade en Hedelod en Nørskovsod og en Ellekærslod, mens Husmændene »for deres Græsningsret paa Fæledet« fik hver en Nørskovsod. Her fik ogsaa Bysmeden en lille Lod. Samtidig udsiftedes ogsaa »Troldkær«, et Stykke Eng- og Tørvejord, som Horns Bymænd ejede i Fællesskab, men som ligger ca. 8 km fra Byen mellem Sminge St. og »Store Troldhøj« i Gjern Bakker. Ogsaa i »Troldkær« fik hver Gaard en Lod.

Endelig delte Bymændene selv i Aaret 1804 Byens Gadejord mellem sig, og dermed var den sidste Rest af Jord- Fællesskabet borte.

Gennem en Brandtaksation fra Udskiftningstiden faar man et lille Indblik i, hvordan Gaardenes og Husenes Indretning dengang var. Husene var efter Nutids Forhold alle smaa, navnlig var de meget snævre. Den sædvanlige Vidde var 8-9 Al. ($5\frac{1}{2}$ -6 m) baade i Stuehuse og Udhuse. Ved de fleste Gaarde var der 3 Udhuse, der brugtes henholdsvis til Stald, Lade, og Fæhus. Ved en enkelt Gaard var der 4 Udhuse og ved nogle kun 2. I Gaardenes Stuehuse angives stadigt at være 2 Stuer og 2 Skorstene. Husmandshusene har 1 eller 2 Stuer, men kun 1 Skorsten. Desuden maa der have været Køkken og i hvert Fald i Gaardene Bryggers; men ingen af Delene nævnes. Det bedste Gaardmands-Stuehus vurderes til 350 Rdl., det mindste og daarligste Husmandshus til 70 Rdl. Samtlige Huse er af Ege- Sidetømmer (Bindingsværk) og Fyrre- Overtømmer samt »lakte« med Straa. Væggene mellem Sidestolperne er oftest Ler klinet paa Fletværk, i enkelte er de murede og i nogle »bullede«, d. v. s. beklædt med Planker. Desværre oplyses intet om Husenes Højde, men en velvoksen Mand har sikkert maattet bøje Hovedet dybt, naar han gik under en Bjælke.

Da Udskiftningen var endt, havde hver Gaard altsaa en Lod i: 1 Indmarken, 2 Heden, 3 Nørskov, 4 Ellekæret, 5 Langskifter, 6 Stauerhug, 7 Troldkær og 8 Moserne. De var alle Helgaarde med 4 Td., 3 Skp., 2 Fdk. og $1\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn; men snart begyndte en livlig Handel med Jorden. Allerede 1829 var der kun 8 Helgaarde, men 6 mindre Gaarde og 10 Ejendomme med under 1 Td. Hartkorn og for en Snes Aar siden var der ca. 40 Landbrugs-ejendomme hørende til Horn. Saa godt som alle Lodderne i Udmarkerne er solgt fra Gaardene, kun i Stauerhug og Langskifter har de fleste af Gaardene endnu deres Lod. Skønt nogle af Gaardene endnu ejes af samme Slægt som i 1783, har heller ingen af dem den samme Indmark som dengang, ogsaa med Indmarkerne er der handlet og byttet om.

Østjydske Egne.

Brokgravene ved Sondrup.

Jul og Kjormes i Hylke i 1880'erne.

Optegnet af fhv. Gaardejer Friis, Friisesminde i Hylke.

Forberedelserne til Julen paa Friisesminde i Hylke Sogn, i Firserne, begyndte i November Maaned med Slagtning af Faar. Talgen skulde nemlig bruges til Lys, og Lystøbningen foregik paa følgende Maade:

Vægerne blev lavet af Bomuldsgarn, og der blev sat 4 Væger paa hver Pind. Der blev lavet et Helligtrekongerlys af 3 Væger foroven og forneden samlet i et; det skulde paa Bordet Helligtrekongersaften. Efter Midten af December blev der slagtet Gris og brygget Øl, og der blev brugt dobbelt saa meget Malt som ellers, derefter blev der bagt, og der skulde være saa rigeligt, at der var nok til efter Helligtrekonger, baade af Rug- Sigte- og Franskbrød. Hele Julen blev der spist mest Sigte- og Franskbrød, og der var altid nogle, der skulde have et Sigte- eller Franskbrød til at holde Jul med.

Lillejuleaften blev der spist Sylte og Hvidkaal, ellers var Aftensmaden Mælkegrød og Fedtebrød. Juleaften var Arbejdet til Side i rette Tid, og ved 4 Tiden fulgtes alle, der kunde komme afsted, til Kirke. Kreaturerne var der ogsaa sørget for med en god Givt Kløverhø. Naar vi kom hjem fra Kirken, gik vi til Bords. Maaltidet bestod af Risgrød og Øl, Flæskesteg, Rødkaal, Sauce og Kartoffler, til Dessert Æblekage. Naar der var spist, blev Juletræet tændt, og saa gik vi alle rundt om det og sang en Julesalme. Og saa skulde Træet plyndres for Kræmmerhuse, Hjerter og Kurve, der var fyldt med Pebernødder, Trænødder og Æbler. Naar Lysene var brændt halvt ned, blev de slukket, for de skulde tændes en Aften, naar der var Fremmede. Derefter kom Kortene frem, og der spilledes om Pebernødder, og nogle sagde Effen og Ueffen; man tog nogle Nødder i Haanden, og saa skulde en anden gætte. Til sidst en Kop Kaffe og Kager, og saa i Seng. Juledag skulde alle de unge til Kirke, og Forkarlen skulde op at ofre til Præst og Degn. Efter Prædiken blev der sunget en Offersalme, og saa gik de op bag om Alteret og lagde deres Gave paa Alteret og i Degnestolen. Julemorgen blev der spist Frokost bestaaende af Sylte, stuede Hvidkaal, Rødbeder og kogt Øl. Til Middag kogt Øl og den kolde Risengrød i, og kold Flæskesteg med Sauce og Kartoffler. Anden Juledag havde ikke nogen bestemt Ret, men Frokost som Juledag, og saa skulde de ældre til Kirke.

I Dagene mellem Jul og Nytaar blev der ikke udrettet ret meget, udover at Kreaturerne blev passet. Før Jul blev der tærsket, skaaret Hakkelse og kørt til Mølle, saa der var nok Julen over. Derimod var der travlt med Besøg hos Venner og Naboer og med Fremmede, da de Ældre og de Yngre skulde have hver sin Fridag. De Unge morede sig gerne med Ordsprogsleg, de var delt i to Hold, og saa skulde de jo helst være saa nogenlunde lige dygtige til at finde paa noget. Jeg husker et Par Stykker; det ene var Frue-ring; der blev tegnet en Ring med Kridt paa Gulvet, og derinde gik saa en af Pigerne pyntet som Frue. Det andet var »Herregaard i en smuk Beliggen-

hed«; alle Deltagerne lagde sig paa Gulvet, og saa gik en af Herrerne og spadserede imellem dem.

Nytaarsaften gjaldt det om at faa alle Døre godt lukket, ellers var man sikker paa, at det ikke var til at finde Redskaberne om Morgen. Og saa Sengene blev vendt. Og saa var der en Skyden med gamle Muskedonnere; naar de blev affyret langs med Huset, var det saa alle Ruderne klirrede. Der blev ogsaa brugt mindre Ting, særlig Guffepotten, der bestod af en Svineblære bunden over en Krukke og saa en Gaasefjer i Midten, til at stryge op og ned af med Fingeren. Eller et Stykke Staaltraad blev bundet i Vinduet, og saa strøg man paa det med en Stryge af dem, man bruger til at skærpe Leen med.

Nytaarsaftens Maaltidet bestod af Oksekødsuppe, Kød og Peberodssauce og Æblekage som Dessert. Det var en yndet Spas, at komme hen til Naboen og tage Kaffekanden, saa de ingen Aftenkaffe kunde faa. Var anden Nytaarsdag en Mandag, blev den ogsaa Helligdag, for man maatte ikke begynde det nye Aar en Mandag, saa var der ingen Held ved Arbejdet. Nytaarsnyet maatte ikke ses tomhændet og heller ikke igennem Glas, men hvis man tog sin Salmebog og gik ud og slog op i den, kunde man se, om man kom til Bryllup eller Barnedaab.

Helligtrekongersaften fik vi Sødsuppe og Æbleskiver og saa kom det trearmede Lys paa Bordet, og det maatte ikke blæses ud, det skulde brænde til det slukkedes af sig selv. Den Aften blev de sidste Pebernødder delt om, og saa var det Slut med Helligdagene. Helligtrekongersdag var der sommetider Gudstjeneste om Formiddagen, og saa blev der holdt fri om Eftermiddagen. Min Onkel havde en Karl et Aar, som næsten aldrig gik til Kirke, men den Dag spurgte han, om han maatte gaa til Kirke, da han ellers skulde i Laden at tærskes med Plejl; af to Onder vælger man det mindste.

Saa kom Hertug Knud (7. Januar) og drev Julen ud, og nu gik det løs med Tærskning. Det meste blev tærsket med Plejl. I 1883, da Fader overtog Præstegaarden i Forpagtning, fik vi en Tærskemaskine uden Halmryster. Der var en Hestegang hjemme og en i Præstegaarden, og saa blev Tærskemaskinen kørt fra det ene Sted til det andet. Der var en Hakkelsesmaskine hvert Sted til Hestekraft, for der blev skaaren Hakkelse til Hestene, og Kreaturerne fik Kager og Grutting blandet i Hakkelsen; der var Vand i Krybberne, for den Gang havde vi ikke ret mange Roer. 2. Februar kom »Kjørmus Knud med de hvide Stude«. I Februar var der Kjørmus Gilde; der var 9 Gaarde i Byen, og de skiftedes til at holde et Gilde hvert Aar. Første Dag var de Ældre og den nærmeste Familie, samt Præst og Degn og Smeden inviteret til Kaffe om Eftermiddagen, og naar de saa var samlet og havde drukket Kaffen, begyndte Dansen til hen paa Aftenen. Saa blev der sat Borde og Bænke ind i Storstuen og dækket Bord med hvad Huset formaaede; der var jo slagtet baade Gris, Kalv og Ænder. Midt paa Bordet var der en stor Skinke pyntet med røde og hvide Silkebaand, og midt i Stegen var der sat en Gren med saa mange Kviste som muligt, og pyntet med rødt og hvidt, og paa hver Kvist, var der sat et fint rødt Æble. Naar Maden var sat til Livs og skyllet ned med nogle Snapse og godt Øl, blev Bordene taget ud og saa begyndte Dansen igen til henad Midnat, saa kom Bordet atter ind, og derpaa Rompunchen brændende ind paa Bordet.

Der blev saa klinket og drukket og sunget Skaaler for Vært og Værtinde. Atter blev Bordet taget ud og Dansen begyndte igen til langt hen paa de smaa Timer. Der blev da dækket Frokostbord i de andre Stuer, hvor Gæ-

sterne saa, efterhaanden som de tog hjem, skulde til at spise. Et Par Dage efter var Børnene inviteret til Kaffe om Eftermiddagen og Dans, og de blev saa ved til ud paa Aftenen, og saa kom alle de unge, og det var noget, de glædede sig til længe i Forvejen. Den Gang var de ikke til Bal en Gang om Ugen. De fik Kaffe, naar de kom, og ud paa Aftenen Rompunch lige som de Ældre, ogsaa Frokost inden de tog hjem, hvilket ikke blev, før Pigerne skulde til at malke. Hen paa Vinteren var der nogle Karle, som fik en Gaard til at holde et Bal, mod at de betalte lidt for det. Naar Foraarsarbejdet begyndte, fik de andet at tænke paa end Bal; naar de havde gaaet bag efter Plov eller Harve fra 7 Morgen til 7 Aften, skulde de nok se at finde i Sengen, naar den Tid var. Men det var en dejlig Tid, naar alt grønnedes og Grøftekanten stod med sine gule Følfod, men de var jo ikke yndet inde paa Marken. Og pludselig en Dag var Skoven ogsaa grøn, man vidste næsten ikke hvordan det var gaaet til. 17. Marts Gjertrud, 21. Marts Benedictus »Gjatri og Ben rykkes om ad End.«

Efter Grundlovsdagen begyndte Høhøsten »Sletten«, at melde sig, man saa Leerne efter, om der ikke skulde en ny til. Der var en Smed, som altid var til Sct. Hans Marked med smedede Leer, og de var vidt berømte. Jeg fik min første Le ved ham, og den holdt i mange Aar. Den Dag Sletten begyndte, gik det altid haardt til; saa snart Forkarlen havde taget tre Hug, begyndte den næste og saa fremdeles. Vi var gerne fem Jern bagefter hinanden, og saa gjaldt det om at holde Hug og tage lige saa meget fat som sin Formand, ellers smed ham, der kom bagefter, Græs paa Een, og det var en Skam at være udenfor. Naar Græsset var slaaet, skulde Pigerne have det splittet, det kaldtes at holme. Naar det saa havde ligget nogle Dage, skulde det vendes, det kaldtes at hverre. Det hele blev gjort med Haandrive. Og saa skulde det stakkes, der kom to Rivere efter hver Forker, der saa satte det i Stak. Hvor var det dejligt at ligge i en Høstak og spise sin Mellemmad med gammel Øl og Snaps til. Gammel Øllet blev brygget i Marts Maaned og sat paa Tønde med Hane og spins klinet til med Ler, saa Luften ikke kunde komme til det.

Det gjaldt om at blive færdig før Naboen, med at køre Høet hjem, og ved det sidste Læs sagde vi, at nu kom vi med Tudserne.

Ved A. H.

En Lærersfamilie i Vellev.

Af Wilh. Kjær Jensen.

I Sommeren 1849 var Skolekaldet i Vellev i Houlbjerg Herred blevet ledigt. Gamle Lærer Mollerup var, tillige med to Sønner død af Tyfus. Og nu sad »Degn-Greth« tilbage med »Degnegaarden«, en udmærket Fæstegaard paa 40 Tdr. Ld., som hidtil havde hørt til Embedet.

Paa den Tid var det Grev Frijs til Frijsenborg, der havde Kaldsretten, og blandt adskillige Ansøgere kaldede han daværende Lærer i Mammen ved Bjerringbro Hans Christian Pedersen til Embedet som Lærer og Kirkesanger i Vellev.

H. Chr. Pedersen var født i Neder Hulriis i Bjerregrav Sogn d. 22. Nov. 1816. Moderen, Maren Christensdatter, en myndig Dame, var i mange Aar Gjordemoder i Vammen, og her voksede H. Chr. Pedersen op. Faderen omtaler H. C. P. saa at sige aldrig, vel fordi han ikke levede sammen med Moderen; han betegnes som Soldat og hed Peder Christensen.

Hans Christian begyndte sin Løbebane med den for Datidens Degne næsten traditionelle: Tidlig ud »aa tien for Hjordreng« under mer eller mindre — navnlig mindre — opbyggelige Forhold. Han mindedes i mange Aar »Kaalgaarden«, hvor de fik Kaal tre Gange daglig Ugen igennem. Hver Lørdag kogtes ny Forsyning, og naar det lakkede ad Lørdag igen, blev det mugne Lag skrabet af med en alt andet end proper Næve.

Allerede den Gang havde Hans Christian en sær Svaghed for Bøger, og det hændte, at han satte sig for »aa løøs et bette Støk i law«; imens gjorde de særsindede Høvder sig til Bens og fjomrede af Sted »mæ Haalen te be's« over i Wolle Madsens »Klævver«, og saa gik den vilde Jagt.

Hans Christian vilde allerhelst være Læge, men det kunde der slet ikke være Tale om. Hans moderlige Ophav, Madammen fra Vammen, havde ikke Penge til den Slags Narrestreger: »Hva ska' saa'en en Stuehied te!« Hun vilde have sin Dreng i Væverlære. Et Forsøg blev gjort; men H. C. demonstrerede fra første Dag, og efter en Maaned lang Nervekrig maatte Madammen give sig og lade ham »løøs te Dæjn«. Fra sit 14 Aar var han saa Hjælpe- og Omgangslærer i en Hedeegn, hvor han boede paa Skift i seks Gaarde, en Uge ad Gangen. Og i »Øwwestowen« gik det saa løs baade til Legeme og Sjæl og med skiftende Held for den ungommelige Skolemester, naar der skulde afstraffes; det var nok ikke altid Degnen, der laa øverst! De store Drengte vilde ikke lade sig byde af »saaen en snotte Knæjt«.

Men Præsten tog sig gerne af den begavede og opvakte Dreng og forbedrede ham til Seminariet, og knap 18 Aar gl. vandrede han saa Turen fra Vammen til Lyngby Seminarium, hvorfra han og hans gode Ven for Livet,

*) Paa Grundlag af optegnede Erindringer af afd. Lærer Anton Pedersen, Bøgeskov, og mundtlige Meddelelser.

Severin Weiersøe*) to Aar senere dimitteredes med Karakteren »meget bequem« (1. Karakter). Mindre bequem var derimod det Job som Huslærer, han nu fik hos Provst Gøtsche i Ø. Velling og Pastor Nannestad i V. Velling. Her havde han en lille sammenløben Hob af Præste- og Bønderbørn som det genstridige Stof, hvoraf han skulde opvække Abraham Sønnen. En Dag vilde Provsten høre Børnene i »Biwvelskhistaarri« og slog uheldigvis ned paa »Jesper te Tammes«, der ikke netop var nogen fremragende Repræsentant for Arten; men Knægten plaprede op: »Aa saa en Daw, da Jesus stod aa snakket mæ Aposten, saa saa'e Aposten te ham — — —«. »Aa, jeg gider ikke høre paa dit Pladder, —

næste«. Den sidste Replik var dog Provstens. 1840 søgte Hans Chr. Pedersen Skolekaldet i Mammen og fik det. Og i Vammen var der to, der blev glade; det var hans Mor, trods alt, og hans Hjertenskær, Christiane Jacobsdatter, der tjente som Stuepige i Vammen Præstegaard. Hun var født i Lindum ved Tjele 25. Juli 1809 og var ud af den gamle »Bødker«-Slægt, der gennem flere Generationer har

Lærer Hans Chr. Pedersen, Lærer og Kirkesanger i Vellelv 1850—77, og Hustru Christiane Jacobsdatter.

været Musikantere paa denne Egn. Hendes Far var Musikanter, Jacob Bødker kaldet; og Christiane var Moster til Forfatteren Knud Skytte. Christiane Jacobsdatter var af et blidt og fromt Gemyt, for hvem Bibelbogen og især Salmebogen var uundværlige Kilder til Trøst og Sindsfornyelse i Hverdagens Stræb. Og hun kunde synge som faa. Sønnen Anton Pedersen omtaler hende som: »Min søde, fromme Mor med de store, dybblaa Øjne og de milde Træk«. For saa vidt var hun sin tilk. Mands Modsætning; Degnen var streng, baade i Mine og Væsen, og havde et praktisk og haandfast Greb paa Tingene.

— Nu skulde der sættes Bo. Og i egen nyerhvervede Befordring — Øget hed »Busefalus« — agede saa det nygifte Degnepar til Viborg, hvor de holdt an ved Marskandiseren, og her købte de for deres fattige Spareskillinger hele deres Indbo, bestaaende af fire Træstole, et Fløjbord og en gevaldig »Himmelseng« med Skab i Fodenden neden til, og oven til i Himlen stod et salomonisk Visdomsord prentet: »Gods og Guld er en Arv fra Fædrene, men en god Hustru er fra Herren«. Godset og Guldet var det nok saa som saa med, men des ypperligere var Herrens Gave.

Mens de endnu var i Mammen, kom der en Dag den Besked fra Amtmanden i Viborg, at Amtets Bønder og vaabenføre Mænd havde ufortøvet at begive sig til Viborg, bevæbnede med adskillige Vaaben og vidtløftigt Slagtøj til Stadens Forsvar mod de gruelige Slaver, som var paa Vej fra Rendsborg, og som nok i Besønderlighed havde Kig paa Viborg. Degnen rystede paa sit kloge Ho'de, men spændte dog Busefalus for Pindevognen og agede med i

*) Se »Østjydske Hjemstavne« 1936: »Gamle Weiersøe« af Knud Skytte.

Optoget til Landets Frelse. »De wa retten stræng' for di arme Bæster«! Da man langt om længe var forsamlet paa Torvet foran Amtmandsboligen, var det Slut med Degnens Taalmodighed; han stod op paa en stor Sten og raabte ud over Forsamlingen: »Nu gider jeg ikke længere staa Nar her; jeg tager hjem til Kone og Børn, og lad saa de Viborg Borgere selv forsvare deres By. Forresten mener jeg, det hele er Løgn og Opspind«! Denne Salut faldt i god Jord hos de noget ængstelige Forsvarere, der hellere end gerne nedlagde »Vaabnene«, og trods Amtmandens Larmen og rædsomme Trusler, begav mange sig »ad Hjemmen« til for at forsvare egne Kødgryder.

1849 søgte Hans Chr. Pedersen Vellev Skolekald. Herom fortæller Sønnen A. P.: »Indtil 1. Januar 1850 havde Grev Frijs, Frijsenborg, Kaldsretten, men Greven smølede med Kaldsbrevet, der først blev udfærdiget een af de første Dage i Januar. Det kendte Far ikke noget til; han fik Brev om, at han var kaldet, hvorefter han meddelte sine Foresatte, at han frasagde sig Mammen Skolekald, og rejste til Vellev med hele Familien, dengang fire Børn. Da Far kom til Biskop Brammer, Aarhus, for at faa sin Kollats, erklærede denne, at Kaldelsen var ugyldig, da han havde Kaldsretten fra 1. Januar at regne. Det var en køn Redelighed, sæt nu Biskoppen kaldte en anden. Pastor Flensborg rejste til Greven, der var hans Ungdomsven, og talte med ham om Sagen. Greven spurgte, om Far egnede sig til andet end Skolegerning, og Præsten forklarede, at Far havde udmærket Indsigt i Landvæsenet. Saa lovede Greven, at Far kunde blive Forvalter paa Herregaarden »Østergaard« (i Vellev Sogn). Da Far hørte det, ønskede han inderligt, at Biskoppen ikke vilde kalde ham, men det gjorde han alligevel«.

Hvordan var nu Hans Chr. Pedersen som Lærer og Menneske? De Vidnesbyrd, man har fra hans gamle Elever og andre Kendinge af ham, gaar alle ud paa, at han var meget begavet, dygtig og virksom, men streng. »Vi lærte meget, og vi lærte godt, men han task wos«, sagde afd. Søren Sort, Vellev. Noget lignende siger gamle Jens Ravn, Vellev, og tilføjer: »Han wa en klog Ra'«. »Stokken sad ham løst i Haanden«, siger Fr. Holm.*)

Anton P. siger om sin Far: »Far havde et Hjerte af Guld, men der var en haard Skal uden om«. Og mon ikke Anton Pedersen her er inde paa det rigtige. Jo, Hans Christian havde et Hjerte af Guld, herom vidner mange rørende Smaatræk; — men Skallen!!!

Naar hans kraftige, knap middelhøje Fremtoning viste sig i Døren til den lille Opholdsstue, blev der mærkelig tyst. Børnene standsede for en Stund deres Leg mens de i Hast ransagede deres Samvittigheder: Huskede jeg at vande Faarene i Heden? Har jeg lavet Uryd i Sandkamret? o. s. v. Ofte maatte den sagtmødige Christiane træde formildende og mæglende til, og naar det lakkede ad Kvæld, sad hun ved Børnenes Sovested og sang med sin smukke, bløde Stemme. Naar det gjaldt Sang, var Christiane »saa møj den villest«, her kunde Degnen ikke hamle op. Et pudsigt Eks. paa en Vuggevise, der blev sunget i Christianes Hjem, er bevaret. Hendes Far, den gl. Musikanter Jacob Bødker i Lindum, havde som ganske ungt Menneske lært Bødkeriet paa Tjele hos en Mester, hvis Kone var tysk født. Om Aftenen hørte han den unge Kone synge en Vuggevise for Børnene, der i Jacobs jydsk Drengøren lød saaledes:

Slaa fejl, min Kjesten, lisse raar,
 slaven lisse raar,
 |: Lulle vis vis vis |: slaven lisse raar. :|

*) Se Frands Holm: Fra Vellev Sogn. 1913.

Senere har Jacobs Dattersøn Knud Skytte rekonstrueret Visen, der har en ganske køn Melodi, saaledes:

Schlaf ein, mein Kind, in süsßer Ruh',
schlaf in süsßer Ruh'.

|: Lulle vis vis vis |: schlaf in süsßer Ruh' .:|

Men i Christianes Hjem blev den altsaa sunget i Jacobs Oversættelse.

Paa een af sine Visitats-Rejser kom Biskoppen engang ind i Vellev Skole for at lodde saavel Degnens som hans Disciples Aandsevner og Kundskaber. Ved Afskeden trykkede han Degnens Haand og sagde: »Her i Vellev skinner Solen aller klarest, min kære Pedersen«! Det var hans allerhøjestsom Fore-sattes uskrømtede Tilkendegivelse. I Skolestuen, der havde lerstampet, sandstrøet Guly, stod noget, der hed »Sandbordet«, en pultlignende Kasse med fint Sand i; her lærte de smaa at skrive Bogstaver og Tal med en Pind. H. Chr. Pedersen havde ogsaa det Lov paa sig, at han var hjælpsom og god-gørende mod de smaa i Samfundet.

Han forsøgte tit at bøde paa den Ubarmhertighed, mod de hjælpeløse, som Samfundet i hine Tider ikke kere-de sig synderligt om; men hans Hjælp kunde være af en særegen Beskaffen-hed. Engang var en af de Vellev Gaard-mænd ved at skære Hakkelse, men fik paa en eller anden Maade Bagdelen for nær Kniven, der ubarmhertigt hakkede den ene Balle af. Her kunde kun Degnen hjælpe, og saa gik det i Hast til Skolen. Degnen gav Ungerne fri et Øjeblik, mens den skadelidte blev anbragt paa et Bord og fik sit Tilbehør

syet paa igen. Jo, Degnen var kendt viden om for sine lægelige Kunster. Ved den anden Lejlighed blev han hentet til Bjerringbro, hvor en Banearbejder var bleven overkørt af en Tipvogn, der saa at sige havde skrællet Læggen fra Benet og fortsat op i Laarmuskelen. Fodledet var knust. Man havde først kørt Manden til Viborg, derefter til Randers, men begge Steder vilde Lægerne amputere Benet, hvad den arme Mand ikke vilde høre Tale om. Saa kom da Degnen agende fra Vellev. Allerede i Forgangen kunde man lugte, at der var Forraadnelse i det knuste Kød, og Stakkelen vaandede sig jammer-ligt. Da Degnen fik Glarene paa og saa Ødelæggelsens Vederstyggelighed, ud-brød han, ifl. Sønnen, som var med: »Jamen, tror I da jeg kan hekse«. Men Medynk med Staklen fik hans Hjerteguld til at bryde gennem Skallen, og skønt han var klar over, hvad han udsatte sig for, hvis Manden døde, hvad der var mest Udsigt til, fik han Kniven frem, og i Guds Navn skar han al Daarligdommen bort, salvede og forbandt og blev der en Tid, til Manden kunde køres til Vellev, hvor Kuren fortsattes. Manden fik sin Førlighed igen med Undtagelse af et stift Fodled. Men hvad fik Degnen? Intet. Den Slags Barmhertighedsgerninger var altid gratis, og der var mange, der kunde takke den Vellev Degn for Lægedom ved brukne Ben og andre Gebrækkeligheder. Det skal bemærkes, at hans Mor, inden hun blev Jordemoder, var i Huset

Vellev gamle Skole,
opført 1840 af Grev Frijs, nu Privatbolig.

hos daværende Stiftsphysicus Willemoes i Viborg, hvor hun assisterede Lægen ved Operationer og forskellig Daarligdoms Behandling. Ingen ved, hvor megen Andel denne Søheltens Bror havde i den ferme Degn.

H. Chr. Pedersen var virksom. Engang i en Forarmelsens Tid — i Begyndelsen af Aarhundredet — havde Greven tillagt de Vellev Bønder nogle Jordlodder fra den nedlagte »Enslevgaard«. Men i Halvtredserne havde Bønderne igen faaet Hovedet oven Vande, saa de ved at sælge »Enslevlodderne«, der laa noget ubekvemt for Gaardene, blev i Stand til at afkøbe Greven Gaardene til fri Ejendom. Her saa den praktiske Degn en Chance. Han købte Lodderne og mageskiftede dem til Smaagaarde; ialt har han ejet ca. 20 Ejendomme i Vellev. Ligeledes købte han 1858 den gamle Degnegaard af »Degn-Greth« for 9000 Rdl. (en meget attraaværdig Gaard paa 40 Tdr. Ld.). Men her havde Degnen nær brændt Fingrene. Paa den Tid opstod der nemlig en Pengekrise; mange gik fallit og blev helt ruinerede. En skønne Dag stod han og manglede 1000 Rdl., der skulde forfalde til December Termin. End ikke hos den gamle Pengepuger nede i »Skjærpesdøj« ved Gudena kunde han laane dem, enhver havde nok i sit. Men just paa selve Fandens Fødselsdag — altsaa i ellefte Time — kom Forvalter Bjørn fra »Østergaard« med en Pengepose paa Naken. Han og Degnen havde sammen med Præsten vundet 8000 Rdl. i Klasse-lotteriet. O, hvilken salig Jubel. Degnen formelig fløj ind til Christiane og trak hende med rundt i en for den adstadige Degn højest upassende Kehraus. Endelig fik den noget desorienterede Christiane saavidt Pusten, at hun kunde sige: »Men æ do da hielt towli, Hans Christian, hwa æ der ve'et«? Pludselig fik de Øje paa Præsten, der som en Gestus til Diskretionen var bleven staaende ude i Forgangen, hvorfra han med oprigtig Forundring havde overværet Optrinnet. Men nu brød Latteren løs, og man blev hurtig enig om at fejre Fandens Fødselsdag paa tilbørlig Vis.

I Degnegaarden indrettede han et Bageri, noget splinternyt paa Landet i hin Tid. Til at forestaa Bageriet importerede han en knagdygtig holstensk Mestersvend, Wilhelm Jürgen Hogrebe, der siden blev hans Svigersøn.

Hans Christian og Christiane havde allerede i Mammen fire Børn: Jacobine, der lignede sin Far i Sind og Skind og som blev gift med omtalte W. J. Hogrebe, der drev Bageri i Viborg til sin Død i 1920. Saa kom en Søn, Martin, der havde en Del af Faderens Begavelse, men af Væsen lignede sin Mor; han var Student fra Viborg Latinske, cand. theol. og senere ansat ved Vordingborg Skolevæsen, vistnok baade ved Realskolen og Seminariet. Birgitte, der helt igennem lignede sin Mor, blev gift med Gaardejer Jacob Ankersen, Vellev. Og Petra blev gift med en af Faderens Hjælpelærere, A. C. Thomsen, der sin meste Tid var Lærer, en meget dygtig Lærer, i Ørum Skole ved Langaa. Petra lignede vist ogsaa sin Mor af Væsen, stillfærdig og beskeden og meget opofrende. I Vellev fik Degnens endnu en Søn, Anton. Den 9. Januar 1853, det var en Søndag Morgen, var der gaaet Bud efter Madammen (dog ikke fra Vammen) og Degnen sagde til sin Søn Martin: »Du faar nok en lille Bror eller Søster i Dag; hvis den kommer, inden jeg kommer fra Kirke, skal du komme derop, aabne Døren og række to Fingre i Vejret, hvis det er en Bror, men kun een, hvis det er en Søster«. Kl. 11 slet rakte Martin to Fingre ind ad Kirkedøren midt under Pastor Flensborgs Prædiken; det var Anton, der havde holdt sit Indtog i Degnefamilien.

Anton blev ogsaa Lærer. Da han var 16 Aar, blev han sendt paa Gedved Seminarium, der ogsaa havde alm. Højskolekursus, men efter $\frac{5}{4}$ Aars Ked-somhed, som Anton fordrev med Jagt og Fiskeri, stak han af en skønne Dag; men hvor skulde han gaa hen? Ti vilde Heste kunde ikke trække ham til

Vellev af Frygt for den gamle Degn, der nok ikke vilde nøjes med at sige et Par Ord i Dagens Anledning. Saa vandrede han uden det nødvendigste til Livets Ophold den lange Vej til Hvorslev, Naboby til Vellev, hvor hans tilk. Svoger Thomsen var konstitueret som Lærer. De fulgtes da ad til Vellev. Thomsen skulde først gaa ind og forsøge ad Diplomatiets Vej at hidse Degnen ned igen. Det lykkedes kun maadeligt. Men da Uvejret omsider var drevet over, enedes man om, at Anton et Aars Tid skulde være Faderens Hjælpe-lærer, hvorefter han kom paa et Seminarium i København. Herfra tog han en fin Eksamen. Omtalte Thomsen forhandlede en Tid med H. Chr. Pedersen om Oprettelse af en Højskole i Vellev, men det blev nok ved Tanken. Da Thomsen søgte Embedet i Hvorslev og i dette Øjemed skulde stedes for den lille, myndige Biskop Brammer, Aarhus, tilraadede Hans Chr. Pedersen ham at tage det flotte Fuldslæg af, da Biskoppen ikke kunde døje skæggede Folk, som efter hans Formening hørte til »Grundtvigianernes Sekt«, og »disse Svær-mere« var ham en Vederstyggelighed. Men end ikke paa sit glatte Ansigt fik Thomsen Embedet.

Anton blev Faderens Hjælpe-lærer i dennes sidste Aar i Vellev Skole, og han var uhyre afholdt af baade Børn og Beboerne, der meget gerne havde beholdt ham som Faderens Afløser da han tillige var en dygtig Lærer, som i meget afveg fra Faderens Metoder. Men Biskoppen mente ikke, det var heldigt, at Anton blev Lærer i sin Fødeby; han kunde altsaa ikke faa Embedet, — hverken med eller uden Skæg. Biskoppen kaldede den som Nr. 2 indstil-lede H. N. C. Bagger. Saa blev Anton Lærer i Kvorning 1878, og fra 1881 i Bøgeskov ved Odder. Han var gift to Gange, 1. Gang med en ung Pige, Bolene fra Kovdal ved Vellev. Han døde paa Hundslund Hvilehjem 1942 og ligger begravet paa Astrup Kirkegaard tillige med sine to Hustruer.

Omkring 1860 plagedes den gamle Degn i Vellev af forskellige Lidelser, der nøder ham til at holde Hjælpe-lærere. Et Par Navne skal nævnes: N. Ottosen, senere Lærer i Gerning. Andersen, senere Hammershøj. Thomsen, Svigersøn-nen, Ørum Skole ved Langaa. J. Vandborg, senere Tostrup. Og til sidst Søn-nen Anton.

Det var en mærkelig Handel at være Degn i Halvtredserne. I Vellev fik Degnen som delvis Vederlag for sin Umage i Skole og Kirke noget man kaldte »Nannest«, en Indtægt, der bestod af Naturalier. Den gav Degnen Ret til et Brød fra hver Gaard, en Snes Æg fra hver Halvgaard og to Snese fra de store. Saa skulde hver Gaard levere $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ røget Gaas, men da ingen havde Gæs, blev det til et røget Faarelaar. Endelig havde han Ret til Morgenmælk fra hver Gaard efter Tur. Til Gengæld skulde Degnemadammen gaa rundt i Gaardene i Juni Maaned og medvirke ved Ostefabrikationen. Nannestydelserne blev dog afløst med Korn fra Jan. 1864.

I den skæbnsvangre Vinter 1864 holdt Pastor Flensborg Bibellæsning i Vellev Skole. En Februaften sad den gamle Præst ved Katheredet og rø-gtede sin Sjælesørgergerning for Sognets Beboere. Foran stod hans Datter Marie og Degnens Birgitte og Petra og ledede Sangen, mens Anton slumrede blide-ligt paa en næppe dertil beregnet Hylde i en mørk Krog. Pludselig vaagnede han, ved at Døren blev revet op af en Mand, dækket med Sne fra øverst til nederst: »Vor Hær har forladt Danevirke og er paa Flugt nordpaa«, raabte han. »Der ligger flere Hundrede Soldater og Heste døde eller døende langs Vejene!« Gennem den klamme Taage, der stod ind over Forsamlingen fra den aabne Dør, kunde Anton se den gamle Præst sidde med slappe Træk og stirre ned mod Døren: »Er det sandt, hvad du siger? Aah, Herre Gud da«. Og saa græd han, og mange med ham. Men saa lød der et Bulder; det var

Søster Birgitte, der faldt besvimet om. Hendes Kæreste, Jacob Ankensen, var Soldat, og hvem kendte hans Skæbne? Men nu fik Degnen andet at tænke paa; Birgitte maatte jo dog kaldes til Live igen. Kort efter var enhver gaaet til sit. — Men inde hos Degnens laa Christiane til Sengs og stred taalmodigt med en haabløs Sygdom. Om Sommeren kom hun til København og blev opereret og hun havde det tilsyneladende helt godt, da hun ved Efteraarstide atter vendte hjem til stor Glæde for smaa og store. Men næste Foraar var det forbi med Kræfterne. Den 26. April 1865 fik hun Fred. Og med sin kære Salmebog mellem de foldede Hænder blev hun begravet paa Vellev Kirkegaard.

Som Husbestyrerinde fik H. Chr. Pedersen Jomfru Emma Kreiser, Datter af en Bogbinder i København, hos hvem han havde logeret flere Gange, naar han konsulterede en kendt Øjenlæge i Hovedstaden. Hun var en begavet og kultiveret Dame, der bl. a. underviste i Sprog, tysk og fransk; hun var født paa Christianshavn 1826. Nogle Aar senere, 1870, giftede H. C. P. sig med Jomfru Kreiser, og 1877 tog han sin Afsked fra Skolen, men blev boende endnu nogle Aar i Vellev. Sine sidste Aar levede han og Hustruen i Vordingborg, hvor Martin var Adjunkt. I disse Aar logerede to Vellev-Dreng, Jens Ankensen, senere Lærer i Vellev, og Jens Ravn, som endnu (1947) lever i Vellev som Gaardejer, hos Degneparret. De skulde frekventere Realskolen og senere Seminariet. Men om Morgenen, før Drengene gik i Skole, maatte de værsgod stille til Overhøring i Lektierne hos den gamle Eks-Degn.

H. Chr. Pedersens Helbred havde i mange Aar ikke været godt. Allerede i Mammen havde han paadraget sig en slem Gigtfeber ved en kold Vintermorgen i en forrygende Snestorm at grave sig gennem hushøj Sne for at komme en ensom gammel Kvinde, der boede i Fattighuset, til Hjælp. Den gamle laa til Sengs og havde ikke i to Døgn set Mennesker hos sig. Svedig, som Degnen jo var efter Snekastningen, kom han til at fryse under sit Ophold i den kolde Stue hos den gamle og fik derved den Sygdom, som han aldrig forvandt. Hen paa Foraaret 1889 var det tydeligt, at den gamle Degn kunde se Ende paa sit virksomme Liv, og d. 10. Juli bristede det Guldhjerte, der trods alt havde siddet paa rette Sted. Han blev begravet paa Vordingborg Landsogns Kirkegaard, fjernt fra hans kære Christiane. Men hans anden Hustru overlevede ham i 10 Aar; hun døde 30. Decbr. 1899 og blev begravet ved hans Side.

Den gamle Skole i Vellev derimod, den eksisterer stadig. Med sine grevelige Initialer og Aarstallet 1840 paa Gavlen, er den nu Bolig for den Vellev Smed.

Bankerne i Nord og Sønder
løfter sig paa Bjærges Vis,
Hjem for Landets frie Bønder
gennem svundne Seklers Dis.
Bondegaard og Landsbykirke,
Fiskerhuse Stranden rundt, —
Søen spejler Dagens Virke,
præger Dagens travle Dont.

Klempt af Drømmeklokker toner
over Søens blanke Vand,
arbejdstrætte Mænd og Koner
lytter mod det lave Land.
Klokken ringer, Klokken ringer —
fra den brudte Klostertomt
Munkesangens AVE klinger
aftenstille, fjærnt og fromt.

Abbed Jens og Biskop Gunner
bag et hegnet Klosterskel
begge to paa Loven grunder,
Herrens Lov og Rigets Vel.
Og den røde Klosterkirke
spejler sig i Søens Vand,
præger Dagens travle Virke
i det gamle, skønne Land.

Foraars-Kær paa Jyllands Ager,
Tøbrudsvand fra Istidsbræ,
mild og mægtig, fri og fager
bag de tunge Bakkers Læ.
Mossø løfter sine Bølger
som en Fjord, et Hav i Blæst —
Mindets hvide Maager følger,
naar det blæser stridt fra Vest.

Albert Andersen.

Mossøs geologiske Historie.

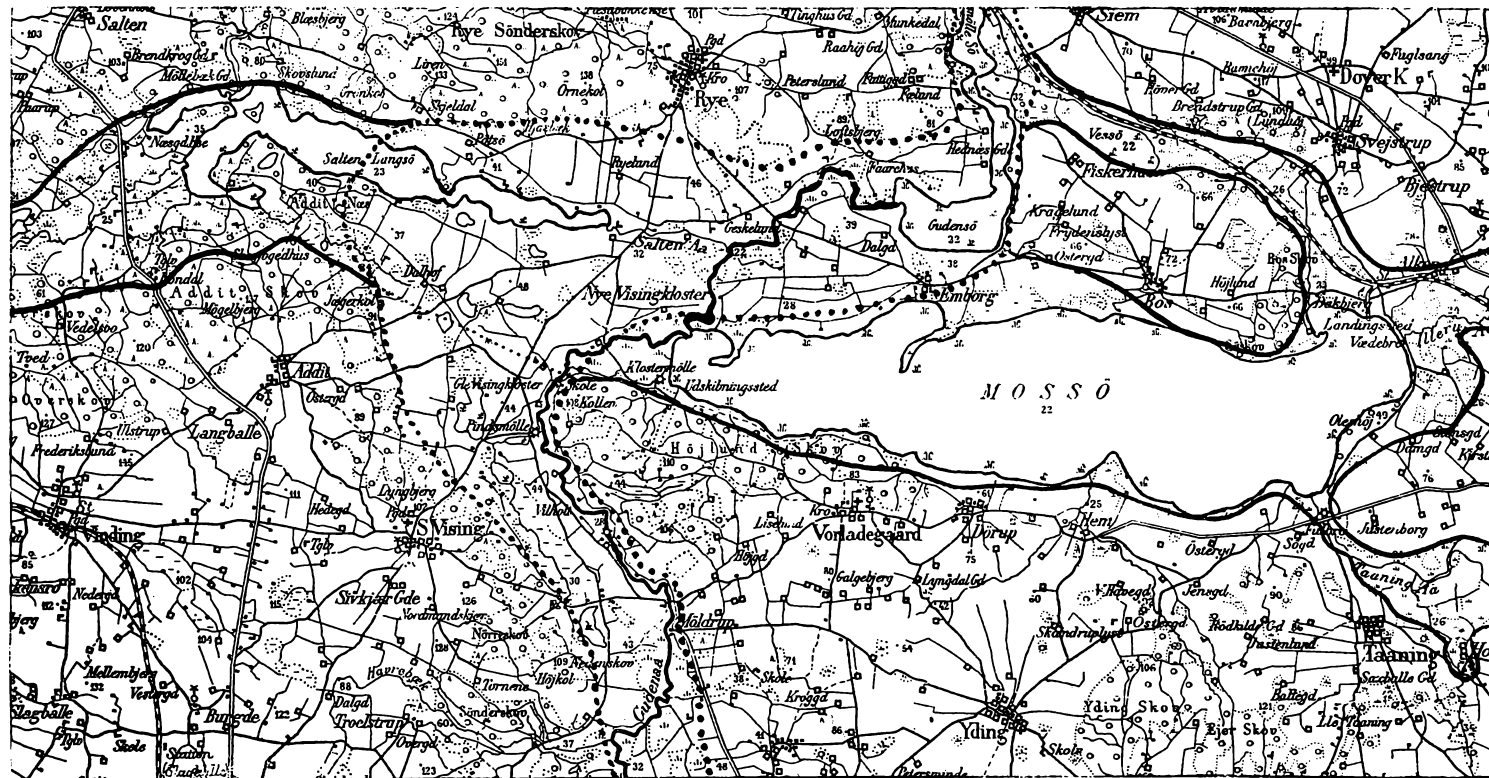
Af Statsgeolog V. Nordmann.

Mossø er fra Vest til Øst ca. 10 km lang, men kun 2—3 km bred fra Nord til Syd, og har en Dybde af indtil 34 m. Den omfatter 1875 Hektarer eller ca. 3400 Tdr. Land, og dens Vandspejl ligger 22 m over Havfladen.

Dens langstrakte Form har Søen tilfælles med andre Søer, der ligesom Mossø ligger i gennemgaaende meget lange, men i Forhold til deres Længde sædvanligvis snævre Dale, og Søerne benævnes derfor ofte *L a n g s ø e r*. I den samme Dal som Mossø ligger Salten Langsø mod Vest og Skanderborg Sø mod Øst; efter den Flod, der nu gennemstrømmer den vestlige Halvdel af Dalen, vil vi kalde den Salten Aa Dalen, men egentlig begynder den helt langt østpaa ved Fensholt og Snerild NV for Odder¹⁾ og ender vestpaa i Hedesletten ved Vrads. Nord for denne Dal — og med i det store og hele samme Retning fra Øst til Vest — findes to—tre andre snævre og langstrakte Dale, i hvilke Silkeborg-Søerne ligger, og Syd for Salten Aa Dalen har vi ligeledes to Dale, af hvilke den nordlige omfatter Bryrup Langsø, Kvindsø og Kulsø, og den sydlige Stigholm Sø, Hallesø og andre Smaasøer. Disse ejendommelige, søfyldte Dale benævner Geologerne *T u n n e l d a l e*, fordi de Floder, som har dannet dem, har løbet i Istunneler inde under et mægtigt Dække af Indlandsis. i den i nedenstaaende Fodnote nævnte Artikkel har jeg paa Siderne 61—62 omtalt saadanne Tunneldales Oprindelse og Dannelsesmaade; men da jeg ikke tør forudsætte, at alle mine Læsere af nærværende Artikkel har den forrige ved Haanden, skal jeg her meddele, hvad jeg dengang skrev.

Det Vand, som paa Grund af Solbestraalingen opstaar paa Overfladen af Indlandsisen, søger gennem Revner og Sprækker ned gennem Ismassen til dennes Bund, hvor det samler sig til større og større Floder, der igennem fremsmeltede Tunneler føres ud mod Isranden, hvor Tunnelen aabner sig med en stor Munding, den saakaldte Gletcherport. Smeltevandet i Tunnelen er underkastet et saa enormt Tryk fra de oppe i Isen værende Vandmasser, at Smeltevandsfloden kan strømme gennem Tunnelen med en saa voldsom Kraft, at den ikke alene fylder Tunnelen, men ogsaa graver sig et Leje mere eller mindre dybt ned i den Jordbund, paa hvilken Indlandsisen hviler. Flodlejet selv bliver da, naar Indlandsisen engang er smeltet helt bort fra Egnen, staaende tilbage i Landskabet

¹⁾ Det er den samme Dal, som jeg har omtalt i min Artikkel om de geologiske Forhold i Vedslet Sogn i »ØstjydsK Hjemstavn«, 11. Aarg. 1946, S. 62.

Kort over Mossø med Omgivelser,

Autoriseret Reproduktion efter Geod. Inst. Kortblad i Størrelse 1:100,000. De prikkede Linier begrænser den Flodslette, som er aflejet af Gudenaasens Forgænger, og som nu danner Terrasserne omkring Mossø og Gudensø. De fuldt optrukne Linier begrænser Salten-Skanderborg Tunneldalen.

som en lang og forholdsvis snæver Dal med ofte temmelig stejle Sider og u jæ v n Bund, en Tunneldal. At Bunden er saa ujævn, skyldes flere Omstændigheder: dels er Strømhastigheden i Floden saa vekslende i Styrke, at denne snart udpuler større eller mindre Fordybninger, snart aflejrer det fremgravede Sand og Grus paa sin Bund, inden det endnu har naaet at blive skyllet helt ud af Tunnelen, dels kan der styrte uhyre Isblokke ned fra Tunnelens Loft og blive mere eller mindre begravede i Flodsandet; naar disse Isblokke engang smelter, opstaar der en Fordybning i Dalbunden paa det Sted, hvor de har ligget, og naar Indlandsisen endelig er smeltet helt bort, fyldes disse Fordybninger med Vand og bliver til Langsøer.

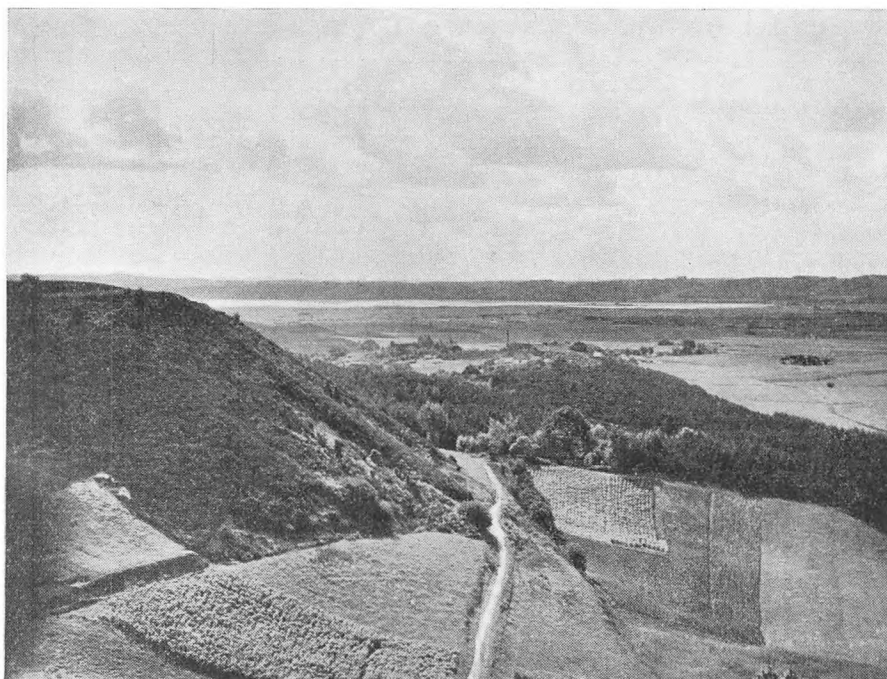
I Nærheden af Gletcherporten (men indenfor denne) graver Floden ikke saa dybt, ja den kan endog aflejre saa meget Materiale, at Vandet i Tunnelen paa Grund af det enorme Tryk kan løbe »opad Bakke« ligesom Vandet i Husenes Vandrør.

Naar Tunneldalen tilsidst bliver befriet for Isen, løber Aaerne, som kommer fra Kilder i dens Sider, naturligvis ned ad gennem Dalen, ofte i modsat Retning af den, Smeltevandsfloden løb i.

Ved Betragtning af de tørlagte Tunneldales Bund er dennes Ujævnheder nu ikke altid iøjnefaldende. Sagen er, at adskillige af Søerne er blevet fyldt med Plantevækst og groet til, saa der er opstaaet større og mindre Tørvemoser og Engstrækninger, hvis plane Overflade nu har givet Dalen en jævn og flad Bund. Ujævnheden rører sig dog ved de mere eller mindre hyppige Langsøer og dybe Moser.

De ovenfor nævnte Tunneldale tilhører — ligesom de andre store østjydske Tunneldale: Mariager-, Randers-, Horsens-, Vejle- og Kolding Fjorde og de østslesvigske Fjorde samt deres Forlængelser dybt ind i Landet — den sidste af de 3 store Isdækninger, som er gaaet henover Danmark. De to første Indlandsise strakte sig ud over hele Landet, medens den sidstes Rand kun naaede frem til en Linie, der fra Bovbjerg ved Vesterhavet løb østpaa til Viborg-egnen og derfra sydpaa gennem Jylland og Holsten, hvor den lidt Øst for Hamburg drejede østpaa langs Østersøens Kyst. Denne Indlandsis dækkede med andre Ord Nord- og Østjylland og Øerne Øst derfor, men lod den sydvestlige Del af Landet frit. Det Sand og Grus, som fra Tunneldalene skylledes ud gennem Gletcherportene, dannede i det frie Lavland foran Isranden de store midt- og vestjydske Hedesletter.

Vi kunde for saa vidt godt slutte her, naar Spørgsmaalet drejer sig om Mossøs Oprindelse. Men lad os alligevel se en lille Smule mere paa Detaillerne, der ikke er uden Interesse, og lad os begynde med at se paa Højdeforholdene omkring Søen, navnlig om dens vestlige Ende. Syd for Søen hæver Højlandet omkring Landsbyen Dørup sig til en Højde af 70—73 m og i Nørre- og Sønderaaes ved Søens Vestende til 79—110 m over Havet, medens Søbredderne kun har en Højde af 23 m i Klosterkjær ved Gudenaæns Udmunding i Mossøs Vestende og af 24—25 m langs Søens Nordside fra Nye Vissing Kloster til Øst for Landsbyen Emborg (Søens Vandspejl ligger som før nævnt 22 m o. H.). Men i en forholdsvis kort Afstand fra Søens Kystlinie (100 m til ca. 1 km) hæver Landet sig

Axel Jessen, D. G. U. Foto.

Udsigt fra Bakkerne ved Gl. Rye mod Syd over Flodsletten og Mossøs Vestende til Højlandet ved Voerladegaard.

langs Søens Nordside med en forholdsvis jævn Skraaning op til 28—40 m mellem Nye Vissing Kloster og Emborg (samt paa Nord- og Vestsiden af den nordfor liggende Gudensø). Kommer man op over den lave Skraaning, ser vi, at det drejer sig om større og mindre, foroven flade eller svagt bølgede Sandpartier. Mellem Salten Langsøs østlige Halvdel og Gamle Vissing Kloster træffer vi et lignende Sandparti paa 35—44 m's Højde o. H., hvis jævne Overflade omslutter nogle større og mindre Smaasøer, hvis Længdegennemsnit er 100—500 m. Sandbankerne ligger temmelig tæt ved hverandre, kun adskilte ved forholdsvis smalle Lavninger, der er fremkomne ved Vandløbs Nedskæring i Sandet eller ved Bortsmeltning af nogle tidligere i Sandet indesluttede Ismasser. De enkelte Sandpartiers Udstrækning er saa stor og deres Højdeforskel saa ringe i Forhold til deres samlede Udstrækning, at man uvilkaarlig faar det Indtryk, at man staar paa en gammel Dalbund, der senere er blevet sønderskaaret i Terrasser, og det vilde være rimeligt at tro, at det er den store Salten Langsø—Mossø—Skanderborg Sø's Tunneldals oprindelige Bund. Det er nu imidlertid ikke ganske rigtigt. Vi lægger Mærke til to Ting: dels, at Tunneldalens Bund fra den vestlige Halvdel af Salten Langsø at regne og et godt Stykke videre vestpaa har en ganske anderledes ujævn Bund, en rigtig Tunneldalbund, dels at Sandfladen mellem Salten Langsøs østlige Halvdel og Gamle Vissing Kloster mod Syd gaar jævnt over i en lignende Sandflade, der løber opad mod Sydøst til Vestbirk, og som gennemstrømmes af Gudenaen, der har skaaret sit Leje ned i Sand-

fladen i Dalens Bund (i den vestlige Halvdel af denne Sandflade er der en 4—5 km lang og $\frac{1}{2}$ km bred Lavning, der rummer Vængesø, de to Fuglsøer og enkelte andre; denne Lavning er en Rest af Gudenaas tidligere, nu forladte Leje). Dalbundens jævne Overflade og dens Fald fra SØ mod NV viser, at denne store Dal har faaet sin sidste Udformning ikke blot af den nuværende Gudenaas, men ogsaa og navnlig af dennes Forgænger, som var en langt mere vandrig og bredere Flod, hvis geologiske Historie vi ikke skal komme nærmere ind paa her. Men Dalens Form og Bund viser tillige, at Dalen ikke er opstaaet under Isen saaledes som Tunneldalene, men ude i det frie Sand foran Isen. Men det vil med andre Ord sige, at Dalen er langt yngre end de omtalte Tunneldale og først udformet, efter at Indlandsisens Rand under Afsmeltningen var rykket et godt Stykke tilbage mod Øst fra den ovennævnte Yderstilling ved Østenden af de store, midtjydske Hedesletter.

Fra denne Dals Munding mellem Nørreaas og Bakkerne i Addit Skov fortsætter saa den i Terrassestykker opdelte store Sandflade sig som en lav, men indtil 6 km bred »Jernbanedæmning« tværs over Salten Aas Dal; men idet den støder mod Foden af Bakkerne nordfor Salten Langsø, bøjer den mod Øst nordenom Mossø og omsluttende Gudensø, indtil den ad en Forbindelsesdal kommer ud i den nordligere liggende Tunneldal, hvori de egentlige Himmelbjergssøer findes. Det er klart, at denne mægtige »Jernbanevold« ikke kan være dannet i et Landskab som det nuværende; der er jo lavere Land saavel mod Vest i Salten Aa Dalen som mod Øst i Mossø, og der maa jo nødvendigvis have været noget, som har kunnet holde den Flod (Gudenaasens Forgænger) paa Plads, paa hvis Bund Sandet i »Volden« er afsat. Dette »noget«, som har været der paa Flodens Tid, men nu er forsvundet, kan kun være Is; men da Floddalen og Volden først er opstaaet, efter at Indlandsisen i det store og hele havde rømmet Eggen, maa man drage den Slutning, at saavel Mossø-Lavningen som Salten Aa Dalen Vest for Volden har været fyldt med Ismasser, der er bleven ladt tilbage, da Indlandsisens Rand trak sig østpaa. Vi kender mange Eksempler paa, at der ude i Forlandet foran Isranden er efterladt endog store Partier af »Dødis«, saaledes kaldet, fordi de ikke længere er i Forbindelse med den »levende«, d. v. s. i Bevægelse værende Indlandsis. Der har altsaa været en Gennembrydning i Tunneldalens Dødismasser, gennem hvilken Gudenaasens Forgænger har kunnet bane sig Vej og aflejret de Sandmasser, der nu staar som Terrasser langs Mossøs Vestende og Nordside.

Det kunde være interessant at følge de Veje, som denne store forhistoriske »Gudenaas« har taget nordfor Silkeborg, inden den fandt et Udløb gennem Randers Fjord; men da dette ikke kommer Mossøs geologiske Historie ved, maa vi give Afkald derpaa.

Litteratur: Poul Harder: En østjydske Israndslinje og dens Indflydelse paa Vandløbene. D. G. U., 2. Række, Nr. 19. Kbhvn. 1908. S. 80—92.

Mossø, set fra de skovklædte Skrænter paa Sydsiden.

Mossø — *dens Flora og Fauna og Fiskeriet i gamle Dage.*

Af J. K. Andersen.

Mossø er efter vore Højdeforhold at ligne ved en Bjergsø, idet dens Vandflade ligger 22 Meter højere end Kattegattets. Og dog ligger den at se til dybt gemt imellem høje Bakkedrag, mod Syd vort højeste Punkt, Ejer Bavnehøj, mod Nord Himmelbjerget med sit smukke Taarn ragende som en Kæmpe op over det hele. Paa de fleste af Bakkerne er Udsigten storslaaet. — Jorderne omkring Søen er ikke overalt første Klasses; lyng- og skovklædte runder Bakketoppene sig med dybe, kløftlignende Dale imellem; Enge og Smaakraat findes hist og her, isprængt med Kornagre. Søen og dens Omgivelser huser en Rigdom af baade zoologiske og botaniske Ejendommeligheder, som Forskere gerne vil fordybe sig i. Et overvældende Fugleliv lægger man hurtigt Mærke til, her træffer man Rødben og Muddersnepper, Dobbelt-Bekkasiner og Graaænder, her lever Engpiberen og Vipstjerten — baade den hvide og den gule —, og Rørsangeren leverer Akkompagnement til alle de andre Fugles mere eller mindre udprægede Sangstemme og Skrig. Tredækkere og Svaner — især Sangsvaner paa Træk — ses ofte ved og i Søen, og ved Klostermølle har den farveprægtige Isfugl et yndet Tilflugtsted, og flere Par yngler i Jordhuller i Skrænterne ved Gudenaa.

Floraen maa egentlig virke forbavsende, naar man tager Jordens mindre gode Beskaffenhed i Betragtning. Blandt de mest karakteristiske blomstrende Planter maa man nævne saadanne som Eng-Troldurt, Fligbladet Brøndsøl,

Brudelys. Omkring i Søskanten vokser Tagrør og Siv i frodig Fylde. Sivene er her forholdsvis lange og kraftige, og Blaataget er et højt skattet Tækkemateriale og bruges ogsaa en Del som Kreaturfoder. Sivene er blevet Grundlaget for en hel Industri eller Husflid i Mossøs Omegn, idet der af dem flettes Sivsko, Sivskamler og Maatter. Siv har ikke nogen Værdi som Fodermiddel, da Kreaturerne ikke vil æde dem, men Menneskene har lært at tilegne sig dem til ovennævnte Fabrikation. Det er i Juli Maaned, at Sivene høstes. Sivskæreren gaar i Vand til langt op paa Benene, skærer Sivene af med sin »Siv-Le« og bringer dem i Land, hvor de bredes ud for at tørres. Naar Tørringen er forbi, køres de hjem og gemmes til Vinteren; thi Sivskofabrikationen er mest Vinterarbejde. Det er især de Mennesker, som om Sommeren lever af Fiskeri, der om Vinteren fletter Sivene til Simer og syr disse til Sko og Maatter. Baade Mand og Hustru, ja, ogsaa de større Børn hjælper til med Arbejdet, og det er en ganske god Dagløn, der kan tjenes en saadan Vinterdag; en flink Fletter kan paa en Dag frembringe en Snes Par Sivsko. Og da det jo ikke er haardt Arbejde og udføres indendørs, kan selv svagelige Personer, der ikke kan paatage sig strengt Arbejde, tjene ved Sivarbejdet. Sivsko er en Vare, der altid er afsættelig, og det er en udmærket Fodbeklædning i de kolde Vinteraftener.

Men Fiskeriet i Søen er dog det, der giver den største Indtægt til Omegnens Beboere, og en saa stor Sø rummer selvsagt mange Fiskearter. Den mest kendte og mest eftertragtede af Fiskene er Aalen, der kun fanges om Sommeren og kun paa Krog. Aborrer er der ogsaa en Del af, og de fanges baade Vinter og Sommer og baade i Garn og i Ruser. Desuden vrimler Søen af Skaller og andre mindre eftertragtede Smaafisk. »Knuden« er en Torskefisk af et mindre skønt Udseende, men dens Kød er dejligt baade i kogt og stegt Tilstand, den har en stor Lever, der stegt er en ren Lækkebidsken. — »Knuden« kan blive meget stor, op imod en halv Snes kg. — For en Del Aar siden udsattes der Yngel af Sandarten, og denne Fisk er ved at være dominerende i Mossø, idet den gør saa stærkt et Indhug i de andre Fiskearters Yngel, at det allerede nu kan mærkes, at deres Antal er formindsket meget, det gælder især Aborre og Ørred. Aalen og Gedden klarer sig bedre i Kam-

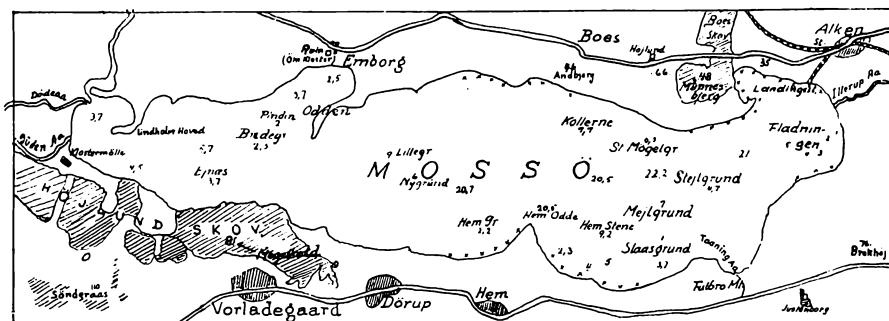
Ved Hem Odde er en yndet Badestrand.

pen for Tilværelsen, Aalen paa Grund af, at den er en Dybvandsfisk, og Gedden fordi den er saa hurtigsvømmende og saa rovgridsk.

Fiskeriet i Mossø for 100 Aar siden.

I J. C. Schytes Bog fra 1843 om Skanderborg Amt skrives om Mossø: »Dens Bredder er høje og skovbevoksede især ved den sydvestlige Side i Voerladegaard Sogn. Søens Vand udmærker sig ved Klarhed og Velsmag, og Bunden er for største Delen sandet, men paa enkelte Steder stenet, leret eller mudret«. — En gammel Lærer, H o l m b o e, der var Lærer i Dørup omkring 1835, har skrevet en Afhandling om Mossø, og deri skriver han om Søens Bunderforhold: »Paa de flade Grunde, hvor der kun er 1 à 2 Favne Vand, og hvor der voxe mange saakaldte »Ræer« (en Slags Pileurt), bestaar Grunden af Sand, paa nogle Steder med indblandede Smaastene. Disse Grunde ligge ej over ½ Miil fra Land og benævnes »Jagegrunde«, fordi man paa slige Steder jage Aborrerne i Garn. Længere ude findes mangfoldige større og mindre Grunde med 3, 4, 5, 6 eller 7 Favne Vand og med en fastsluttet Bund af steenblandet Sand eller af overordentlig fiint, hvidligt eller blaaligt Leer, saadanne Steder kaldes »Kolbegrunde« af Hensyn til Fangemaaden, som anvendes der. Ude paa Dybden er Bunden meget forskellig, snart sandet, snart leret eller mudret, men den sidste Beskaffenhed synes at characterisere de alledybeste Steder, f. Eks. »Pouls Hul« ved det sydvestlige Hjørne af Boes Bys Skov og »Borrings Hul« tæt uden for Hem Bys Grund, hvor der er 18 Favne dybt med Mudderbund. Iøvrigt viser Mos-Søen den Mærkelighed, at der med stormende Vestenvind ofte er opskyllet store Stykker Rav paa dens østre Bred. Det er derfor sandsynligt, at der i Søens Bund befinder sig Lag af Brunkul, thi disse er undertiden ravholdige.« — Om Fiskeriet i Mossø skriver Lærer Holmboe bl. a. følgende: »I den store og skønne Mos-Sø kunne baade Fiske-Rigdommen og Fiskeriet siges at have naaet deres Culminations-Punkt, men ikke nok hermed; thi ogsaa i Størrelse, Finhed og Velsmag overgaae denne Søes Fiske i det Hele de andre. Fiskeretten i Søen tilhører de tilstødende Grundejere af Rye, Dover, Skanderup og Voerladegaard Sogne, men den benyttes kun med nogen Kraft af Dørruperne, Emborgerne og Boes Byes Mænd«. — »De forskellige Fiske-Arter, som Søen indeholder, ere følgende: A a l, af disse forekomme flere Arter. De saakaldte Klep-Aal have et stort Hoved med en bred Mund, løbe smalt til i den bageste Ende og ere løse og tørre i Kødets. Graaaalene have ogsaa en bred Mund, men ere kortere, tykkere og mere fede og faste i Kødets. De saakaldte spidsmundede Aal have en spids Mund, men ere ligesom den forrige Aal fede og faste at føle paa. De største Aal, der skulle være fangede i Mos-Sø, have vejlet 5 Pund, ellers er deres almindelige Vægt 2 Pd., naar de kaldes store.« — »Ø r r e d e r«. »Af dem falde 2 Arter: De Hvide, som udmærke sig ved deres fine Kjød og ansees for de Bedste, og de Mørke, hvilke have en opstaaende Krog i Undermundens. Disse sidstnævnte ligne mest Laxørrederne, dog med den Forskel, at paa den mørke Ørred er Halen ganske lige i Enden, hvorimod den er halvmaanedannet paa Laxørreden. Man seer Ørrederne undertiden springe meer end en Favn op over Vandfladen og lade sig falde ned i Søen paa Halen, ja, man fortæller endog, at det kan træffe sig, at de springe heelt over en Baad og undertiden falde ned i den; men Aarsagen til dette Phænomen angives meget forskelligt, idet Nogle deri ville see et Varsel for ondt og uroligt Vejr, Andre holde for, at de foretage disse Øvelser for at befrie

sig for de Smaaorme, der hjem søge deres Gjæller. Den største Ørred, man har fanget i Mossø, skal have vejet 22 Pd.« — »Gjædder falde i Mængder og meget store.« — »Aborrer ligesaa, men nogle af dem, hvilke benævnes »Sørendere«, ere smalle, magre og agtes af Kjendere ikke engang saa højt som Skaller«. — »Brasen forekommer af udmærket Størrelse og Fedme«. — »Skaller de fleste af den almindelige Art, men enkelte have gulgule og skarpere Skæl og kaldes Rødskaller.« — »Flirer eller Flitter, Horker, Milinger have megen Lighed med Sild, men ere betydelig mindre, de tjene Rovfiskene til Næring og bruges derfor til Lokkemad paa Aalekroge.« — »Grundlinger og Olbutter, smaa Fisk, som ingen bryder sig om«. — »Og endelig Suder, skønt ingen nu-

Kort over Mossø med Angivelse af Grundene.
Tallene angiver Dybden i Meter.

levende mindes, at der er fanget nogen af denne Art i Mos-Søen, men troværdige Gamle forsikre, at deres Fædre have hørt, at de forudm have været meget almindelige.«

Datidens Fangemaader og Redskaber.

»De Redskaber, der benyttes til Fiskefangsten, er naturligvis noget forskellige. I det Smaa bruges Medesnoren og Kolbelinen. I det Store Vaad, Ruser og Aaletraade. Kolben og Meden ere beslægtede og ere kun forskellige deri, at Kolbelinen gjerne er stærkere end Medesnoren, og medens denne er befæstet til en lang Stang, der holdes rolig under Forretningen, er hiin fastgjort til et stort Haandtag af Træ, hvorpaa den ogsaa kan opvikles, og bevæges rask op og ned, saa at man dermed kan hugge mange Fisk. Kolbelinen lægges i Almindelighed af hvide Hestehaar og er imellem 10 og 18 Favne lang. I sin nederste Ende er den formedelst Mængelet, der dannes af een eller to Længder altid hvide Hestehaar, forbunden med det uegentlig saakaldte Kolbejern, der er 3 Tom. langt, trekantet, tykkest i den nederste Ende og støbt af det bedste Tin, der kan faaes. Forneden har dette Kolbetøj et Øje af Messingtraad eller Staaltraad, hvortil Krogen er fastgjort ved en Messinglænke, 1 Tomme lang. At kolbe, som denne Methode kaldes, anvendes i Almindelighed paa Isen og paa Steder, hvor der er for dybt til, at man kan mede. — Aalen fanges mest paa Kroge, besat med Smaafisk. Traaden udsættes om Aftenen og tages iland om Morgen. Jo mere ustadigt Vejret er, desto bedre bider Aalene, rimeligvis skuffede derved, at Bølgerne sætte de paa Aaletraaden hængende Smaafisk i Bevægelse, som om de vare levende.« »Af Aborrer fanges en særdeles betydelig Mængde. Til hvilken som helst Tid man ønsker disse Fisk, kan man gjerne faa dem i Dørrup,

især naar de bestilles Dagen forud, thi der er Ingen, der har Hyttefad til at holde dem levende i. Aborrerne fanges baade med Garn og Kroge. Med Kroge fanges de enten ved at kolbe eller ved at mede. Om Vinteren, naar Søen er tilfrossen, er der Mangfoldige, som bruge Kolbetøjet. Hvo, der besidder den fornødne Øvelse i at betjene sig deraf, hvorpaa det især kommer an, og ikke spares nogen Umage for at oplede Fiskene, kan i Gennemsnit fange for 2 Mark om Dagen, thi om Vinteren staa Aborrerne i højere Pris end om Sommeren; til hiin Tid betales de nemlig med 6 á 8 Sk. pr. Pd., men til denne Tid med kun 3 á 4 Sk. Der var en Indsidder i Dørrup, der havde erhvervet sig en saadan Færdighed i at kolbe, at han et Aar vist fangede flere Aborrrer end alle Byens Fiskere tilsammen i deres Garn. Der kan kolbes paa enhver Dybde i Søen. Kolbejernet holdes omtrent 1 Quarter fra Bunden og bevæges idelig rask op og ned. Til Madding bruges om Sommeren Regnorme, men da disse let bides af, tages Maven ud af en Aborre ved Gællerne, og Halvdelen deraf sættes paa Krogen; denne er ogsaa den alm. Madding om Vinteren. Ellers omsvøbes Krogen blot med en højrød Traad, hvorpaa Fisken ret gerne bider.«

»Knuden« regnedes for et Hundrede Aar siden ikke ret meget, thi derom skrives: »Knuden forekommer vel talrig i Mos-Søen, men agtes ikke meget, formedelst dens tørre Kød. De føres kun sjældent til Købstaden, da de der ikke ere afsættelige, men spises for det Meste af Fiskerne selv, foræres til gode Venner eller sælges til de Omkringboende for 2 Sk. pr. Pund. Alligevel er denne Fisk ikke at foragte, Leveren er en Delicatsse, og paa Kjødet kan koges en Suppe, som i Smag næppe kan skjælnes fra Hønsekjød-Suppe. Fangsten af Knuder gaar især for sig i Legetiden, fra Helligtrekongers Dag til Kyndelmisse, det vil sige, naar Søen er tilfrossen. 9 Dage efter Helligtrekonger anses for den bedste Tid. Den fanges mest med Knudejern, der kan sammenlignes i Skikkelsen med 4 Fiskekroge, hvis Stilke er forenede til een, saa at Krogene vende udad til alle 4 Sider. De er omsvøbt med blank Tin. — Med dette Redskab hugger man Knuderne i Legetiden, det sker kun om Natten, og ved Solens Nedgang ser man da hele Skarer af Mænd, Karle og Dreng ild ud paa den islagte Sjø. Kl. 6 eller 7 gaa de Fleste hjem for at spise, men Kl. 8 vrimle Knudegrundene igen af mange Snese Mennesker, og ikke Faa forblive derude hele Natten. Gennem et Hul i Isen nedlades Knudejernet lige til Bunden, og nu føres det i rask Bevægelse op og ned, hvorved Krogene let hugges i Fiskene, naar disse gaa til Tinnets enten for at gnide sig derpaa, eller maaske for at sluge det i den Tanke, at det er en Madding. Det sker, at een Person kan hugge en halv Snes Knuder i samme Hul«. Og man har Eksempel paa, at en Mand engang fangede saa mange Knuder, at han ikke vidste, hvordan han skulde faa dem baaret hjem, men saa trak han resolut af sine Underbenklæder, bandt forneden om hvert Ben og fyldte Fisken deri. Men Knuden kan ogsaa medes (kolbes) gennem Huller i Isen, til Madding bruges her i Reglen kun en rød Traad, der svøbes fast om Krogen.

At Fortjenesten ved Fiskeriet ofte i gamle Dage var god efter Forholdene viser følgende Udtalelse: »Der var for nogle Aar siden i Voerladegaard 3 Husmænd, der havde erhvervet sig en saadan Færdighed i at fiske med Kroge, at de derved havde rigelig Fortjeneste, men, desværre, de drak Fortjenesten op. Om Vinteren kolbede de, og om Sommeren lagde de Aalekroge ud; de havde 1000 Kroge, saa at, naar de optog de 500, satte de andre 500, og til Forsyning af disse med Smaafisk havde de et Vaad, hvormed de hele Sommeren igennem kunde fange alle Slags Smaafisk. De skulde, efter Sigende, ofte paa een Morgen kunne optage for 20 Rbd. af Søen, nemlig

Aal, Ørreder, Gedder og Aborrer, ja, een Morgen fangede de endog Aal og andre Fisk for 50 Rbd, og den næste Dag for 60 Rbd., til disse Priser købte nogle Mænd i Dørrup deres Fangster og kørte med dem til Aarhus, hvor de skulle have fortjent ligesaa meget til.«

De Baade, som dengang brugtes paa Mossø, var enten Knobskibe eller Fjællebaade. De anskaffedes paa følgende Maade: I Rye Skov købtes den bedste Bøg, man kunde finde. Et saadant Træ kostede paa den Tid 17—18 Rdl. Af Rodenden savedes 8 Alen. Dette Stykke udhuledes med Økse og til-dannedes saaledes, at Køberen kunde ro hjem i den. Resten af Træet, der ofte kunde udgøre 4—5 Favne, solgtes til Træskotræ og Brændsel. Da et saadant Træ kunde indbringe indtil 30 Rdl., havde Interessentskabet 11—12 Rdl. og Knobskibet i Købet for Arbejde og Kørsel. Efter at Skibet var ført til Dørup Land, udhuledes det endnu mere og skræbedes glat og jævnt overalt for ikke at ødelægge Garnene. Et saadant Skib kunde vare en halv Snes Aar. Naar Overdelen var raadden, kunde Bunden bruges til Fjællebaad, idet den blev forsynet med Spanter og Brædder. En saadan Baad stod i 10—12 Rdl.

Enhver Lodsejer ejer Fiskeretten til Midtstrøm. Efter gammel Tale er det fortrinsvis Folkene i Dørup, der har lagt sig efter Fiskeriet, men ogsaa Beboerne i Hem og Emborg har altid fisket en Del. Nu om Stunder drives Fiskeriet af Folk, som ikke giver sig af med andet, ja, der er endda et Par Mænd, som er tilflyttede langvejs fra, den ene er Vesterhavsfisker, den anden har tidligere fisket paa Limfjorden, de har begge bosat sig ved Mossø og lever udelukkende af Søen. Men Sivskofabrikationen beskæftiger dog langt flere Mennesker end Fiskeriet. — At Mossø er saa rig paa Fisk, skyldes først og fremmest Vandstrømmene; ved dens sydøstre Hjørne modtager den Vandet fra Skanderborg Sø gennem Taaning Aa, og fra Nordøst strømmer Vandet fra Illerup Aa, denne Vandtilførsel gør, at der ned midt igennem Søen gaar en Strøm, saa Vandet altid er i Bevægelse og altid faar Fornyelse, altsammen en Nødvendighed for Fiskenes Trivsel. Ved Klostermølle løber Gudenaen ud i Søen, men forlader den straks efter igen.

Maaneskinsnat ved Mossø.

Ved Mossøs Bredder og lidt om Knuden og Aalen.

Af H. Elling.

Mossø har en temmelig afrundet Form. Fra Nordsiden lige ud for Emborg By strækker sig en Odde ca. $\frac{1}{2}$ km ud i Søen i sydvestlig Retning. Fra Oddens yderste Spids gaar en Sandrevle omtrent lige i Syd. Denne Revle ligger sine Steder kun $\frac{1}{2}$ m under Vandets Overflade, hvilket har medført, at Turister, som var ukendt med Forholdene, er sejlet paa Grund paa Revlen og har maattet gaa i Vandet med Tøjet paa for at bringe Skuden flot igen. Revlen strækker sig næsten helt over til Voerladegaard Skov, hvor man ofte kan se den sydlige Ende rage op over Vandfladen og her danne en lille Ø, der tidt er Tilholdssted for mange af Søens Fugle.

Tilløbet fra Skanderborg Sø gennem Taaning Aa ved Fuldbro Mølle gav Anledning til, at man for et Par Menneskealdre siden syslede med Planer om at udtørre Søen og lave en Kanal langs Søens Sydside til at tage Vandet fra Skanderborg Sø. De store Bakker Nord og Syd for Søen indeholdt rigeligt Materiale, som her kunde finde Anvendelse og bidrage til at frembringe store Arealer, som med Tiden kunde kultiveres og frugtbargøres og derved forøge Arealet af den Jord, af hvis Frugter vi alle skal leve. Tanken blev dog opgivet, da man ved at undersøge Søens Dybdeforhold fandt Steder, hvor der var indtil 18 Favne Vand. Det er forstaaeligt, at man, da disse Resultater forelaa, har opgivet Tanken, da det med Datidens Transportmidler vilde have været haabløst at tænke paa at opnaa et blot nogenlunde tilfredsstillende Resultat. Senere opstod Tanken om at lade den vestlige Ende af Søen udtørre. Her er Vandstanden betydelig lavere; men denne Plan blev heller aldrig til Virkelighed — heldigvis. Et Stykke ægte dansk Natur vilde her som saa mange andre Steder ved Menneskers hensynsløse Færd være blevet berøvet den Naturtilstand, hvori det har ligget gennem Tusinder af Aar.

Slægt efter Slægt har levet deres Liv her ved Søens Bredder, set den i Storm og i Magsvejr og er kommet til at holde af den. Lige saa smilende den ligger i stille Sommermorgener med den spejlblanke Flade, hvor ikke en Krusning paa Vandets Overflade viser sig, lige saa dyster og truende kan den være i Efteraarets Stormvejrdsdage. Da viser den sig i al sin Magt og Vælde. Tunge drivende Regnskyer i Forbindelse med Stormen sender fine Skumsprøjt langt ind over Land. I saadanne Stormvejrdsdage er det ikke raadeligt at vove sig ud paa Søen i et lille Fartøj som de, der i Almindelighed bruges til Fiskeri. Efter haarde Isvintre kan man undertiden, naar Tøbruddet indtræffer, blive Vidne til et storslaet Naturfænomen. De store Ismasser bliver da under øredøvende Larm presset af Strømmen ind mod Land, hvor Isen langs Stranden skyder det løse Sand

Ikke! langt fra Øm Kloster skyder en lang Tange sig ud i Mossø.

foran sig helt ind paa de dyrkede Marker. Her lægger Isen sig til Hvile, dog presses der stadig paa, og undertiden hober Ismasserne sig op og danner langs Bredden en mægtig Barriere, der ofte kan blive flere Meter høj. Et ejendommeligt Syn ved en dansk Indsø.

De med Siv og Rør bevoksede Arealer langs Søens Bredder afgiver et yndet Tilflugtssted for Søens mange Svømmefugle, der her kan søge Skjul, naar de er i Fare. Denne frodige Plantevækst blev tidligere kun i mindre Grad udnyttet, idet der kun blev skaaret en ringe Del af Sivene til Fremstilling af Sivsko og Maatter. Denne Hjemmeindustri tog under sidste Verdenskrig en rivende Udvikling. Alt kunde sælges, og store Værdier blev i disse Aar hentet op fra Søen. Sivene blev slaaet af med en Segl, hvorefter de blev bundet i Neg, bragt i Land og stillet til Tørring i smaa Hobe ligesom Korn paa Marken. Dette Sivbjergningsarbejde var meget besværligt, da Arbejderen maatte vade i Vand til midt paa Livet. Paa dybere Vand maatte man undertiden benytte Baad. Dette besværliggjorde i høj Grad Arbejdet. Sivene gror som bekendt i Vand, men til Trods herfor er dens Kvalitet i høj Grad afhængig af Vejret. I tørre Somre bliver den baade for kort og tynd i Stænglen, hvorimod den i fugtige Somre kan opnaa en betydelig Længde, ofte 2—3 m fra Rod til Top. Blaatag anvendtes tidligere til Hustag, ja gør det undertiden endnu; men da dette Materiale er meget stift og tykt i Stænglen, finder det ikke mere saa megen Anvendelse til dette Brug. Hvorfor Sivene ikke bliver saa kraftige i tørre Somre som i fugtige, har man ofte spekuleret over, uden at man — saa vidt mig bekendt — har kunnet give en fyldestgørende Forklaring herpaa. Men hvis der bliver skaaret stærkt flere Aar i Træk, bliver Bevoksningen tyndere og Plantebestanden ringere. Sagkyndige Folk mener, at man kunde skære saa grundigt, at hele Sivbevoksningen vilde dø ud, til Trods for at Rodnettet forbliver

ubeskadiget, og at selve Planten hele Tiden staar i Vand. En gammel, forlængst afdød Arbejdsmand, som har skaaret mange Siv i Søen og forarbejdet disse, blev engang spurgt, hvorfor Sivene var af en ringere Kvalitet i tørre end i fugtige Somre. Svaret kom omgaaende: »Hva S . . . ka et nøt, en stor i Brændvin te æ Knæer, nær en et ka no aa drek aet.« Det var nu hans Forklaring, og Sagkundskaben maa man som bekendt bøje sig for. Efter hans Udtalelse er det altsaa lige saa nødvendigt for Søens Plantevækst at faa Regn, som det er for Planter paa Landjorden.

I den vestlige Ende af Mossø, hvor Gudena kommer ind og løber ud igen, skyder en lille Halvø sig ud i Søen. Inde fra »Fastlandet« strækker sig et Eng- og Mosedrag i Syd og ender i en lille Bakketop, kaldet »Lindholm«. Bakken har temmelig bratte Skrænter mod Syd og Vest. Her fandtes for mange Aar siden og gør det vel forøvrigt endnu en Mængde skærende Redskaber og Pilespidser af Flint. Et Vidnesbyrd om, at Egnen har været beboet af Folk, der har betjent sig af disse primitive Redskaber og Vaaben i Kampen mod Fjender og vilde Dyr.

Den nordlige Side af Søen begrænses af de lette sandmuldede Jorder ved Emborg. Paa saadanne lette Jorder findes saa godt som ingen store Sten, hvilket ofte er Tilfældet paa de bedre Jorder. Da man fremdrog Ruinerne af Øm Kloster, maatte man undres over, hvorledes Munkene med Datidens primitive Redskaber havde faaet de store Sten transporteret, og hvor de var kommet fra. Mossø synes at give en naturlig Forklaring herpaa. Ved Nordsiden af Søen skal der nemlig fra Bakkerne neden for Boes Skov findes en bred Bræmme af store Sten, men vestefter findes ingen. Det ligger derfor nær at tænke, at Munkene her har hentet de store Sten, der har været brugt til Fundamenterne til det gamle Øm Kloster. Stenene ligger endnu paa samme Sted, hvor de for 7—800 Aar siden er lagt ned, og enhver vil ved Besøg paa Stedet kunne tage Stenene i Øjesyn, og man maa i høj Grad undres over, hvorledes det har været muligt at faa Stenene transporteret hertil. Men da der fra Mossø har været en Kanal, der gik lige ind til Klosterets Grund og videre til Gudensø, maa man antage, at Transporten er foregaaet langs Søens Kant og videre gennem Kanalen nær til den Plads, hvor de skulde danne et solidt Fundament for de store Klosterbygninger, hvoraf der nu kun findes sparsomme Rester.

Knud fiskeriet i Vintertiden.

Af Fiskeriet i Mossø er intet imødeset med saa stor Spænding som Knud fiskeriet. Fra gammel Tid har det været en meget yndet Sport.

Fra Helligtrekongersdag kunde man i gamle Dage og forøvrigt ogsaa endnu se Folk i smaa Flokke begive sig paa Vej ud mod Knudgrundene, d. v. s. de Banker i Søen, hvor Fiskene i Yngletiden søger op for »at lege«. Naar Solen begyndte at dale i Vest kom yngre dog flest ældre godt indpakket i Tøj og med lange Træskostøvler beslaaet med Jernpigge vandrende hen over den store Flade til Fangststederne, som i Forvejen var nøje afmærket med Gran og Fyrregrene, for at man ved Hjælp af disse kunde finde tilbage i de mørke Nætter. Risene, som var blevet anbragt om Dagen, stod i en lang Række i Isen med 2—3 m Afstand fra Land og ud til Knudgrunden, som ligeledes paa forskellig Maade var afmærkede med Ris. Denne Forsigtighedsforanstaltning bruges endnu den Dag i Dag. De første Fangst dage var de sværeste, for da skulde der hugges Huller i Isen. Efter nogle Dages Forløb lignede Isens Overflade et gennemhullet Sold. Hul ved Hul 15—20 cm i Diameter viste tydeligt, at her var Pladsen, hvor den saa stærkt eftertragtede Fisk maatte søges. Me-

Ved Bredden af Mossø vokser paa sine Steder store Skove af Siv eller Blaatag, hvor Drengene ynder at soppe i det lave Vand.

dens Mørket sænkede sig, samledes Fiskerne omkring Fangstpladserne. De første Aftentimer og helst i mørke Nætter var de bedste, men morgenduelige Mænd har ogsaa i de sidste Nattetimer hentet sig mangan en god Fisk op fra Dybet. Dog ikke alle kunde være lige heldige, og ofte maatte de gaa bort med uforrettet Sag. Men det er gaaget med Knudefiskeriet som med saa meget andet. Poesien er borte.

For et Par Menneskealder siden kunde der efter Sigende samles op imod et halvt Hundrede Mennesker paa Søen for at dyrke den ædle Sport. Fiskere fra begge Sider af Søen tilbragte ofte Nætterne sammen her, og Snakken gik livligt. Enkelte tog sig en lille Lur i Læ af Fiskekassen i de stille Midnattstimer. Fangstredskabet bestod af 4—6 store Jernkroge med Modhager samlet i en Rundkreds og forsynet med en lang Line. Redskabet sænkedes ned til Bunden, og Fiskeren forsøgte nu ved smaa hurtige Ryk i Rebet af hugge en Krog i den lækre Fisk og hive den op til Overfladen. Men det kunde hændes, at Fiskene ligesom havde sammensvoret sig mod Fiskerne og fuldstændig afholdt sig fra at gaa til Knudejernet. Saa fortaltes der Historie, mest lystige. Undertiden kunde man i stille Vejr høre Fiskernes Latter runge ud over Søen. En gammel forlængst afdød Mand har fortalt mig, at der for ca. 60 Aar siden var en yngre Lærer paa Egnen, som ogsaa var ivrig Knudefisker. En Vinteraften, da der slet ikke blev fanget noget, og Stemningen var lidt trykket, samlede han resolut sine Fiskeredskaber sammen paa Isen og begyndte at fortælle lystige Historier. Folk strømmede til fra alle Sider, og paa denne ejendommelige Mødeplads deklamerede han med sin malmtunge Røst Historien om Messingjens for sine lyttende Tilhørere. Han er død, men Mindet om Fisketuren i den stille klare Frostnat lever endnu paa Egnen. Men som Fiskeriet paa Havet kan være forbundet med Fare, saaledes ogsaa her. Undertiden vilde Skæbnen, at det slog om til Tø, netop som Sæsonen var paa sit højeste. I Løbet af faa Dage kunde Regn og Blæst slide Isen tynd; de smaa Huller blev til Damme, og da var det ikke raadeligt for den uerfarne at give sig ud paa Søen. Men ogsaa i saadan Tid forstod man at hjælpe sig. En lang Stige blev forsynet med Jernskinner. Paa Stigen blev anbragt en Baad. Hver Mand fik et langt stærkt Reb bundet om Livet og fastgjort til

Baaden. Fangstredskaberne blev anbragt i Baaden, og saaledes udstyret skød man Baaden paa Stigen foran sig ud over Isen til Fangstpladsen. I mørke, regnfulde Nætter maatte Mændene nu fra Baaden søge at finde Hullerne ved at famle sig frem. De maatte vogte sig vel for at komme for nær til den tynde Kant, da Isen let kunde knække, saa de risikerede at dumpe i. Skulde dette ske, kunde de ved Hjælp af Rebet, som var fastgjort til Baaden, redde sig op paa Isen eller holde sig oppe, til der kom Hjælp til. Under saadanne Forhold vovede Folk sig næppe ud alene.

Naar der indtraf pludselig stærkt Tøvejr, kunde det hænde, at Isen i Løbet af kort Tid brød op. Undertiden kunde det ske saa pludseligt, at Fiskerne maatte skynde sig i Land. Saaledes skete det engang, da en halv Snes Fiskere befandt sig ude paa Isen. Stormen rasede, og de løsrevne Isflager skurede mod hinanden med en øredøvende Larm. Hurtigt samledes Grejerne sammen, og Fiskerne ilede mod Land. Men her mødte dem en ny Overraskelse. Isen var nemlig begyndt at drive udad. Kun ved med den største Behændighed at springe fra den ene Isflage til den anden vilde det være muligt at naa Land. En af de kækkeste tog Mod til sig, gjorde Springet og naaede Land. De andre raabte til ham, om han blev vaad, hvortil han muntert svarede: »Nej a gjør sku it!« De øvrige fulgte hurtigt efter, og hver Gang en Mand kom i Land, lød det samme Spørgsmaal, der omgaaende blev besvaret som første Gang. Da de alle var kommet i Land, viste det sig, at de havde Træskostøvlerne fulde af Vand til stor Morskab for dem alle. Knudefiskeriet kunde hos enkelte udarte til en hel Lidenskab. En gammel Mand har fortalt, hvorledes han i Knudetiden kunde ligge i sin Seng og drømme om »det søde Hug«. (Benævnelser for den Følelse, der greb ham, naar han mærkede en Fisk paa Jernet). I Søvn kunde han tage fat med Hænderne i Overdynen, stemme Fødderne mod Sengens Fodende og berede sig til at hale Fisken op. Det var kun en Drøm, men en Drøm, der bedre end Ord skildrer den Følelse, hvoraf de rigtige Knudefiskere var besjælede, naar de stod paa Søen og ventede paa Fangst. Men medens Knudefiskeriet kun med Haab om Fangst kunde drives den korte Tid i sidste Halvdelen af Januar Maaned, saa kunde man dog næsten hele Vinteren, naar Isen var sikker, se Folk paa Søen fiske efter Aborrer. Men i Modsætning til Knudefiskeriet, som foregik om Natten, kolpede man Aborrer om Dagen med en lang Snøre med et blankt Tinlod lidt over Krogen. Da man paa den Tid af Aaret ikke kunde finde Orm, omvikledes Krogens Spids med en Stump rødt Uldgarn, som de graadige Fisk saa antog for Madding. Snøren holdtes hele Tiden i en op- og nedadgaaende Bevægelse. Hensigten var, at den graadige Fisk i Forbifarten skulde sluge »Maddingen« og gøre det saa grundigt, at den blev hængende paa Krogen.

Aalefiskeriet.

For Erhvervsfiskeren er der nok ingen Fiskeart, der giver tilnærmelsesvis saa stort et Udbytte som Aalen. Det er en mærkelig Naturdrift, der tilskynder Aalen, som er opvokset i de grøderige Søer inde i Landet, til at søge med Strømmen ud mod Havet. Denne Trang er saa uimodstaelig, at man endog mener, at Aalene undertiden skrider paa Land, naar de derved har kunnet skyde Genvej for at naa fra et mindre Vandløb til de større Vandveje, der fører til Havet. Hunnerne kan blive ca. 1 m lange, Hannerne $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ m. Form og Farve veksler stærkt efter Alderen. Medens man tidligere skelkede mellem forskellige Arter, mener man nu, at alle kan henføres til to Variationsformer, nemlig de gule Aal og Blankaalene, der i Virkeligheden blot er to forskellige Alderstrin hos de samme Individuer. De gule Aal er

Udsigt fra Skovsbjerg over Gl. Rye og Mossø.

endnu ikke kønsmodne, medens de metalglinsende Blankaal er forplantningsdygtige. Dens Form og slimede Hud gør det let for den at bore sig gennem Mudderet. Dens Føde bestaar af Snegle, Orme, Smaafisk o. l. Naar Æglægnings-tiden nærmer sig, vandrer Blankaalene ud paa de store Havdybder. Her lægger de deres Æg og vender ikke mere tilbage til det ferske Vand. Ungerne derimod søger fra Havet ind til Kysterne og op i alle ferske Vande, hvor de tilbringer deres Vækstperiode, indtil de som forplantningsdygtige Blankaal vender tilbage til Havet, lægger Æg og dør. Min gamle Bedstefar, som fiskede meget i en af de midtjydske Søer, gjorde mig for over et halvt Hundrede Aar siden en Sommermorgen opmærksom paa nogle mørke Striber i det dugvaade Græs. Han forklarede, at det var Aal, som fra den lille Indsø havde banet sig Vej til en lille Aa, hvorfra de igen kunde fortsætte til Gudenaa og derigennem videre til Havet. Da vi tydelig kunde følge Striberne fra Søen til Aalen, kunde det jo tyde paa, at Aalen virkelig foretager saadanne Vandringer over Land. Man siger, at Aalen skrider fra Maj til November. Dog skrider den ikke hele Tiden i denne lange Periode, dette varierer baade efter Aarstiden og Vejrliget.

I Juli og August fanges flest. Om Dagen ligger de stille, men naar Mørket falder paa, begynder de at skride. De skrider mest i mørke Nætter med sydlig Vind og Regn. Udenfor de saakaldte Aalegaarde havde dette Fiskeri forhen kun ringe Betydning. Fra Ry Mølle til den vestlige Ende af Mossø hævdes Fiskeretten af hin Møllens Ejer, der har en betydelig Indtægt af det ved Ry Mølle anlagte Aaleværk. Aalen, som fanges her, anses for at være af en meget fin Kvalitet, da disse kommer fra Mossø med det særlig klare Vand, hvorimod Aal fangede ved Fuldbro Mølle og kommende fra Skanderborgsøerne med den mere mudrede Bund har en uren Smag og er løsere i Kødet. Ved Ry Mølle var der i gamle Dage en uhyre Fiskerigdom, og Aar-

sagen hertil er ikke vanskelig at finde. Til denne Mølle trækker nemlig Fiskeforraadet ikke blot fra Mossø, men ogsaa fra Salten Langsø og de med den i Forbindelse staaende Søer i Vinding og Bryrup Sogne.

Medens man i tidligere Tider ofte benyttede Aalekurve flettede af Vidjer Line forsynet med smaa Kroge i 2—3 m Afstand og paasat Madding. Hertil anvendes i Almindelighed Smaafisk. Hist og her anbringes en lille Tot Siv, for at man kan finde Linen, naar den ligger paa dybt Vand. Smaa Sten anbringes ligeledes med Mellemrum for at holde Linen nær til Bunden. Det hænder undertiden, at store Fisk bliver hængende paa Krogene. Der opstaar da nogle spændende Minutter for den, som skal »løbe« Linen. En saadan Fisk paa en halv Snes kg og mere kan ikke tages indenbords i den tynde Snor, før den bliver træt. Saa snart Fiskeren mærker, at en stor Fisk nærmer sig, maa han derfor til Kroglinen fastgøre en glat Line, da han ellers vil risikere at faa Kroge i Fingrene, thi saa snart en saadan Fisk nærmer sig Overfladen, bliver den forskrækket, og med en lynsnar Bevægelse sætter den ned mod Bunden og søger at frigøre sig. Manøvren gentages atter og atter, til Fisker er saa træt, at den med en dertil indrettet Krog kan hives ind i Baaden. Det er spændende Øjeblikke for Fiskeren, for i mange Tilfælde vil Snøren briste, og den værdifulde Fisk forsvinder atter ud i sit rette Element sikkert klar over den overhængende Fare, hvori den nylig befandt sig. Under hele den spændende Situation maa der være et nøje Samarbejde mellem den, der røgter Linen, og den, der ror Baaden, da det mindste Fejlgreb i en saadan Situation kan faa skæbnsvangre Følger.

Lidt om Jydsken paa Aarhuskanten.

I Hads Herred udtaler man det bløde d i mange Ord. Helt op til Aarhus langs Østkysten høres d'et i Mad, Fad, Kjød, Puder, laadne, Klåder (Plage), Gader og mange flere Ord, som i Hasle og Framlev Herreder ombyttes med i: Mai, Fai, Kjøi, Pujer, laajne, Klaajer, Gaain osv.

Kommer vi saa Nord for Aarhus, ombyttes d'et med r, saa der siges: Mar, Far, Kjør, Pure, laarne, Klaarne og Gaaren osv.

Man sagde Syd for Aarhus: Han kjørte ned ad Gaden med laadne Puder paa Klaadden.

Med Puder menes Sivpuder, som endnu bruges, hvor man kører med Stude; de brugtes ogsaa til Heste, især Plage, i gamle Dage. Vest for Aarhus sagde man: Han kjør nie aa Gaajen med laaine Pujer paa Klaajen'. Men Nord for Aarhus sagde man: Han kjør nier aa Gaaren me laaren Purer paa Klaaren.

Før Clemensbroen blev bygget, var der et Torv op til »Skandinaviens«, hvor Slagterne fra Landet holdt med deres Kød om Lørdagene, og da kom der en Del Koner fra Vejlbj og købte Kød hos Slagterne, som der stod og solgte, og naar en Mand kom over Torvet, raabte de: »Skal I have Kjør i Daw?« Men Kl. 2 sagde de: »I faar et stort Lerfar plarre fuld af Kørmar for 1 Daler!«

Søren Leth.

Borgmester Oluf Hansen Svane i Horsens.

Ved Thorv. Madsen.

I Viborg Landsarkiv ligger der blandt meget andet godt nogle haandskrevne Papirer, der i sin Tid er skrevet af Slægtshistorikeren, Mag. I. C. Hansen. Meget interessant skildrer han en horsensiansk Borgmester Oluf Hansen Svane, der var en noget vidtløftig Herre, som regerede Byen efter ret diktatoriske Principper.

Oluf Hansen Svane stammer fra velstaaende Købmandsslægter i Ribe, men hans Fader, Hans Olufsen Riber, flyttede til Horsens, hvor han i 1582 blev Raadmand og 1590 Borgmester, samtidig giftede han sig med den berømte Hans Svannings Datter, Anne, fra Ribe.

For hvem, der ikke kender Hans Svannings Historie, skal her kort nævnes, at han er født 1503 i Svanninge paa Fyen. Han var ualmindelig dygtig, blev Magister i Wittenberg, Professor i København, men fik saa det Hverv af Kong Christian d. 3. at opdrage den unge Prins Frederik, den vordende Konge.

I 11 Aar fulgte han nu Prinsen, men da han i 1552 var færdig med Kongesønnens Opdragelse, flyttede han til Ribe, og her fik han det Æreshverv at skrive Danmarks Riges Historie — — paa Latin, som Fortsættelse af Sakse.

Som mangeaarig Hofmand og Ven med baade den regerende og den kommende Konge stod naturligvis de bedste Hjem i Byen ham aaben. Han var nu 51 Aar og ugift. Han maatte have sig en Hustru, og hans Valg faldt paa Marine, en Datter af den stenrige Købmand og Borgmester i Ribe, Søren Stage og Hustru Anne Sørensdatter Klyne.

Marine og Hans Svanning blev gift 30. Septbr. 1554. Aldersforskellen var stor, hun var kun 15 Aar og han 51. I deres Ægteskab fik de 15 Børn, hvoraf en Datter, Marine, blev gift 1577 med vor berømte Anders Sørensen Vedel, der blev sin Svigerfaders Efterfølger som kgl. Historiograf. Den yngste Datter Anne blev i 1590 gift med ovennævnte Borgmester i Horsens, Hans Olufsen Riber.

Hans Svanning døde 1584, men hans Hustru overlevede ham i 31 Aar, idet hun først døde 1615.

Hans Svanning havde i sin Hoftid taget sig som Vaabenmærke en Svane. De fleste af hans Efterkommere kaldte sig derfor Svane, ikke Svanning.

Hans Olufsen Riber og Anne Svane fik 5 Sønner og to Døtre. Det navnkundigste af Børnene blev Hans Svane, der blev Sjællands Biskop med Titel af Ærkebiskop, og som sammen med Borgmester

Hans Nansen i København var Hovedmanden ved Enevoldsmagtens Indførelse. Af Døtrene blev Else gift med Præsten i Vejle og efter hans Død med Chr. Jensen, Hofpræst og kgl. Konfessionarius. Den yngste Datter, Anne, blev gift med Borgmester i Horsens Ernst Ernstsens von Baden med hvis Søster, Elisabeth von Baden, hendes Broder, Oluf Hansen, blev gift. Horsens fik altsaa to Borgmestre, der var indbyrdes dobbeltbesvogrede.

Hans Olufsen Riber var en meget velhavende Mand. Allerede i 1588 var han blandt de meget faa i Horsens, der til Hærens Udrustning skulde levere en Harnisk og et Slagsværd, medens andre slap meget billigere. Han kom efterhaanden til at eje mange Ejendomme i Byen, deriblandt en Gaard paa Torvet og 10 Boder ved Fugholm Bro.

Borgmester Hans Olufsen Riber døde 1615, hans Hustru overlevede ham i 22 Aar til 1637.

Oluf Hansen Svane, Søn af Hans Olufsen Riber og Anne Svane, var, som før nævnt, gift med Elisabeth von Baden.

Hvor hun og hendes Broder Ernst stammede fra er ukendt, men Fornavnet Ernst peger mod Tyskland, og maaske von Baden blot betyder »fra Baden«.

Ernst var først Skriver paa Aakjær eller maaske rettere Ridefoged hos den kgl. Lensmand der. Han er der endnu i 1613, men 1614 maa han være blevet gift med Hans Olufsen Ribers Datter, og 1616 efterfulgte han sin Svigerfader som Borgmester i Horsens. Der var jo altid dengang to Borgmestre i hver Købstad, og da Ernst von Badens Kollega, Jørgen Nielsen, døde 1629, blev Oluf Hansen Svane Borgmester, og de to Dobbeltsvogre arbejdede nu godt sammen, til von Baden fratraadte som Borgmester og nøjedes med at være Byens Tolder.

Kirsten Munch, Chr. d. 4.s Dronning til venstre Haand, levede dengang paa Boller, som hun ejede tilligemed Rosenvold. Hun var faldet i Unaade hos Kongen og var forvist dertil, maatte ikke forlade Boller, saa hun egentlig var i en Slags Arrest paa sin egen Gaard. Hun blev der ogsaa efter Kongens Død og døde der 1658.

Borgmester Oluf Svane kom i Forretningsforbindelse med hende, blev hendes Kommissionær og Tillidsmand og ydede hende mange Tjenester. Under Svenskekrigen 1643—45 kom Fjenderne ogsaa til Boller.

Kirsten Munch var bange for, at Svenskerne vilde tage hende og bortføre hende, hun var jo dog Kongens Hustru, selv om hun ikke kaldtes Dronning. Men Oluf Svane vidste Raad. Han ejede et stort Skib, der kunde rumme 1600 Tdr. Korn. Det laa i Fjorden, og nu bragte han, da Fjenderne nærmede sig, Kirsten Munch ud paa Skibet og underholdt hende der, saalænge Fjenderne var i Landet.

Svenskerne plyndrede Boller, men »Dronningen« fik de altsaa ikke fat paa.

Som Belønning fik han det følgende Aar Øen Vorsø, der hørte ind under Boller, i en billig Forpagtning paa Livstid. Han skulde kun give 33 Sletdaler, 2 Mark aarlig, være fri for Landgilde, Ægt og Arbejde og alle andre Ydelser.

1648 fik han Lov at bygge Gaarden paa Øen op »paa Købstadvis« og anlægge en Hestemølle med den Betingelse, at hans Arvinger, naar han døde, skulde have Betaling for de opførte Bygninger eller

have Lov til at bryde dem ned og bortføre dem. Han byggede da nærmest paa Herregaardsvis en Hovedbygning med 2 Stokværk paa den midterste Del (Kvist kaldtes det dengang) og en rummelig Lejlighed til en stor, fornem Familie.

Efter at Kirsten Munch var død 1658, gav hendes Arvinger, deriblandt Korfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested, dengang Rigets mægtigste Mænd, 1661 Oluf Svane Skøde paa Øen som Belønning for de mange Tjenester, han lige til det sidste havde ydet deres »Fru Moder« (Svigermoder) Kirsten Munch.

Hvor meget hans Omsorg for hende under Svenskekrigen havde haft at betyde, kan man slutte af den Medfart, selve Horsens By led under de fremmedes Hærgen. Da Krigen endte 1645 laa der i Byen 29 Bygninger i Grus og 62 Gaarde og Huse var i høj Grad ødelagte, og naturligvis alt af Værdi, som kunde medtages, plyndredes af Fjenden, hvis da ikke Beboerne før deres Ankomst havde faaet det nedgravet eller skjult saa godt, at det undgik deres Opmærksomhed. Men bortset fra denne Velgerning mod Kirsten Munch, er det ingenlunde Lovord, der lyder om Oluf Svane.

Han var utvivlsomt dygtig baade som Borgmester og Forretningsmand, men han karakteriseres som i høj Grad myndig, stridbar, egenraadig, egennyttig og vindesyg. Saalænge han havde Svogeren von Baden ved sin Side som Førsteborgmester, gik det nogenlunde godt, for denne var anset og afholdt for sin Hæderlighed og Retskaffenhed, men saa snart han selv kom paa Førstepladsen, gik det galt. Han kom straks i Strid med sin nye Kollega, og det varer ikke saa længe, inden der lyder Klage og rejses svære Beskyldninger mod ham. Processer faar han mange af. Man har Fornemmelsen af, at han i Tillid til sin Forbindelse med de mægtige her i Landet kan tillade sig alt. Byen Horsens behandler han, som den var hans private Ejendom. Han tilægger sig Dele af Byens Jord, saar her, snart der, omhugger et Stykke af Byens Skov og dyrker Jorden, som den var hans egen. Han vil lukke en Gyde, som gaar forbi hans Gaard og er offentlig Færdselsvej, og lægger den til sin Ejendom, men bliver til sin store Fortørnelse hindret deri af Raadmændene. Saa kommer han i Strid med sin Præst, Poul Bruun, og anklager denne for, at han har talt nedsettende om ham. Præsten paa sin Side klager til Biskoppen over Borgmesteren. Han, der er Byens Øverste, giver dens Borgere et slet Eksempel, idet han aldrig gaar i Kirke, slet ikke at tale om de alm. Søndage, men han kommer der ikke engang til Onsdags- og Torsdagsprædiken i Fasten, naar der prædikes over Lidelsehistorien, og han forsømmer ogsaa de paabudte Bededage, og i de 9 Aar, Bruun har været Præst i Byen, har han ikke en eneste Gang været tilstede ved Morgenbønnen (som den Gang daglig holdtes i Kirken). Denne Strid førtes 1651, kort efter at Oluf Svanes Hustru Elisabeth v. Baden var død, og Præsten mindede i sin Klage om, at han »Dag og Nat under hendes Sygdom besøgte hende og betjente hende med Sakramentet.«

I 1648 klagede Borgerne til Kongen over, at Borgmester Oluf Svane paastod, at han af Kong Chr. d. 4. havde faaet Eneret til at handle med Hollænderne eller andre fremmede, som kom til Byen med Varer paa deres Skibe, til stor Skade for de andre Borgere. Som Eksempel anførte de, at han nylig havde forbudt en hollandsk Skipper, som laa ved Byen med sit Skib, at sælge noget som helst til Borgerne, uagtet

han intet selv købte af ham, og skønt Skipperen gerne vilde sælge, og Borgerne gerne vilde købe.

Resultatet blev, at Oluf Svane gennem Lensmanden fik kgl. Befaling til at tilbagelevere Privilegiet.

I Maj 1651 sender den anden Borgmester og samtlige Raadmænd en ny Klage til Kongen over, at Byens Regnskaber, siden Oluf Svane var blevet Borgmester, ikke var blevet aflagt, Byen til stor Skade, Kæmneren, som han mod Loven havde ladet sidde i flere Aar (der skulde vælges Kæmner hvert Aar), havde aldrig aflagt Regnskab for Byens Indtægter, og var baade han og hans Kone døde i stor Fattigdom. De forlanger derfor, at Oluf Svane skal erstatte Byen den lidte Skade.

Der var et Legat paa 30 Rdl., hvoraf Renten hvert Aar skulde gives til de fattige Disciple i Latinskolen, men i 17 Aar var dette ikke blevet gjort, og Kapitalen syntes at være borte. Ligesaa var der et Legat, hvoraf Renten aarlig skulde gives til de fattige Enker i Boderne, og der skulde aarlig aflægges Regnskab, men Oluf Svane havde taget Pengene til sig og i 13 Aar hverken gjort Regnskab eller uddelt Renter til de fattige Enker. Endvidere havde Oluf Svane ladet opføre Huse paa noget Jord, der tilhørte Kirken, og han havde ikke aflagt Regnskab for nogle Dødsboer, hvori han havde forrettet Skifte, skønt der var umyndige Børn.

Som Forstander for Hospitalet havde han endvidere paa de fattiges Vegne oppebaaret 50 Tdr. Rug og Byg uden at gøre Regnskab derfor. Og der opregnes endnu en hel Del Overgreb paa Byens Jord og Ejendom, som Oluf Svane har gjort sig skyldig i. Der kræves nu Regnskab og Erstatning for det altsammen, og der tilføjes, at skønt alt dette var bekendt for mange af Byens Borgere, saa turde de ikke let sige Sandheden derom mod deres Borgmester. Hvis ikke Sagen bliver rigtig undersøgt og Tingene bragt i Orden, saa vil de alle nedlægge deres Hverv som Borgmester og Raadmænd.

Hvad Udfaldet af denne Sag blev, kan ikke sees, men Oluf Svane beholdt sit Borgmesterembede, og Klagerne nedlagde ikke deres Hverv, saa der rimeligvis er kommet et Forlig i Stand. Der havde før været klaget over Oluf Svane til Lensmanden, Hr. Laurits Ulfeldt, men denne var jo en af Oluf Svanes gode Venner, og denne havde altid kunnet klare sig med »Schwatz og intetsigende Undskyldninger.« Saaledes er det vel ogsaa gaaet denne Gang, saa Klagen ikke er kommet for Kongen selv, som vel Meningen var, men den skulde jo indsendes gennem Lensmanden, og saa har denne faaet Sagen ordnet.

Ved Enevoldsmagtens Indførelse 1660 var Oluf Svane i København for paa Horsens Bys Vegne at underskrive Enevoldsakten. Hans Broder, Hans Svane, har jo været Hovedmanden for denne Statsomvæltning og havde faaet Titel af Ærkebiskop, den eneste her i Landet, der har baaret denne Titel. Det maa jo nok have været et stolt Møde mellem de to Brødre.

I Begyndelsen af det følgende Aar (20. Jan. 1661) beordredes han med flere til at træde sammen for at udarbejde en alm. Lovbog for hele Riget, før havde jo hver Landsdel haft sin egen Lov; men han døde 1664, og Lovbogen, Chr. d. 5tes Danske Lov, kom først 1683, saa han kan ikke have haft nogen videre Indflydelse paa den.

Oluf Svane maa efter Elisabeth v. Badens Død (ca. 1650) have gif-

tet sig igen, men vi kender ikke Navnet paa hans anden Hustru. Efter hans Død giftede hun sig igen med Peder Hansen Bentz (egtl. Pentz). Han døde 1684. Hvornaar hun døde, vides ikke, men det har sandsynligvis været før Manden.

Oluf Svane og Elisabeth v. Baden havde 6 Sønner og 1 Datter, der døde ugift 1686. Af Sønnerne døde en som Student. De øvrige fem var Elias, Hospitalspræst i Horsens. Frederik, Ejer af Bisgaard. Oluf, Ejer af Vorsø, d. 1703. Ernst, Kontrollør i Horsens, og Hans, der giftede sig til en Ejendom Jordhøj ved Slangerup paa Sjælland.

De fem Brødre ejede en lang Tid Vorsø i Fællesskab, men 1693 skødede de fire deres Parter til Oluf.

I 1697 blev der rejst Tvivl om, at Oluf Svanes Arvinger med Rette besad Øen, idet man mente, at Overdragelsen til Borgmesteren kun var sket paa Livstid. En Kommission blev nedsat til at undersøge Sagen, men den kom paa Grundlag af de fremlagte Dokumenter og navnlig af Skødet fra Kirsten Munchs Arvinger af 1661 til det Resultat, at Øen virkelig var tilskødet Oluf Svane og hans Arvinger til virkeligt Eje. Om Kommissionen ogsaa skulde anstille lignende Undersøgelser for andre af de Ejendomme, som Borgmester Oluf Svane havde besiddet, vides ikke, men det er troligt nok, for det var længe efter hans Død en udbredt Mening, at han manglede lovlige Adkomster til en Del af de Ejendomme, baade i Byen og udenfor, som han besad og udgav for sine.

Den ejendommeligste af Oluf Svanes Sønner var vistnok Præsten Elias Svane ved Hospitalet i Horsens samt Annexet Thorsted. Han var meget stridslysten og en meget paastaaelig Herre, der evindeliggaa i Proces og Strid ikke blot med almindelige Borgere, men ogsaa med sin Provst og med Byens Magistrat. Han vilde ikke betale Skatten, der var paalignet ham, og man gjorde da Exekution hos ham efter den Tids Skik ved at indkvartere 1 Løjtnant og 2 Menige hos ham i 42 Dage, men han vilde endda ikke betale, før han var blevet tiltalt og dømt ved Retten til at betale baade Skat og Exekutionsomkostninger.

I Hospitalskirken vilde han ikke messe, velsagtens fordi han ikke ansaa den for en rigtig Kirke, og da Provsten vilde paalægge ham at gøre det, kom det til en bitter Strid imellem dem. Det var ogsaa galt med et Formynderskab for et Barn, en Sag, som ogsaa førte til en Strid mellem ham og Provsten.

Om Oluf Svanes yngste Søn, Hans, er der i ovenstaaende meddelt, at han rejste til Slangerup paa Sjælland. Her blev han gift med Cecilie, Datter af Ejeren til Jordhøj, Laurids Jordhøj, og med hende fik han Gaarden. Her er deres Børn fødte, og Sønnen Laurids, f. 1704, kom paa Frederiksborg Latinskole og tog senere teologisk Embedsksamen.

Familien synes senere at være flyttet til Horsens, hvor Hans Olufsen muligvis har haft Arveparter i nogle af hans Faders mange Ejendomme i Byen. En Hans Olufsen, som døde i Horsens 1724, er muligvis ham.

Laurids, der var opkaldt og tog Navn efter Morfaderen, blev 1737 Præst i Gangsted-Søvind.

Laurids Hansen Jordhøj blev gift med Mette Hansdatter Juul, Datter af Hans Christensen Juul og Elisabeth Clausdatter. Hans Juul

menes at være Søn af en Christen Juul, der var Forpagter af Herregaarden Erholm paa Fyn. Hans Christensen selv havde, inden han købte Tyrrestrup, været Forpagter paa Hindsgavl og havde ejet Provstegaarden ved Assens. 1706 købte han Tyrrestrup, og 1749 købte han endnu et Par Herregaarde, Viskum og Hinnestrup.

1716 giftede han sig paa Tyrrestrup med Elisabeth Clausdatter, om hvis Herkomst intet vides. Hun var født 1696 og døde 1766. Han selv døde 1769.

Laurids Jordhøj og Mette fik 5 Sønner og 4 Døtre. En af Sønerne, Frederik Gram Jordhøj, blev hans Efterfølger i Embedet. En anden, Hans Juul Jordhøj, blev Præst i Ringkøbing. Blandt deres Efterkommere er der atter flere Præster. Datteren Elisabeth Jordhøj kom til Skægs Mølle og blev der Hans Møllers anden Hustru.

Laurids Jordhøj døde 1794 og Mette Juul 1795.

Færge- og Transportforhold paa Alrø i tidligere Tid.

I ældre Tider var der forskellige Færgesteder til og fra Alrø, paa Nord-siden saaledes Strebeshoved og Østre Stænge henholdsvis til Sondrup og Amstrup, paa Sydsiden Abildhoved og Egehoved til Hjarnø, Snaptun og Halvøen Borg i Bjerre Herred. Taksten for at blive færget over til Sondrup var 20 Øre, Amstrup 25 Øre, Hjarnø 35, Snaptun 50 Øre, Borg 35 Øre. Ved de fleste Færgesteder var der kun smaa Stensætninger til Landgangsbroer, og naar Baaden paa Grund af for lav Vandstand ikke kunde staa ind til disse, maatte Færgemanden, naar ikke bestilt Befordring var tilstede, bære Passagererne i Land paa sine Skuldre, hvilket for Kvinderne, særlig fra Fastlandet, var meget generende, især hvis der stod Folk og saa derpaa, men der var kun de to Ting at vælge imellem, enten at entre Færgemanden eller selv vade i Land. De fleste foretrak det første.

Ved Færgestedet til Sondrup var Færgemanden ikke altid tilstede, da han sejlede Fragtgods til og fra Horsens, men der var sat en Pæl i Strandkanten, hvorpaa der kunde hejses et Skilt, som tilkaldte Færgemanden fra modsat Side, naar nogen vilde hentes. I Taage eller om Natten kunde det jo ingen Nytte gøre. Der var flere Baadførere paa Øen, som hentede Varer i Horsens; her kan nævnes Jacob Petersen og Christen Petersen; begge drev tillige lidt Høkerhandel i hver sin Ende af Byen, sidstnævnte var ogsaa Fisker. En Søn af ham, Simon Christensen, sejlede i mange Aar det meste Fragtgods til og fra Horsens i aaben Baad, enkelte Passagerer tog han ogsaa med. Under ugunstige Vejr- og Vindforhold var saadan en Tur, som kunde træffe at vare to eller tre Timer, ubehagelig.

Naar Heste skulde leveres fra eller modtages til Øen, gik de efter Vogn eller Baad over Vadegrunden til Gyllingnæs, om Sommeren kunde de fra Nordsiden svømmes over til Sondrup, fra Sydsiden til Borgs Knob, Kreaturer blev fragtet i store, fladbundede Pramme. Svin, som der ikke var mange af den Gang, samt Smaakreaturer blev fragtet i Baade. 1883 begyndte den første meget beskedne Dampbaadsforbindelse med Horsens.

R. P. Rasmussen.

Fra Skanderborg i 1870'erne

Efterladte Optegnelser af Enkefru Cathrine Elisabeth Mathiasen, f. Grønning.

Cathrine Elisabeth Mathiasen,
f. Grønning.

Den 31. Juli 1946 døde Enkefru Cathrine Elisabeth Mathiasen født Grønning, i en Alder af 81 Aar, og dermed forsvandt sidste Medlem af en i Skanderborg i sin Tid kendt og agtet Haandværkerslægt, Slægten Grønning. Hun var født i Skanderborg 5. April 1865, og hendes Forældre var Vævermester Adolf Ludvig Grønning (født 25. Oktober 1834, død 8. September 1913) og Caroline Dorothea Møller (født 14. Juli 1829, død 4. Maj 1877), Datter af Gørtler Knud Møller, der var en Broder til den bekendte Bygmester Frederik Møller.

Hendes Fader ejede Ejendommen Lillegade — der nu kaldes Borgergade — Nr. 10, og hendes Barndomstid formede sig som Haandværkerbørns dengang i største Tarvelighed og Beskedenhed. Hun har efterladt sig en Del Optegnelser, hvoraf nedenstaaende er et Uddrag.

»Naar jeg ser Nutidens Børn og unge Mennesker, ser deres nydelige tvangsfrie Klæder og deres Glæder og Sport, de sunde Forhold, hvorunder de lever, hvilket uendeligt Svælg er der da ikke fra de mere end nøjsomme og beskedne Forhold, hvorunder min Barndom og Ungdom hensvandt. Vi maatte forsage, men

trods alt syntes vi, at Livet alligevel var skønt; thi vi var jo unge.

Vi var 4 Børn i Faders første Ægteskab, og blandt mine Søkende var min Broder Christian en sjælden god Dreng og en god Broder mod mig. Aabent Øje havde han for Naturen, vidste hvor i vor vidunderlige Skov de skønneste Blomster og Bregner var. Tit stak vi hjemme fra — Christian skulde nok klare det — sad paa et Dige i Skoven og sad og lyttede. Hvor var Kornblomster og Valmuer skønne, og hvor klædte de hinanden. Vi hørte Fuglens Stemmer, Stillidsen, Bogfinkens og Solsortens yndige, vemodige Fløjten. Mustille sad vi, mangen en Gang til Solens sidste vidunderlige Farvetoner var forsvundne, og indtil vi maatte afsted til det trange Hjem i den snævre Gade.

Jeg elsker min Fødeby, min Barndoms skønne, poesifyldte By, Rosernes og Lindenes By. Jeg elskede Slotsbankens Eventyrhave med Roser og Lavendler i solgyldent Dis. Der drømte vi, min bedste Veninde Julie Frederiksen, Søster til Gartner Eskild Frederiksen, og jeg vore Drømme, eller vi sad paa Slotkirkens Trappe og lyttede til den gamle Kirkekone Madam Thorsens¹⁾ skønne Fortællinger om hedenfarne Slægter, fyrstelige Personer, Konger og Dronninger. Her havde de ogsaa levet, vandret i Slotshaven under Bladenes Hæng, traadt Dansen til Gige og Fløjte og skuet gennem Vinduernes Glar udover Søen med dens vidunderlige skiftende Spil, dens Maagers Flugt og Skovens svale Ynde.

¹⁾ Hed Kirsten Birgitte Marie født Boes, var hele sit Liv »Strøpige« ved Kirken. G. 25. April 1844 med Skomager Rasmus Thorsen, Ægteparret var barnløst.

Hun kunde fortælle, den lille morsomme Kone, med Modest paa. Julie var hendes Favorit, hun skulde arve hendes Silkekjole, det var vist og sandt, men hun fik den vist alligevel ikke — —

Vi lever nu i en Tid, hvor det for hvert Barn er en Selvfølge, at naar vi trykker paa en Knap, saa er der Lys. Jeg glemmer aldrig fra min Barndom, hvor jeg og mine Søskende sad i stum Andagt og Beundring, da Far kom hjem med en »Rundbrænder« til Petroleumlampen i Stedet for en »Fladbrænder«. Hvor skulde vi nu se, og vi lagde os i vor Ivrighed saa langt op paa Bordet, saa det væltede, og hele Herligheden nær var bleven ødelagt.

Hvor var vi beskedne og nøjsomme i vore Fordringer. Vi havde »Respekt for Brødet«, og vi kunde aldrig tænke os at bide i et Stykke Brød og kaste det bort, som man nu saa tit ser. Men selv om vi kun levede i et lille, borgerligt Hjem, saa kunde vi ikke tænke os, at vi var fattige. Nej, det var dem i Fattighuset (det gamle Fattighus, Borgergade Nr. 2): »Grethe Hvidfod«, »Mæt Loustes« og andre — ikke at forglemme »Trou Mæt« og »Trou Jens«. Trou Jens var et lille skikkeligt Skrog, der savede Brænde, bar Vand, naar nogen vaskede, og gjorde sig nyttig paa forskellig Vis. Trou Mæt var vist saa som saa, gik rundt og snakkede, og hun vilde forfærdelig gerne ha'e en Dram.

Naar hun kom, stod vi Børn og trippede, indtil Far gik hen til Hjørneskabet og tog Klukflasken, thi saa vidste vi, at nu kom Historien, naar den meget store Snaps var gleden ned. — Se, det var jo hinnes »Herre«, naar han kom fra Tyskland og »hintet« hende. Hun blev jo kint med ham i 64, aa han lovet aa kom, aa det skul han nok holde. »Saa ka De trou, Grønning, a blyver estimeret. Sikke noue fine Klæder han haad', aa Støvler med Sporer«. — Ja, for en Herlighed det vilde blive, naar Trou Mæts »Herre« kom; men efterhaanden som Snapsens Virkning ebbede ud, saa blegedes Historierne, og Trou Mæt listede af. Min Søster sa'e »tror Du da hendes »Herre« kommer, hun er da ikke pæn, og hun drikker Brændevin; og hvad saa Jens?« Ja, vi vidste jo aldrig, men lidt af Æventyrets Farve var der. — —

Ja, jeg husker dem her i Gaden fra den Tid. Der var Handskemager Wohler, i hvis Vindue der laa dejlige syede Bolde af Skind, røde og hvide i Felter og blaa og hvide, ret en Fryd for et Barneøjne.

Saa var der Enkemadam Giesmann, hvem vi Børn samlede Oldenborrer til. Vi fik en Skilling derfor, saa vi anstrenge os paa det ivrigste. En Aften havde min Broder samlet en hel Papirpose fuld og gemt dem oppe paa Loftet til næste Dag, men ak og ve, Oldenborrerne var kravlet ud om Natten, og der var en Summen, Flyven og Jagen, inden de blev fanget igen og bragt hen til Madammen. Man sagde, at hun kogte Suppe paa dem.¹⁾ Mange andre søre Mennesker var der. Der var Jomfru Weile, Smal Kjesten, Kul Ane og andre underlige Skikkelser; jeg synes, som var det i Gaar, de færdedes.

Min Morfar Gørtler Knud Møller var en fin gammel Mand, hvem vi nærrede den største Ærbødighed for. Hans lille Have var fyldt med de dejligste Provence-Roser; aldrig synes jeg at have lugtet saa dejlige Roser, men at røre noget faldt os da ikke ind. — Var det om Aftenen, kunde Morfar tage Violinen frem og spille, og vi syntes, bare han vilde blive ved, det var noget saa skønt. Enkelte Gange fik vi Lov at følge med Mor over til Farbror, gamle Bygmester Frederik Møller, i hvis dejlige, gamle, fine Hjem alt vidnede om Dygtighed, Snille og Velstand. Tænk, der var store Vinduer, fine Gardiner, Gulve saa hvide som Ben, yndige Møbler og fine Ting.

Hos mine rare Bedsteforældre paa Fars Side — Rebslager Grønnings²⁾ kom

¹⁾ Madam Giesmanns Køb af Oldenborrer er her berettet mig af flere andre ældre Folk; hvad hun brugte dem til, vides dog ikke. At hun kogte Suppe paa dem, som det paastaas, er næppe troligt. Hendes Mand var Toldbetjent; død som Pensionist 1858.

²⁾ Rebslager Jens Christensen Grønning, f. 1802, d. 24. Oktober 1889 g. m. Sophie Christine Clausen, f. i Flensborg 28. Marts 1804, d. 6. Januar 1892. Han ejede Adelgade 51, Reberbanen laa bag ved Ejendommen langs Gasværkets Grund. Senere har Gasværket købt den. Sønnerne Carl Grønning, f. 12. September 1862, og Emanuel, f. 14. August 1865, fortsatte Forretningen. J. C. Grønning havde to ugifte Døtre, Mine og Lone, som mange endnu erindrer, samt yderligere to Sønner, nemlig Sadelmagermester i Skanderborg Jens Vilhelm Grønning, og Væver Adolf Ludvig Grønning, Fader til Forfatterinden af Erindringerne, Fru Mathiasen.

vi meget. Bedstefader saa vi kun sjældnere, for han var jo paa Reberbanen sammen med Onklerne Carl og Emanuel, Fra Sol stod op, til Sol gik ned, spandt de, for der skulde bestilles noget. I Spindehuset sad Søren Baastrup og drejede Hjulet, og ved Siden af ham »spandt« den store sorte Kat »Gitte«. Søren var ikke rigtig i Hovedet, han spiste for tre, sa'e Bedstemor, men det gjorde ikke noget, for der var et godt Madsted. Der var nogle gode Mellem-mader at faa hos Bedstemor. Der var Sul, det gik ikke saa knapt til, altid havde hun noget til overs til een, der kom, og Kaffekanden var sjældent kold. For Resten vilde Bedstefar ogsaa gerne have en Kaffepunch, naar han forfrossen kom hjem fra Banen. Hun var fra Flensborg og lærte aldrig at mestre det danske Sprog. »Ach Gotte, Gotte, mein liebes Kind, mein süsSES Kind« hed det, naar vi kom. Hun var meget dygtig, bl. a. til at brodere, og hvor vi beundrede hendes Fantasi til at pryde. Puder og Skamler med Fugle, Dyr og Stjerner.

Markederne i Byen var en vidunderlig Fornøjelse for et Barn. Telt stod ved Telt fra Torvet op til Væver Hansens (nu Dr. Leth Sørensens) Ejendom.

Der var 4-Skillingsboder og 8-Skillingsboder med de dejligste Ting. Der var Boder med Hatte, Kasketter, Støvler og Sko. Der var Boder med Honningkager formede som Mænd og Koner, Sukkerhjerter med Vers paa og meget mere.

Paa Torvet, lige uden for Dr. Foghs Vinduer (Ejendommen laa, hvor nu-værende Politikontor er) drejede en — vistnok meget primitiv Karrusel, og inden for Vinduet sad Fru Fogh og strikkede og smilede til Børnene.

Paa den anden Sideovre ved Apotheket var Visesangerens Stade. Der var Mand og Kone med Viserne i Knytte. Han medførte sin Violin i en Kalveskindspose, og for rigtigt at illustrere Visernes Bedrøveligheder var der slaaet et Stykke Lærred op mellem to Stokke, og derpaa var aftegnet de raadselsfulde Begivenheder, vi skulde synges om.

Manden skubbede Kabudsen i Nakken, stemte Violinen og spillede, Konen pegede paa Lærredet med en Stok, alt imens Bønderkarle, Piger og Børn sang saa det skingrede, og Forretningen gik strygende.

Jeg husker et Par Vers af Viserne:

Aah, hør en Sang, nu saa sørgelig,
den handler om Peder Nielsen Siig,
thi ak han havde en Tanke faaet,
at Satan selv udi ham var gaaget.

Han havde Børn og en herlig Viv,
han vilde ofre Satan deres Liv,
han Hakkelseskniven da fraskruer,
og op i Luften med denne truer.

Saa var der Visen om Tropmann, der havde myrdet en hel Familie. Det var jo saare sørgeligt, og Uhyggen rislede ned ad Ryggen af os ved Tanken om sligt, men alligevel maatte vi derhen for at se og høre. — —

Snart svandt de skønne Barndomsdage. Min Mor døde tidligt fra os Børn, og vi blev tidligt puffet ud. Min Hu stod til Pen og Bog, men det kunde der ikke være Tale om. Maaske levede jeg ogsaa lidt for meget i Fantasiens Verden — hvad ved jeg. Livet har lært mig sin Realisme, og Skæbnen har ikke taget alt for blidt paa mig. — — —«

I 1877, da Caroline var 12 Aar, døde hendes Mor, og Faderen giftede sig igen med Cecilie Olivia Olsen (f. 12. Januar 1843, d. 12. April 1914, Datter af Tømmermester i Skanderborg Søren Olsen og Hustru Ingeborg Cathrine f. Hornstrup).

Som saa mange andre Børn fra smaatillede Hjem maatte hun som 14-aarig efter endt Skolegang ud at tjene, og en lykkelig Barndomstid var forbi. Hendes følsomme Sind havde ondt ved at komme over det og over at se alle Drømme svinde; men, som hun selv saa vemodigt skriver, Livet lærte hende sin Realisme at kende. Hun blev gift med Valdemar Christlieb, der var Sergeant og Gymnastiklærer i Randers, men han døde allerede 6. April 1892. Efter nogle Aars Enkestand giftede hun sig (1. Juni 1901) anden Gang med Enkemand Skræder Anton Vilhelm Mathiasen (født i Grædstrup 13. Juli 1844, død i Skanderborg 28. Juli 1928), hvem mange endnu erindrers som en brav, velmenende Mand.

C. H.

Jydske Ordsprog.

Ved R. P. Randsløv.

Fattigfolk.

De må alle vææ, hvad Fattedfålk sejje.
Di springe ålti øwwe hue Gjaret æ lawwest.
Jo mie en håje Fattedfolk å Ælle, jo flie blywwe dær ow dæm.
Dæn jænn Stodde ka it tool, dæn ån hå tow Kjæppe.
Dær æ Måd mæ ål Teng, annen mæ å gi fatte Fålk Brænvin.
De ær it gât å kom å teg, hue di sjel søjje Pwosse.
De æ bejje å vær en Huusmand paa Binen ind en Iærrmand paa Knæeren.

Østjydske Folkeminder.

Skæmtebøn.

No legge a mæ i mi bette Bill,
læ mæ olle te Joren trill!
Bewaar mæ faa rø Myre
aa mandhollen Tyre,
faa Rotte aa Mus,
aa Loppe aa Lus;
faa Bissie aa Bassie,
aa Skindkjowl Krassie;
faa vrensk Hæjste
aa katolsk Præjste;
faa Ul aa Ræw,
aa olt, hva dæ ka øwe mæ skræw.
Ja, fri wos faa Brand herend i wo Stow,
aa no vel a læg mæ to aa sow!

Jeg mindes denne Remse fra min Skoletid i Jexen. En ældre Mand frem-
sagde den. M. Sørensen.

Gammelt Mundheld.

Man sagde i gamle Dage: Et Gjærde varer i tre Aar, en Hund varer saa længe som tre Gjærder, en Hest som tre Hunde, et Menneske som tre Heste.
P.

Klinkmanden.

I min Barndom — for ca. 70 Aar siden — var Søren Munk vor nære Nabo i Adslev. I Vintertiden, naar der ikke var stort at gøre hjemme, gik han omkring i den nærmeste Omegn og klinkede Lertøj og Fajance, Fade, Tallerkener og andet, der kunde have slaæet Revner eller helt gaaet i Stykker. Med nogle simple Redskaber, et Bor, Staaltraadsbøjler og Kit, føjede han Stykkerne sammen, saa de atter blev brugelige. Det pyntede just ikke paa en Kop eller Tallerken at blive klinket, men man undgik da at købe nyt, og Kontanter var det som oftest smaat med i de Tider. Denne Bestilling gav vel ikke stor Indtægt, men en Skilling her og der var altid en Hjælp.

Et Sted, Søren var inde, blev der Tale om hans Fortjeneste ved Bestillingen.

»Ja«, sagde Søren, »a klinkede da atten Daler sammen i Fjor Vinter.«

»Hvad gjorde I?« udbrød et af Husets Børn. »Klinkede I Pengene sammen?«

Børn blev den Gang lært til at sige »I« til alle ældre Folk — for Resten og saa til yngre, gifte Folk.

Men Søren blinkede polisk, thi heri laa et Ordspil gemt.

M. Sørensen.

Da Aarhus var uden Gadelygter.

Avisen »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« bragte den 19. Januar 1819 en Skrivelse fra Aarhus, hvori det hedder:

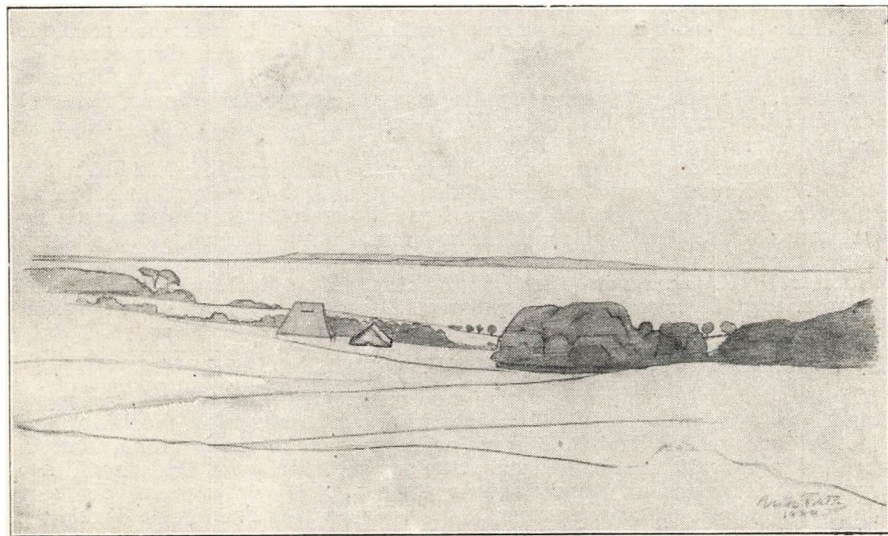
Staden er ret vakker og har endeel smukke Bygninger, der kunne staae ved Siden af de Kjøbenhavnske, ja, somme overgaae endog disse, i det mindste i u d v o r t e s Prydelse. Tænk dig min Forundring, da jeg over flere Gadedøre saae et Hoved med to drøie Horn. »Den stakkels Papa!« — faldt mig ind — »han tør ikke have sine i Skjul!« Men jeg fik siden at vide, at et saadant Hoved er grumme ærligt og viser kun Godtfolk en Feldbereder.

Af de tvende Kirker udmærker Domkirken sig fortrinligen; den er ligesaa simpel og høitidelig som smagfuld og ærværdig; men tomme Stolestader ere imidlertid ikke sjeldne der.

Af Gader har Staden endeel og af Porte en talløs Mængde; hine ere, hvad Fleerheden angaaer, maadeligt brolagte; men hvad der end er værre, er det, at ingen Gade har nogen Lygte. I nærværende Bælmørke er den Fremmede forlegen om Aftenen. Aarhusianerne ere forsynede med Haandlygter, og saadanne kan man see til silde ud paa Natten. Sparet er der intet ved denne Indretning; thi hver Huusfader maa vist udgive mere til Lystestumper, end hvad en Lygte ved hvert tredie Huus f. Ex. vilde koste. I den Henseende altsaa staaer Aarhus langt tilbage for Maribo, hvor Oplysningen skal være af første Skuffe. Dog, Indvaanerne forvente en bedre Indretning af deres Stiftamtmand og deres nye Borgermester.

Forlystelser mangle her ikke; i Dramatikken spilles i det Hele taget ret godt. Her var nylig et »Latinerbal«, hvor en vakker Sang af Adjunct Blache blev afsjunget af den talrige Forsamling; og andre Glæder see Damerne med Længsel imøde.

Iøvrigt hove Jyderne mig godt; de ere i høi Grad drivtige og kunne i Høflighed maale dem med Europas første Nationer.

Tegning af M. B. Fritz 1887.

Udsigt fra Frederikshøj-Bakken nedover Mindeparkarealet med Dunbækhusene og Teglværkets Tørrelader. Til venstre Sømærketræerne.

Østjysk Hjemstavnsforening

fra 1. Oktober 1946—30. September 1947.

Foreningen begynder sit 2. Tiaar med over 2250 Medlemmer.

Østjysk Hjemstavnsforenings Aarsskrift for 1946 blev udsendt i Begyndelsen af November i Fjor. I Anledning af, at Foreningen samme Efteraar havde bestaaet i 10 Aar — den stiftedes 24. September 1936 — var Aarbogen noget fyldigere og smukkere udstyret end sædvanlig, og den var da ogsaa i Dagspressen Genstand for en anerkendende Omtale. »Helt igennem storartet«, skrev »Ringkjøbing Amts Dagblad«, medens »Vendsyssel Tidende« fandt, at »det er et smukt og stateligt Værk, som maa fryde alle Elskere af Østjyllands Historie, Natur og Mennesker, og som ogsaa giver andre Lyst til at lære denne Egn af Landet at kende«. Fra Sverige og Norge kom saa smigrende Udtalelser, at vi slet ikke tør gengive dem.

For at markere 10 Aars Jubilæet blev der fra Bestyrelsens Side iværksat en rask Kampagne for Tilgang af nye Medlemmer. I nogle Dage var Sekretariatet ved at drukne i Indmeldelser, og da Stormen ved Juletid stilnede af og vi ved Nytaarstid skulde til at gøre Status op, viste det sig, at der i Oktober Kvartal havde været en Tilgang af over 500 nye Medlemmer. I Løbet af Vinteren indløb yderligere Indmeldelser, og tilsidst gik det, som det var gaaet de to foregaaende Aar, at vi ikke kunde modtage flere nye Medlemmer, fordi vi ikke havde flere Exemplarer af Aarbogen. Hele det store Oplag var udsolgt. Det er den største Tilgang, vi endnu har haft i et enkelt Aar.

Den aarlige Generalforsamling fandt Sted d. 23. November 1946 paa Østergades Forsamlingsbygning i Aarhus. Efter at Formanden, fhv. Landstingsmand Rs. Nielsen, Lillering, havde aflagt Beretning om Virksomheden i det forløbne Aar, fremlagde Kassereren, Gdr. Viggo Leth, Blegind, det reviderede Regnskab, som enstemmigt godkendtes. Til Medlemmer af Bestyrelsen genvalgtes Amtsskolekonsulent J. Drengsgaard, Grundfør, Gdr. Karl Jacobsen, Stenkildegaard, Viby, Konsulent A. Jelsbak, Hammel, Gdr. Johs. Groesen, Skæring, Smedemester Carl Mikkelsen, Hemstok, Gdr. Vald. Jensen, Nølev, pens. Kommunalærer V. Sigfred Knudsen, Aarhus, Gdr. Viggo Leth, Blegind, Bibliotekar Peter Nielsen, Silkeborg, Direktør Niels Pedersen, Risskov, Førstelærer K. J. Møller, Sdr. Vissing. Til Revisor genvalgtes Distriktsbestyrer J. C. Pedersen, Hedeselskabet, Aarhus. I sit første Møde efter Generalforsamlingen konstituerede Bestyrelsen sig med Rs. Nielsen, Lillering, som Formand, Amtsskolekonsulent Drengsgaard, Grundfør, Næstformand, Gdr. Viggo Leth, Blegind, Kasserer, og Redaktør N. P. Østergaard, Brabrand, Sekretær og Redaktør af Aarbogen. Sammen med Overlærer St. Rasmussen, Skanderborg, dannede de Forretningsudvalget.

Efter Generalforsamlingen holdt Forfatteren Olaf Andersen et interessant Foredrag om Hjemstavnskultur og Hjemstavnsrøgt.

Den 30. Januar arrangerede vi sammen med Aarhus Amts landøkonomiske Selskab en Jydsk Awten paa Østergades Forsamlingsbygning i Aarhus. Forsøget faldt meget heldigt ud. Tilslutningen var over al Forventning, idet den store Sal var fyldt til sidste Plads. Aftenens rigt varierede Underholdningsprogram indlededes af Koncertsanger Thøger Rasmussen, der sang Sange af Blicher og Anton Berntsen. Lærer Kvist fra Egaa læste Stykker af »Æ Bindstow«, og Viggo Leth fra Blegind fortalte om Anne Johanne Bøggild fra Todbjerg og oplæste hendes Digt »Ved Vadskebaljen«, medens Lærer Nielsen, Hammel, under stigende Jubel gengav Anton Berntsens »Fjale Andes« og andre jyske Ting. Thøger Rasmussen sang til Slut »Til en lille

Mand«. Efter en Kaffepause var der Optræden af Aarhus Folkedansere, der tog sig straalende ud i de gamle Dragter og under stærkt Bifald fremførte »Den store Kontra fra Blegind«, »Kywlinge Sorens Dans« og mange andre, og til allersidst fik Festens Deltagere Lov til at danse med til gammeldags Musik.

Foreningens Formand har talt ved forskellige Møder og forevist Foreningens smukke Farvelysbilleder.

Saa snart Sommeren meldte sig efter den strenge Vinter, gjorde Bestyrelsen Forsøg paa at genoptage Foreningens populære Automobiludflugter, der nu har hvilet siden 1939, men det viste sig trods gentagne Forsøg aldeles haabløst at fremskaffe det fornødne Antal Rutebiler. Tanken maatte derfor opgives, og man besluttede til Erstatning at lade afholde et Møde i Odder. Dette fandt Sted d. 7. September paa Centralhotellet og havde vundet god Tilslutning. Professor P. Skautrup holdt et interessant Foredrag om Folkemaal, specielt om Hads Herreds Jydsken og dens Ejendommeligheder. Valgmenighedspræst Jakob Lykke fortalte om historiske Begivenheder med Tilknytning til Odderegnet, bl. a. om Birgitte Gøye, der en Tid boede paa Ringkloster og senere paa Aakjær, idet han understregede, at Egnshistorie bliver interessant, naar den faar Perspektiv, og dette opnaar man, naar de smaa eller større lokale Begivenheder bliver betragtet i en større Sammenhæng.

Ved Kaffebordet udspandt sig et livligt Ordskitte om Folkemaalets Former og Udtryk i Hads Herred. Heri deltog Bankdirektør Muchitsch, Landinspektør Andersen, Læge Didriksen, Gylling, Gdr. R. S. P. Rasmussen, Oldrup, Magister Ella Jensen og Professor Skautrup.

Som nævnt har Foreningen i det forløbne Aar haft en usædvanlig stærk Tilgang af nye Medlemmer. Det er næsten blevet en Mærkepæl i vor Historie, for saa vidt som vi i dette har rundet de 2000. Regnskabet slutter d. 30. September 1947 med et Medlemstal af godt 2250.

Paa Grund af de skærpede Papirrestriktioner har det desværre ikke været muligt at gøre den foreliggende Aar bog saa fyldig, som vi havde ønsket.

Foreningen har i det forløbne Aar haft den Glæde at modtage et Tilskud fra Staten paa 200 Kr., fra Skanderborg Amtsråd 75 Kr. og fra Aarhus Amtsråd 50 Kr. samt fra Skanderborg Byråd 50 Kr., endvidere fra Dallerup Sogneraad 50 Kr., Beder-Malling 25,00, Saxild-Nølev 15,00, Skorup-Tvilum-Voel 15,00, Ørting-Falling 15,00, Gangsted-Søvind 10,00, Hjortshøj-Egaa 10,00 Brandbrand-Aarslev 10,00 og Venge Sogneraad 10,00 Kr. Desuden har vi fra Staten modtaget et ekstraordinært Tilskud paa 150 Kr.

For samtlige disse Bidrag bringer Foreningen sin bedste Tak. Ligeledes en Tak til de Pengeinstitutter, der har støttet vort kulturelle Arbejde ved at avertere i Aarsskriftet.

Aarhus Havn.

Tegning af Borges.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
1. Glimt af Hjemstavnen. Tegning og Fotografier	5
2. Grev C. E. Frijs til Frijsenborg. Af Højskoleforstander Frode Aagaard, Vestbirk	9
3. Ulve og Ulvejagter. Af Edv. Egeberg (†)	21
4. Fra gamle Papirer. Af Sognepræst R. Glarman, Skødstrup	24
5. Væver Laust Thomsens Optegnelser. Ved fhv. Skoleforstander H. P. Berthelsen	33
6. Af Hundslund Præstegaards Historie. Af Sognepræst N. Kragh, Hundslund	48
7. Fra Hjulplovenes Tid. Af M. Sørensen, Cedar Rapids, Iowa, U.S.A.	56
8. Fulden — en gammeldags By. Tekst af Pastor emer. R. B. T. Baden, Højbjerg. Tegninger af H. E. Jensen	59
9. Af Bispelunds Historie. Af Pastor emer. R. B. T. Baden, Højbjerg	73
10. De økonomiske Tilstande i Lille Fulden efter Krigen med Karl Gustav. Af Forf. Poul Rasmussen	77
11. Den døde Præst i Ødum. Af Forstander, cand. theol. F. Elle Jensen, Skals	83
12. Af Vedslæt Sogns Historie: 1. Landeveje og Biveje. 2. Sognefogder. Af Landbrugskand. E. Hauberg Lund, Eriksholm	92
13. En stræbsom Degn i Viby 1781. Af Fru Margrethe Barlach, Aarhus	97
14. Udskiftningen af Bymarken i Horn. Af pens. Førstelærer Erik Rasmussen	105
15. Jul og Kjørmes i Hylke i 1880'erne. Af fhv. Gdr. Friis, Hylke	108
16. En Lærerfamilie i Vellev. Af Kordegn Wilh. Kjær Jensen, Skanderborg	111
17. Nogle Bestillingsmænds Vilkaar paa Grevskabet Frijsenborg. Af Gdr. Povl R. Povlsen, Tinning.	118
18. Mossø. Digt af Læge Albert Andersen, Ry. Vignet af H. E. Jensen	119
19. Mossøs geologiske Historie. Af Statsgeolog, Dr. phil. V. Nordmann	121
20. Mossø, dens Flora og Fauna og Fiskeriet i gamle Dage. Af pens. Lærer J. K. Andersen, fh. Dørup	126
21. Ved Mossøs Bredder og lidt om Knuden og Aalen. Af Lærer H. Eling, Emborg	132
22. Borgmester Oluf Hansen Svane i Horsens. Ved fhv. Skolebestyrer Thv. Madsen, Odder	138
23. Færge- og Transportforholdene paa Alrø tidligere. Af fhv. Sogneraadsformand R. P. Rasmussen	144
24. Fra Skanderborg i 1870'erne. Af Fru C. E. Mathiasen	145
25. Jydske Ordsprog. Ved R. P. Randlev	148
26. Østjydsk Hjemstavnsforening	150

Smaaestykker: Skanderborg Ladegaards Brand 1770, Side 23. Præstebegravelsen i Skorup Kirke, Side 57. En Kæmpe-Eg paa Gyllingnæs, Side 57. Universitetsparken i Aarhus (Billede), Side 58. Fra Adslev og Fusvad, Side 96. Lidt om Jydskan paa Aarhus-kanten, af Gdr. Søren Leth, Side 138. Da Aarhus var uden Gadelygter, Side 149. Skæmtebøn, af M. Sørensen, Side 148. Klinkmanden, af M. Sørensen, Side 148. Gammelt Mundheld, Side 148. Udsigt over Frederikshøj-Bakken, Tegning af M. B. Fritz, Side 149. Aarhus Havn, Tegning af Borges, Side 151.

Titelbillede efter Tegning af Borges. Motiv fra Østbirkegenen.

Indmeldelser i Østjydsk Hjemstavnsforening modtages af Sekretæren, Redaktør N. P. Østergaard, Brabrand. Kontingentet er Kr. 4,25 aarlig.

Andelsbanken

AARHUS-AFDELING

10 - 3½ LØRDAG 10-1

ALLE BANKFORRETNINGER UDFØRES

Landbosparekassen i Aarhus

Søndergade 44

Kontortid 10—4 — Telefon 367

Reservefond 4.000.000 Kr.

Filialer i Brabrand, Hinnerup, Hjortshøj, Løgten, Trige og Kolt

Østjysk Hjemstavn:

1. Aargang 1936 indeholder bl. a.: Hjemstavnsrøgt. Af *Olaf Andersen*. Vor Hjemstavns Tilblivelse. Af Lektor *Mathias Møller*. Skanderborg Amts 2. Valgkreds. I. Kredens Historie 1848—1890. Ved pens. Lærer *Kjeld Jensen*. Niels Blicher og Bondestanden. Af Skolebestyrer *Thv. Madsen*. Hedeopdyrkningen paa Frijsenborgegnen. Af Gdr. *Povl R. Povlsen*. Præsten Niels Bak. Af Højskoleforstander *Rs. Bording*. Da Lars Bjørnbak oprettede Viby Højskole. Af Red. *N. P. Østergaard*. Aarhus Aa. Af Viceskoleinspektør *J. Kr. Findal*. Folke­mængden i østjyske Købstæder og Landkommuner 1769—1930. Gamle Sted­navne og Beboere i en gammel Landsby. Af *R. P. Randsløv*. Stednavne i Ø. Lisbjerg Herred. Af mag. art. *Kr. Hald*. »Gamle Weiersøe«. Af *Knud Skytte*.

2. Aargang 1937 udsolgt.

3. Aargang 1938 indeholder bl. a.: Træer i Landskabet og ved Hjemmene. Af *Olaf Andersen*. Stednavne i Hasle og V. Lisbjerg Herreder. Af mag. art. *Kr. Hald*. Amtsraadsvalg og Amtsraadsmedlemmer i Skanderborg Amtsraads­kreds. Af *Kjeld Jensen*. Peder Lausen, en østjysk Eventyrfortæller. Af Højskoleforst. *Rs. Nielsen*, Særsløv. Fra Beder og Malling Sogne. Af *Aug. F. Schmidt*. Ane Jensdatters Erindringer. Af *Johs. Vinther*. Biologiske Skildringer fra Lil­leaa. Af *Hj. Ussing*, Randers. Vandringer i Vrads Herred. Af *Chr. Heilskov*. Aandelige Strømninger i Aarhusegnen i 1850'erne og 60'erne. Af Skolebestyrer *Thv. Madsen*. Fæstebonden Niels Remmer. Af Gdr. *Povl P. Povlsen*. Gamle Gader i Aarhus. Af Adjunkt *Jens Clausen*, Aarhus. Marked i Skanderborg omkr. 1870. Af *R. P. Randsløv*. Af Skvæt Mølles Historie. Af Overretssagfører *Chr. Holtet*.

4. Aargang 1939 indeholder bl. a.: Et Lærershjem. Barndomserindringer. Af *Edv. Egebjerg*. Østjyllands Skove i Fortiden. II. Af *Henrik Larsen*. Klaks Mølle i 1860'erne. Af fhv. Proprietær *Carl Ammitzbøll*. Tobaksfabrikør Th. P. Funder. Af Adjunkt *Jens Clausen*. Fuglelivet i Aarhus-skovene. Af Kommune-lærer *Sigfred Knudsen*. Erindringer. I. Af *R. P. Randsløv*. Lidt om »Hærorrmen« og dens Forekomst i Silkeborgegnen. Af Dr. phil. *P. Esben-Pedersen*. Ungdom i 1880'erne. Skyttebevægelsen i den sydlige Del af Randers Amt. Af Lærer *Jens Birk*. Odderkredsen og Gert Winther. Af *Kjeld Jensen*. Aandelige Trømninger i Aarhus-egnen i 1850'erne og 60'erne. Af fhv. Skolebestyrer *Thv. Mad-sen*. Jens Lassen Thommesen. Af Gdr. *Povl R. Povlsen*. Højskoleforstander N. P. Simonsen, Hesselballe. Af Grd. *Villads Villadsen*. Kapitlertaksterne for hvert Aar i Aarhus Stift 1659—1938. Lidt om de gamle Fastelavsrevyer i Skanderborg. Af *L. Thane*.

5. Aargang 1940 indeholder bl. a.: Nye østjydske Mosefund. Af Læge *Ulrik Balslev*. Lidt om Pottemageri og Folkekunst i Gjern Herred. Af Dr. phil. *Helge Søgaard*. Nogle Erindringer om Kammerherre Reedtz til Bisgaard. Af fhv. Proprietær *Carl Ammitzbøll*. Minder fra Adlev i 1870'erne. Af *M. Sørensen*. Skovene i Tyrsting og Vrads Herreder i Fortiden. Af *Henrik Larsen*. Minder fra et Lærershjem. Ved Lærer *A. Steen*. Stednavne i Sabro Herred. Af mag art. *Kr. Hald*. Fra Hads Herreds Østkyst. Af Lærer *A. Veien*. Erindringer II. Ungdomsaarene. Af *R. P. Randsløv*. Østjylland, geologisk set. Af Dr. phil. *S. A. Andersen*. Nørre Vissing. Af Overretssagfører *Chr. Hollet*. Hans Raas Gaard. Af Adjunkt *Jens Clausen*. Lars og Karen. Fra Livet i et Haandværker- og Husmandshjem i Borum. Af Hmd. *Laurits K. Larsen*.

6. Aargang 1941 indeholder bl. a.: Amsraadsvalg og Amsraadsmedlemmer i Aarhus Amsraadskreds 1842—1892. Af *Kjeld Jensen*. Barndomserindringer fra Horsengsegnen i 1860'erne. Af *Carl Ammitzbøll*. Et Kjørmesgilde i Halvfjerdserne. Af *M. Sørensen*. En Tur omkring Kalø Vig nu og for 15000 Aar. siden. Af Dr. phil. *S. A. Andersen*. Bjørnkjær. Af Læge *J. Didriksen*. Erindringer. III. Af *R. P. Randsløv*. Præsterne i Linnerup-Hammer. Af *J. Kristensen*. Biologiske og geologiske Skildringer fra Gudenaå. Af *Hj. Ussing*. Blade af en Slægtsgaards Historie. Af *Povl R. Povlsen*. Skjærring By og dens Beboere. Af *N. Ø. Lassen*. Kywling Søren og hans Bande. Af *Peter Sørensen*.

7. Aargang 1942 indeholder bl. a.: Amsraadsvalg og Amsraadsmedlemmer i Aarhus Amsraadskreds. II. 1892—1942. Af *Kjeld Jensen*. Hylke Sogn i ældre Tid. Af *Børge Christensen*. Skorstenshamre og Skorstenshylder. Af *Søren Knudsen*. Landevejen. Af Skoleinspektør *Jørg. H. Jørgensen*. Ulden og Hørrens Behandling i Halvfjerdserne. Af Grd. *R. P. Rasmussen*, Oldrup. Bindingsværk i Østjylland Tegninger og Tekst. Af *Søren Knudsen*. Af Stadsgaard ældste Historie. Af *Poul Rasmussen*. Om Constantinsborg og dens Ejere. Af *Aug. F. Schmidt*. Et Tilbageblik. Af Godsejer *Alf. Pontoppidan*. Et Undergrundsproblem ved Laasby. Af Dr. phil. *S. A. Andersen*. Erindringer. IV. Af *R. P. Randsløv*. En anselig østjydske Bondegaard. Af *Søren Knudsen*. Erindringer om Jens Busk. Af *A. Ballisager*.

8. Aargang 1943 indeholder bl. a.: Ved det store Vandstel. Af *Olaf Andersen*. Skygger og Lys fra Skanderborg Amts Præstehistorie. Af *Aage Dahl*. Christoffer Baagø. Af *Chr. Hasselbalch*. Hørningkredsens Historie 1849—1872. Af *Kjeld Jensen*. Fusvad. Af *Søren Leth*. Fuglene i Silkeborgegnen. Af *C. M. Povlsen*. En Væverfamilie. Af *Thc. Madsen*. Mark-Fællesskæaets Ophævelse og Jordernes Udskiftning i Foldby Sogn. Af *Povl R. Povlsen*. Digterpræsten. Jens Schjærring og Skanderborg. Af *Olaf Carlsen*. Stednavne i Gern Herred. Af Dr. *Kr. Hald*. Den ældste Kirkebog i Randers Amt. Af *Rud. Glarman*. Den svenske Kvinde i Harlev. Af *Søren Leth*.

9. Aargang 1944 udsolgt.

10. Aargang 1945 udsolgt.

11. Aargang 1946 udsolgt.

Disse ældre Aargange af Østjydske Hjemstavn faas ved Henvendelse til Østjydske Hjemstavnsforenings Sekretariat, Brabrand. Prisen er for Medlemmer 3 Kr. pr. Aargang, dog 3,25 for 1942 og 1943. For ikke-Medlemmer 4,50 a 5,00 pr. Aargang.